

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜRLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve GAZNELİLER DEVLETİ'YLE
MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SENA SARAÇ

Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Ortaçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aydın Usta

Haziran 2019

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜRLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve GAZNELİLER DEVLETİ'YLE
MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SENA SARAÇ

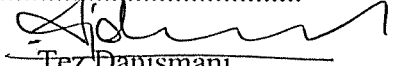
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Ortaçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aydın Usta

Haziran 2019

Cena...Sarı... tarafından hazırlanan GÜRLÜ DEVLETİ'NİN KURUCULUĞU VE GAZİLER
DEVLETİYLE İLKINAKETLER
adlı bu tezin YÜKSEK ÜNİVERSİTE tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

PROF. DR. AYDIN USTA

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından ORTASAE Anabilim Dalında
YÜKSEK ÜNİVERSİTE tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Aydın USTA

Üye : Prof. Dr. Osman B. Özgüdenli

Üye : Dr. Öğr. Üy. Gülseren Ceceli Duran

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

ETİK BEYANI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,

beyan ederim.

Adı-Soyadı:

İmzası:

ÖZET

Yaşadıkları coğrafyaya nispetle Gûrlular ismi ile tarihî kaynaklarda anılan hanedanın aslı Şensebânîlere dayanmaktadır. Bununla birlikte hanedanlığın menşei konusunda Afgan, Hint, Fars, Arap ve Türk olduklarına dair beş farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Fars veya Türk kökenli olmaları iddiaları daha çok ön plana çıkmaktadır. Ancak tarihî kaynakların onların kökenleri konusundaki sessizliği ve bilgilerin daha çok efsanelere dayanması bu konuyu tartışmaya açık hale getirmektedir. Gûrlular yaşadıkları coğrafyadan dolayı yakın temas halinde oldukları Gazneliler, Selçuklular ve Hârizmşahlar gibi dönemin önemli devletleriyle yaşadıkları siyasî mücadeleler bakımından İslâm tarihi için önem arz etmektedir. Tıpkı kökenleri gibi ilk dönemleri hakkında da kaynaklardaki bilgiler yetersizdir. Buna karşın XII. yüzyıldan itibaren elde ettikleri siyasî güç ile tarih sahnesinde daha sık görülmeye ve tarihî kaynaklarda isimlerinin daha sık zikredilmeye başlandığı görülmektedir. Gûrluların Gazneliler ile mücadelesi ve sonrasında Gûr hükümdarı Alaeddin Hüseyin Cihansûz'un Büyük Selçuklu Sultanı Sencer ile yaptığı savaş, söz konusu devletin tarihi içerisinde önem taşımaktadır. Bu çalışmada Gûr hanedanlığının menşei, devlet olarak kurulmaları ve Gazneliler ile siyasî ilişkileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gûrlular, Şensebânîler, Gazneliler, Behram Şah, Kutbeddin Muhammed, Selçuklular, Sencer, Alaeddin Muhammed Cihansûz.

ABSTRACT

Compared to their geography, the origin of the dynasty, which is mentioned in the historical sources with the name of Ghurids, is based on Shansabanid. However, there are five different views on the origin of their dynasty as Afghan, Indian, Persian, Arab and Turkish. Among these, especially the claim that they are Persian or Turkish origin is more prominent. However, the silence of the historical sources on their origins and the fact that the information relies more on legends makes this subject open to discussion. Ghurids are important for the history of Islam in terms of the political struggles they live with the important states of the period such as Ghaznavids, Seljuks and Khwarazm Shahs, which they are in close contact with because of the geography they live in. Just like their origins, there is insufficient information about their early periods. On the other hand, with the political power they gained from the 12th century, they were seen more frequently in the history scene and their names were mentioned more frequently in historical sources. The struggle of Ghurids with the Ghaznavids and then the war of Ghur ruler 'Alā'-al-Dīn Hosayn Jahānsūz, with Sanjar of the Great Seljuk Sultan is important in the history of the state in question. In this study, the origin of the Ghur dynasty, its establishment as a state, and its relations with Ghaznavids are examined.

Key Words: Ghurids, Shansabanid, Ghaznavids, Bahrāmshāh, Qotb-al-Dīn Mohammad, Seljuks, Sanjar, 'Alā'-al-Dīn Hosayn Jahānsūz.

ÖNSÖZ

Şensebânîler yaklaşık yedi asır varlıklarını devam ettirmiş bir hanedanlıktır. Bulundukları coğrafyaya nispetle aldıkları Gûrlular ismiyle tanınmışlardır. Özellikle siyasî ilişki kurdukları devletler üzerindeki etkileriyle Ortaçağ tarihi içerisinde önemli bir yer edinmişlerdir. Gazneliler Devleti'ni yıkmış olmaları ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine etki etmeleri önemlidir. XII. yüzyılda müstakil bir devlet olarak karşımıza çıkan Gûrlular bölgede önemli bir güç olarak rakiplerini oldukça uğraştırmışlardır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk olarak çalışma sırasında kullanılan kaynaklar ve araştırma eserleri tanıtılmış olup Giriş bölümünde Gûr coğrafyası ve bölgenin önemli şehirleri ele alınmıştır. Birinci bölümde hanedanın menşei ile bölgenin dinî ve kültürel yapısı anlatılmıştır. İkinci bölümde Gûrluların erken dönem tarihleri ve devlet olarak kuruluş süreçleri işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise Gûrlular ve Gazneliler arasındaki siyasî mücadeleler anlatılmıştır. İki taraf arasındaki ilişkilere son süreçte Büyük Selçuklu Devleti'nin de müdahil olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Gûrlu Selçuklu ilişkileri de bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmamda gerek tez konusunun belirlenmesinde gerekse sonraki süreçte her zaman desteğini gördüğüm değerli danışmanım Prof. Dr. Aydın Usta'ya teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim hayatım boyunca maddî-manevî yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim. Kıymetli babam Osman Saraç, annem Selfinaz Saraç, ağabeyim Sedat Saraç ve ablam Serap Saraç'a minnettarım.

Yine bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen sevgili dostlarım Suat Kaymak, Nuran Ünal, Esra Şendere ve Merve Kılıç'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmam esnasında kullandığım birçok kaynak ve araştırma eserden istifade etmemi sağlayan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Bu araştırma, tarih alanında bir boşluğu doldurabilmek ümidiyle hazırlanmış bir çalışmadır. Kaynak yetersizliği, bölge ve hanedanla ilgili verilen bilgilerin çelişkilerle dolu olması gibi sorunlara bağlı olarak çıkabilecek hatalar ve eksiklikler tarafıma ait olup çalışmamın Ortaçağ tarihi araştırmalarına olan ilgiyi arttırmasını temenni ederim.

Sena Saraç

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ.....	VIII
1. Kaynaklar	VIII
1.1. Genel Tarihler	VIII
1.2. Özel Tarihler	X
1.3. Coğrafya Kitapları	XII
2. Araştırma Eserleri	XIV
GİRİŞ.....	1
GÜRLULARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA	1
1. Fizikî ve Coğrafi Şartlar	1
2. Gûr Bölgesi ve Şehirleri	6
2.1. Firuzkûh	6
2.2. Bâmiyân	7
2.3. Gazne	9
2.4. Hindistan	11
2.5. Herât.....	13
I. BÖLÜM	15
GÜRLULARIN MENŞEİ, BÖLGENİN DİNÎ VE KÜLTÜREL YAPISI.....	15
1.1. Gûrluların Menşei.....	15
1.1.1. Gûrluların Afgan Olduklarına Dair Görüş	16
1.1.2. Gûrluların Hint Olduklarına Dair Görüş	17
1.1.3. Gûrluların Arap Olduklarına Dair Görüş	17
1.1.4. Gûrluların Fars Olduklarına Dair Görüş	18
1.1.5. Gûrluların Türk Olduklarına Dair Görüş	27
1.2. Gûr Bögesinin Dinî ve Kültürel Yapısı	32

II. BÖLÜM.....	38
GÜRLULAR DEVLETİ'NİN ERKEN DÖNEM TARİHİ VE KURULUŞU....	38
2.1. Erken Dönem Gûr Tarihi.....	38
2.2. Gûrluların Ataları	40
2.2.1. Gûrluların Atası Şenseb	40
2.2.2. Hind ve Sind Meliki Bustam.....	41
2.2.3. Emîr Pûlâd.....	43
2.2.4. Emîr Bencî b. Naharan eş-Şensebî.....	44
2.3. Gûrluların İlk Hükümdarları.....	46
2.3.1. Emîr Surî b. Muhammed.....	46
2.3.2. Emîr Muhammed b. Surî.....	46
2.3.3. Emîr Ebû Ali	47
2.3.4. Emîr Abbâs	48
2.3.5. Emîr Muhammed	49
2.3.6. Melik Kutbeddin Hasan	49
2.3.7. Melik İzzeddin Hüseyin	50
2.4. Gûrlular Devleti'nin Kurulması	51
III. BÖLÜM.....	53
GÜRLULAR VE GAZNELİLER DEVLETLERİNİN SİYASÎ İLİŞKİLERİ ..	53
3.1. Gûrlular Devleti'nin Kuruluşundan Önce Gazneliler Devleti ile İlişkiler ..	55
3.1.1. Emîr Muhammed b. Surî Dönemi.....	55
3.1.2. Emîr Ebû Ali Dönemi	57
3.1.3. Emîr Abbâs Dönemi.....	59
3.1.4. Emîr Muhammed Dönemi	60
3.1.5. Melik Kutbeddin Hasan Dönemi	61
3.1.6. Melik İzzeddin Hüseyin Dönemi (1100-1146)	61
3.2. Gûrlular Devleti'nin Kuruluşundan Sonra Gazneliler Devleti ile İlişkiler .	62
3.2.1. Seyfeddin Surî Dönemi (540/1146-543/1149).....	62
3.2.2. Bahâeddin Sâîm Dönemi (543/1149).....	64
3.2.3. Sultan Alaeddin Hüseyin Cihansûz Dönemi (543/1149-556/1161).....	65
3.3. Gûrlular-Gazneliler İlişkilerinde Selçukluların Rolü	68
3.4. Gûrluların İkili Saltanat Dönemi	72
3.4.1. Gûrluların Gazne'yi Ele Geçirmesi.....	74
3.4.2. Gûrluların Gazneliler Devleti'ne Son Vermesi.....	75
SONUÇ.....	78

BİBLİYOGRAFYA.....	81
1. Kaynaklar	81
2. Araştırma Eserleri	84
EKLER.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR

ayn. mlf.	: aynı müellif.
b.	: bin, ibn (oğlu).
bkz.	: bakınız.
çev.	: çeviren.
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.</i>
ed.	: editör.
Frs.	: Farsça.
haz.	: hazırlayan.
<i>İA</i>	: <i>İslam Ansiklopedisi.</i>
İng.	: İngilizce.
<i>OTMDÇ</i>	: <i>Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler.</i>
ö.	: ölümü.
s.	: sayfa.
şrh.	: şerh.
trc.	: tercüme.
tsh.	: tashih.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

Bu çalışmada ağırlıklı olarak İslâm tarihi kaynakları olmak üzere birçok kaynak ve araştırma eseri kullanılmıştır. Gûrluların menşei ve Gazneliler Devleti ile siyasî ilişkileri hakkında bilgi edindiğimiz kaynakları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Kaynaklar

Bu çalışma kapsamında kullanılan kaynak eserleri genel tarihler, özel tarihler ve coğrafya kitapları olmak üzere üç gruba ayırabiliriz.

1.1. Genel Tarihler

Taberî'nin¹ (Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, ö. 310/922) *Târîhu'l-ümem ve'l-müluk*² isimli eseri *Târîh-i Taberî* şeklinde meşhurdur. Olaylar Hicretten başlayarak yıllara göre aktarılıp 303/915 yılına kadar getirilmiştir. Eserden konumuzla ilgili olarak farklı bilgilere ulaşılmaktadır. Özellikle Gûr bölgesine yapılan ilk İslâmî fetihler hakkında

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 52-57; Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, XXXIX, 319-320.

² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-müluk*, XVIII, çev. Michael G. Morany, *The History of al-Tabari*, Los Angeles 1987; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-müluk*, XXV, çev. Khalid Yahya Blankinship, *The History of al-Tabari*, Washington 1989; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I, çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1991.

bilgi edinilmiştir. Aslı Arapça olan bu kaynağın İngilizce ve Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

İbnü'l-Esîr'in³ (İzzüddîn Ali b. Muhammed, ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*⁴ isimli eseri yaratılıştan başlayıp 628/1231 yılına kadar gelmekte ve kronolojik olarak olayları aktarmaktadır. Eserden Gûr bölgesine yapılan ilk İslâmî fetihler, Gûrlu-Gazneli-Selçuklu ilişkileri ve Gûrlu hükümdarların biyografileri hakkında verdiği bilgiler noktasında istifade edilmiştir.

Cûzcânî⁵ (Ebû Ömer Minhâcî'd-dîn Osman b. Sirâcî'd-dîn Muhammed, ö. 664/1266'dan sonra) tarafından Farsça olarak yirmi tabaka şeklinde kaleme alınan *Tabakât-ı Nâsirî*⁶ çalışmamızın en önemli kaynağıdır. Cûzcânî, Gûrluların başkenti Firizkûh'ta doğmuş olup babası Gûr devlet kademelerinde görev almıştır. Babasının ona sağlamış olduğu himaye ortamı sayesinde Gûrlu hükümdarı Gıyaseddin Muhammed b. Sâm'ın kızı Mâh-ı Mülk Hatun'un sarayında eğitim görmüştür. Müellif, Peygamberler, Emevîler, Abbâsîler, Acem hükümdarları ve Gazneliler tarihinin yazılı olduğu bir kaynağı tamamlamak üzere yazmaya başladığı bu esere Büveyhîler, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmanîler, Selçuklular, Gûrlular, Hârizmşahlar ve Delhî sultanlarının tarihini eklemiştir. Gûr Hanedanına yakın bir isim olması ve Gûrlular tarihi hakkında hiçbir kaynakta ulaşamadığımız bilgilerin yer alması bakımından bu eser çalışmamız için büyük önem taşımaktadır. Eserden çalışmamızın her bölümünde istifade edilmiştir. Özellikle II. Bölüm için yegâne kaynağımızdır. Eserin orijinali ve Raverty'nin İngilizce tercümesi birlikte kullanılmıştır.

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh⁷ (Ebü'l-Hayr Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî, ö. 718/1318) tarafından kaleme alınan eser *Câmî'ü't-tevârîh*⁸ müellifin en önemli eseri olup bir dünya tarihidir. Farsça, Arapça ve Moğolca olmak üzere üç dilde yazılmış olan kitap 718/1318 yılına

³ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 137-139; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 26-27.

⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-X, çev. A. Ağırakça, B. Eryarsay, Z. Tüccar, A. Özaydın, Y. Apaydın, A. Köşe, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

⁵ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 162-163; A. S. Bazmee Ansari, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, 98-99.

⁶ Minhâc-ı Sirâcî Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, tsh. Abdulhay Habîbî, Tahran 1363; İng. çev. Major H. G. Raverty, *Tabakat-ı Nasiri: a general history of the Muhammadan dynasties of Asia, including Hindustan; from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, I, New Delhi 1970.

⁷ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 234-237; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, 19-21.

⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014.

kadar gelmektedir. Çalışmamızda bu eserden Gûrlular ve Selçuklular arasında yaşanan savaş hakkında verdiği bilgiler noktasında istifade edilmiştir. Erkan Göksu ve Hüseyin Güneş tarafından hazırlanan Selçuklular ile ilgili kısımlarının tercümesini kullandık.

Hamdullah el-Müstevfi'nin⁹ (Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfi el-Kazvînî, ö. 740/1340'tan sonra) *Târîh-i Güzîde*¹⁰ isimli eseri Farsça genel bir tarih olup 730/1330 tarihine kadar gelmektedir. Bu eser yanlış ve efsanevî bilgiler vermesine karşın diğer kaynaklarla karşılaştırma yapmak adına kullanımı önem taşımaktadır. Eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesini kullandık.

Timur devri tarihçisi **Mîrhând**'ın¹¹ (Hamîdüddîn Muhammed b. Mîrhând Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî, ö. 903/1498) Alî Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzatü's-safâ fî sîretil enbiya' ve'l-mülûk ve'l-hulefa*¹² isimli eseri Farsça olup kitap yedi ciltten oluşmaktadır. Son cildini torunu Hândmîr'in yazdığı bu eser yaradılıştan başlayıp 929/1523 yılına kadar gelmektedir. Çalışmamızda eserin Gûrlular ile ilgili kısmını orijinalinden ve Gazneliler ile ilgili kısmı ise Erkan Göksu'nun Türkçe çevirisinden kullanılmıştır. Eserde kronolojik hatalar yapılmış olmakla birlikte Gûrluların son dönemi ile ilgili verdiği bilgiler önemlidir.

1.2. Özel Tarihler

Gazneliler Devleti hükümdarlarından Sebüktegin ve Sultan Mahmud dönemlerinin tarihçisi olan **Utbî**'nin¹³ (Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr, ö. 427/1036) *Târîhu'l-Yemînî*'si¹⁴ Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bu eser, 411/1020 tarihine kadar

⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 240-242; Abdülkerim Özeydin, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, XV, 454-455.

¹⁰ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018.

¹¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 247-248; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX. 156-157.

¹² Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî, *Ravzatü's-safâ fî sîretü'l-enbiya' ve'l-mülûk ve'l-hulefa*, II, tsh: Abbâs Zeryab, Tahran, 1375; *Rvazatu's-safâ*, çev. Erkan Göksu, *Ravzatu's-safâ-Gazneliler*, İstanbul 2017.

¹³ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 72-73; Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, XLII, 236-237.

¹⁴ Utbî, *Târîhu'l-Yemînî*, Türkçe çev. Abdurrâb Yelgar, (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış tercüme); İng. çev. James Reynolds, *The Kitab-i Yamînî, Historical Memories of the Amîr Sabuktigin and The Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1858.

gelmektedir. Çalışmamızda Gazneli Mahmud'un 1010 yılında Gûr üzerine yaptığı seferin detaylarına bu eser sayesinde ulaşabildik. Eserden çalışmamızın muhtelif yerlerinde faydalandık. Ancak müellifin Gazneli tarihçisi oluşu ise bilgilere şüpheyile yaklaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Abdurrâb Yelgar'ın TTK'deki yayınlamamış Türkçe tercümesi ve James Reynolds'un İngilizce tercümesi kullanılmıştır.

Gazneliler tarihçisi **Beyhakî**'nin¹⁵ (Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî ö. 470/1077) *Târîh-i Beyhakî*'si¹⁶ 30 cilt olduğu rivayetler edilmesine rağmen bu kıymetli eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Eserin günümüze ulaşan kısımları, Gazneli Mahmud'un ölümüyle başlamakta ve 432/1041 yılına kadar gelmektedir. Özellikle Gazneli Mes'ûd'un 1015 ve 1020 yıllarında Gûr bölgesine düzenlediği seferler hakkında birinci elden bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Bu dönemle alakalı diğer kaynaklardan edinemediğimiz bilgilere bu eserden ulaşmaktayız. Çalışmamızın III. Bölümü için çok kıymetli bilgiler ihtiva eden *Târîh-i Beyhakî*'de taraflı bilgilerin aktarılabilceği de dikkat alınmalıdır. Çalışmamızda Necati Lugal'ın Türkçe tercümesinden istifade ettik.

Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî¹⁷ (ö. 582/1186?) bilinen tek eseri *Selçuknâme*'yi¹⁸ Selçukluların kuruluşundan başlayarak III. Tuğrul'un hükümdarlığının ilk yıllarına kadar getirmektedir. Bu eser Farsça olarak kaleme alınmış Selçuklu tarihlerinden biridir. Konumuzla ilgili olarak eserin Sencer kısmında Gûrlular ile ilişkiler noktasında faydalanılmıştır.

er-Ravendî'nin¹⁹ (Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, ö. 603/1207) *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*²⁰ isimli eseri Farsça kaleme alınmış olup başlangıçtan 590/1194 yılına kadar gelen bir Selçuklu tarihidir. Sencer döneminde Gûrlularla yaptığı savaş hakkında bilgiler veren eserin Ahmet Ateş tarafından yapılmış Türkçe tercümesini kullandık.

¹⁵ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 80-82; Tahsin Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 63-64.

¹⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal, haz. Hicabi Kırancı, Ankara 2019.

¹⁷ Hayatı ve eserleri için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Zahîru'd-dîn-i Nîşâbü'rî", *DİA*, XLIV, 102-103.

¹⁸ Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, İstanbul 2018.

¹⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 126-127; Abdülkerim Özeydin, "Râvendî, Muhammed b. Ali", *DİA*, XXXIV, 471-472.

²⁰ er-Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmet Ateş, Ankara 1957.

1.3. Coğrafya Kitapları

Ortaçağ İslâm dünyasında tarih kitaplarının yanı sıra birçok coğrafya kitabı da kaleme alınmıştır. Bu kitaplarda genellikle karalardan, denizlerden, nehirlerden, dağlardan bahsedilmektedir. Bunun dışında önemli şehirlerden ve oralarda yaşayan halklardan da bahsedilmektedir. Bu bağlamda Gûrluların yaşadığı coğrafya hakkındaki bilgileri Coğrafya kitaplarından elde etmekteyiz.

İstahrî'nin²¹ (Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, ö. 340/951-52'den sonra) *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*²² kitabında İslâm dünyasından ve komşu memleketlerden bahsedilmektedir. Eserden özellikle Giriş Bölümünde Gûr coğrafyasından bahsettiğimiz kısımlarda faydalanılmıştır. Çalışmamızda Murat Ağarı tarafından yapılan Türkçe tercüme kullanılmıştır.

İbn Havkal'ın²³ (Ebû'l Kâsım b. Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, ö. ?) *Sûretü'l-arz*²⁴ isimli Arapça kaleme aldığı eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dünya haritası ve eser yazılırken takip edilen metot verilmiş olup ikinci bölümde de İslâm dünyasının doğu kısmında yer alan bölgeler ve gayrimüslim komşu ülkelerden bahsedilmektedir. Bu eserde verilen Gûr bölgesinin şehirleri, nehirleri ve evleri hakkındaki bilgilerden istifade ettik. Çalışmamızda Ramazan Şeşen'in tercümesini kullandık.

Müellifi belli olmayan *Hudûdü'l-âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*²⁵ isimli eser, Farsça yazılmış ilk coğrafya kitabıdır. Konumuzla ilgili olarak Gûr'un şehirleri hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra bölgedeki savaş malzemeleri ticaretine dair verdiği bilgi diğer kaynaklarda rastlamadığımız bir bilgi olması bakımından önemlidir. Türk tarihi ve coğrafyası için çok önemli olan eser Minorsky tarafından İngilizceye çevrilmiş olup

²¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 101; Marina Tolmacheva, "İstahrî", *DİA*, XXIII, 203-205.

²² İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, İstanbul 2015.

²³ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 101-102; Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 34-35.

²⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, İstanbul 2014.

²⁵ Eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 105; Rıza Kurtuluş, "Hudûdü'l-Âlem", *DİA*, XVIII, 304.

bu çalışmada Abdullah Duman ve Murat Ağarı'nın ortak çalışması olan Türkçe tercümesi²⁶ kullanılmıştır.

Yâkût el-Hamevî'nin²⁷ (Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*²⁸ isimli eseri Arapça kaleme alınmış ve 621/1224'te tamamlanmıştır. Alfabetik olarak düzenlenmiş bir coğrafya kitabıdır. Büyük ülkeler ve kavimlerden bahseder. Çalışmamız esnasında Arapça nüshasını kullandığımız bu kaynaktan Gûr şehirleri ve bölge sakinlerinin dinlerine dair bilgiler edinilmiştir.

Zekerıyyâ Kazvî²⁹ (Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvî, ö. 682/1283)'nin eseri *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*³⁰ Arapça kaleme alınmış olup çalışmamızda *Terceme-i Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd* isimli Farsça tercümesini kullandık. Eser üç mukaddimeden oluşmuş ve birincisinde şehirlerin kurulma sebepleri, ikincisinde ülkelerin özellikleri, üçüncüsünde ise yedi iklim anlatılmıştır. Konumuzla ilgili olarak eserden Gûr şehirleri hakkında istifade ettik.

Ebü'l-Fidâ'nın³¹ (el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, ö. 732/1331) *Takvîmü'l-büldân*³² isimli eserini Arapça kaleme almış olup dünyanın yedi ana bölgesinin dışında alt bölgeler dâhil ederek yirmi sekiz bölge de ele almıştır. 623 yerleşim yerinden bahsettiği kitabını 721/1321 yılında tamamlamıştır. Özellikle Gûr bölgesinin şehirleri ve enlem-boylam derecelerini bildirmesi yönüyle Giriş Bölümü için başvurduğumuz bir kaynak olmuştur. Çalışmamızda Ramazan Şeşen'in Türkçe tercümesini kullandık.

Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvî³³ (Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvî, ö. 740/1340'tan sonra) 740/1339 yılında tamamladığı *Nüzhetü'l-kulûb*³⁴ isimli eseri doğa tarihinden, antropolojiden ve coğrafyadan

²⁶ *Hudûdü'l-âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

²⁷ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 135-136; Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, XLIII, 288-291.

²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, Dâru Sadr, Beyrut 1977.

²⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 168-169; Cevat İzgi, "Kazvî, Zekerıyyâ b. Muhammed", *DİA*, XXV, 160.

³⁰ Zekerıyyâ Kazvî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Frs. trc. Muhammed Murad b. Abdurrahman, *Terceme-i Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, II, Tahran 1373.

³¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 178-180; Abdülkerim Özeydin, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, X, 320-321; Casim Avcı, "Takvîmü'l-Büldân", *DİA*, XXXIX, 492-493.

³² Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, İstanbul 2017.

³³ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 240-242; Abdülkerim Özeydin, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, XV, 454-455.

³⁴ Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvî, *Nüzhetü'l-kulûb*, ed. Guy Le Strange, London 1915.

bahseden üç makaleden oluşmaktadır. Farsça kaleme alınmış olup çalışmamızda orijinal dilinden çevirisi yapılmıştır. Gûrlular Devleti'nin şehirleri hakkında verdiği bilgilerden faydalandığımız eserde özellikle Herât'ın Gûrlular hâkimiyetindeki durumuyla ilgili verdiği bilgiler başka kaynaklarda geçmediğinden önemlidir.

2. Araştırma Eserleri

Konumuza muhatap iki devletin ilişkilerini ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Gazneliler Devleti için Erdoğan Merçil'in *Gazneliler Devleti Tarihi*³⁵, Gûrlular Devleti ile ilgili olarak da Farsça yazılmış olan Asgar Furûgî-yi Eberî'nin *Târîh-i Gûrîyân*³⁶ isimli müstakil bir çalışması bulunmaktadır. *Târîh-i Gûrîyân*'da müellif, Cûzcânî'nin verdiği bilgileri ele almıştır. Farklı bir bilgi vermemekle beraber çalışmamızda kullanılmıştır.

Hasan Pirneya ve Abbâs İkbâl-i Âştîyânî'nin ortak çalışması olan Farsça yazılmış *Târîh-i Kâmil-i İran*³⁷ isimli kitap, çalışmamızın tümünde kullanılmış olup özellikle Gûrlular hakkında bilgilerin yetersiz olduğu yerlerde sıklıkla başvurduğumuz bir eser olmuştur.

Muhammed Abdulghafur tarafından 1960'ta Hamburg'da Doktora Tezi olarak *The Gorids: History, Culture and Administration*³⁸ ismiyle İngilizce olarak hazırlanmış olan tezden de çalışmamızda istifade ettik. Bu tez, Gûr coğrafyası, menşei ve erken dönem tarihleriyle ilgili bilgiler içermemesine rağmen son dönem tarihleri hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir.

C. E. Bosworth'un "The Early Islamic History of Ghûr" isimli makalesinin Abdülhalik Bakır ve Pınar Koçoğlu'nun ortak çalışması olan *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler* isimli kitapta bu makalenin "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi"³⁹ adıyla yapılmış çevirisini kullandık. Özellikle bilgilerin çok sınırlı olduğu Gûrluların erken

³⁵ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007.

³⁶ Asgar Furûgî-yi Eberî, *Târîh-i Gûrîyân*, Tahran 1387.

³⁷ Hasan Pirneya - Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, haz. Said Kani, Tahran 1382.

³⁸ Muhammed Abdulghafur, *The Gorids: History, Culture and Administration*, 543-612/1148-1215-16, Doktora Tezi, Hamburg Üniversitesi, Hamburg 1960.

³⁹ "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", çev. Abdülhalik Bakır - Pınar Koçoğlu, *OTMDÇ*, I, haz. Abdülhalik Bakır, Ankara 2008, 435-453.

dönemleri ile ilgili önemli bir çalışma olan bu makaleyi tezimizin birçok yerinde kullandık.

Çalışmamızın özellikle III. Bölümü için oldukça önemli olan diğer bir kitap ise Mehmet Altay Köymen'in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*'dir⁴⁰. II. cildini kullandığımız eser özellikle Gazneli-Gûrlu-Selçuklu ilişkileri bağlamında önemlidir. Köymen'in üç devletin ilişkileri noktasında yaptığı değerlendirmeleri de çalışmamıza referans aldık.

Hikmet Bayur tarafından yazılmış *Hindistan Tarihi*⁴¹ isimli kitap bölgede kurulmuş Türk devletleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmesinin yanı sıra Gûrlular hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Müellif Gûrluların menşei, dinî görüşleri ve Gazneliler ile olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Diğer bir çalışma ise Ergin Ayan'ın "Gurluların Menşei Meselesi"⁴² isimli makalesidir. Birinci Bölümümüzde ele aldığımız Gûrluların Menşei konusuyla ilgili olarak bu çalışmayı referans aldık. Sadece menşei ile ilgili değil Gûrluların erken dönem tarihleri ile ilgili de bilgi veren bu makale çalışmamızın için önem taşımaktadır.

⁴⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, Ankara 2017.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, Ankara 1987.

⁴² Ergin Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVI/4(2011).

GİRİŞ

GÜRLULARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA

1. Fizikî ve Coğrafi Şartlar

Gûrlular, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı içine alan çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bugünkü Afganistan sınırları içinde olan Gûr bölgesi XI. yüzyılın başına kadar Herât ve Sîstan'daki pazarların esir ihtiyacını karşılayan bir köle kaynağı ve aynı zamanda dağlı bir ırkın toprakları olarak görülmüştür⁴³. X. yüzyıla kadar bu coğrafyada putperestlik devam etmişse de bölge her taraftan İslâm arazisi ile çevrilmiştir.

Mezkûr kavim yerleşim sahası olarak Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cûzcân⁴⁴, Ferahrûd⁴⁵, Herîrûd⁴⁶ ve Murğâb⁴⁷ nehirlerinin yöresindeki topraklar gösterilebilir⁴⁸. Aynı zamanda Gûr, Helmand vadisi ile Herât

⁴³ C. Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, çev. Hande Canlı, İstanbul 2005, s. 390; ayn. mlf., "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440.

⁴⁴ Murğâb ve Amuderya ırmakları arasında yer alan eski bir eyalettir (Tahsin Yazıcı, "Cûzcân", *DİA*, VIII, 96).

⁴⁵ Ferahrûd, Ortaçağ coğrafyacılarının Fere veya Ferah olarak isimlendirdikleri nehirdir (İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 214; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri: Mezopotamya, İran ve Orta Asya, İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, İstanbul 2015, s. 505).

⁴⁶ Herîrûd, Herât nehridir. Kaynaklarda her iki ismiyle de anılmıştır (Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 494).

⁴⁷ İbn Havkal, Murğâb veya Margâb isminin esasen "Merv suyu" manasındaki "Merv-ab" olduğunu belirtmektedir. İstahrî, akarsuların kaynaklarını aldığı yerin adının Murğâb olduğu bilgisini vermektedir. Mukaddesî ise Murğâb'ı iki Merv'in nehri olarak isimlendirmektedir (Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 483).

⁴⁸ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 436; İqtıdar Husain Sıddıqui, "Gurlular", *DİA*, XIV, 207.

arasındaki dağlık bir araziye ve Hezâr ile Cahar Aymak⁴⁹ kabilelerinin ikamet etmekte oldukları bugünkü Hezârîstan'a⁵⁰ tekabül eden bir bölgeyi ifade etmektedir⁵¹.

İstahrî “Gûr dağlık bir arazidir ve bu dağlar Darü'l-İslâm'ı her yönden kuşatır. Neferrâ dışında kalan yerler küfür diyarıdır. Dilleri diğer Horasan dillerinden farklıdır. Sınırlarının üçte biri Horasan yönündedir. Bunun dışında Sicistan taraflarında da sınırı vardır. Gûrlu köleler Herât, Sicistan ve havalisine getirilir” demektedir⁵². Gûr bölgesini, Herât amilliği, Rıbat-ı Kervan, Garcistan olmak üzere üç tarafından Horasan kuşatmaktadır. Bundan dolayı Gûr kimi zaman adı geçen eyalete dâhil olarak kabul edilmiştir⁵³.

Kalkaşendî, Gûr coğrafyasının Turan memleketine dâhil edildiğini ancak İran topraklarından olduğunu ama bunun kanıtlanamadığını belirtmektedir. Ayrıca bostanları ve nehirleri bol olan bayındır bir belde olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Ortaçağ coğrafyacıları Horasan-Hind-Gûr sınırının bir kavis çizdiğini ifade etmişlerdir⁵⁵. Ebü'l-Fidâ'nın verdiği bilgiye göre Gûr 89+2/3° boylam, 31° enlemedir⁵⁶. Aynı müellifin naklettiğine göre *Kanun*'da⁵⁷ “Gûr bölgesinin merkezi Zûf'tur ve burası 89° boylamda, 38° enlemedir” denmiştir.

Gûr, Horasan dağlarında Herât'a yakın bir yerde, geniş bostanları ve nehirleri olan bayındır bir bölgedir. Hatta nehirlerinin bol olmasından dolayı buraya Hezar Çeşme denmiştir⁵⁸. Dağlarının müstahkem ve sarp olmasından dolayı Mandêş ismiyle de anılmıştır⁵⁹. Aynı zamanda dağlarında bereketli araziler ve meralar vardı. Buralarda

⁴⁹ Hezâr ve Cahar Aymak, Afganistan'da yaşayan Türk kabilelerindendir (Mehmet Saray, “Afganistan”, *DİA*, I, 402).

⁵⁰ Hezârîstan, Afganistan'ın 27 idarî bölgesinden biridir (Saray, “Afganistan”, s. 401).

⁵¹ M. Longworth Dames, “Gur”, *İA*, IV, 825; Ayan, “Gurluların Menşei Meselesi”, s. 39.

⁵² İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 240; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 337; *Hudûdü'l-âlem*, s. 65; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 361.

⁵³ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 361.

⁵⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, IV, Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987, s. 397.

⁵⁵ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 211; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 315; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 276.

⁵⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 68.

⁵⁷ *Kanun*, el-Bîrûnî'nin *el-Kanunü'l-Mesûdî* isimli eserinin kısaltmasıdır (Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 13).

⁵⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 322; İng. çev. I, 306.

⁵⁹ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 234; *Hudûdü'l-âlem*, s. 65; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, İng. çev. s. 306-308; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 361; Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, İstanbul 1927, s. 455; Erdoğan Mercil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007, s. 39.

yoğun tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapılmaktaydı. Horasan'a, koyunlar çoğunlukla Halaç⁶⁰, Gûr ve Oğuz ülkelerinden getirilirdi⁶¹.

Hudûdü'l-âlem'de, Gûr'a ait Beşleng denilen bir yerde tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığına dair bir bilgi vardır. Ayrıca 3000 kişilik bir nüfusa sahip olan Huvânîn Gûr'a dâhil olarak gösterilmiştir. Eyaletin yakınlarındaki Bağnî ise Müslümanların yaşadığı bir şehir olarak zikredilmiştir⁶². Zekerîyya Kazvînî, Haşt denilen yerleşimi de Gûr'un büyük şehirlerinden saymıştır⁶³. Bazı kaynaklarda Gûr'da bulunan Dâver şehri de eyaletin sınırı olarak tanımlanmıştır⁶⁴.

Gûr, Herîrûd, Helmand, Havaş ve Fere gibi birçok büyük nehrin başlangıç noktalarının bulunduğu memleket olarak gösterilmiştir⁶⁵. Helmand, Sicistan'ın en büyük nehri olup Gûr'un arkasından çıkardı. Ebü'l-Fidâ'nın verdiği bilgiye göre İbn Said *Büyük Helmand ırmağı Gûr dağlarının doğusundan çıkar* demektedir⁶⁶.

Helmand Nehri kaynaklarını Gazne ve Bâmiyân arasında uzanan dağ kuşağından alırdı. Büyük bir bent sayesinde kontrol edilirdi⁶⁷. Sicistan'dan iki merhale ilerledikten sonra kollara ayrılırdı. Bu kollar, Taâm, Başterûz ve Senârûz olarak isimlendirilmişlerdir⁶⁸. İbn Havkal "bu nehirde sular artınca Büst'ten Sicistan'a gemiler gider" demiştir⁶⁹. Ebü'l-Fidâ ise "Büst kapısı önünde Helmand Nehri üzerinde Irak nehirlerinde olduğu gibi gemilerden bir köprü vardır" demektedir⁷⁰. Helmand, kaynaklarda zaman zaman Hirmend, Hindmend gibi isimlerle zikredilmiştir. Söz

⁶⁰ Halaçlar, eski dönemlerde Gûr'un ötesinde Hind ile Sicistan arasına yerleşmiş bir Türk kavmidir (İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 318).

⁶¹ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 240; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 342; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul 2017, s. 159.

⁶² *Hudûdü'l-âlem*, s. 66.

⁶³ Zekerîyya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Farsça trc. II, 119; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 506.

⁶⁴ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 215; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 318. Sugûr: İslam devletlerinin gayrimüslim devletlerle sınır teşkil eden müstahkem şehir ve kalelerin bulunduğu uç bölgedir (Casim Avcı, "Sugûr", *DİA*, XXXVII, 73).

⁶⁵ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 505; Vural Öntürk, "Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'e Göre Gurlular", *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIV/11 (2018), s. 130.

⁶⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 278.

⁶⁷ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 417.

⁶⁸ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 214; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 317; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 68; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 418.

⁶⁹ Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, çev. Ahsen Batur, *Murûc ez-zeheb: Altın Bozkırlar*, İstanbul 2017, s. 177; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 318; Le Strange, *Doğu Memleketinin Hilafetleri*, s. 418.

⁷⁰ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 68.

konusu nehir 331/943 yılı civarında bölgeyi ziyaret eden Mes'ûdî'nin eserinde Büst Nehri olarak geçmiştir⁷¹.

İstahrî'nin, Ferah diye zikrettiği Fere Nehri'nin içinden geçtiği şehir için İbn Havkal “*kilden inşa edilmiş evlerden müteşekkil geniş bir alan, meyve ve özellikle de hurma yetişen birçok çiftliği olan 60 tâbi köyle bir ovadadır*” demektedir⁷².

Kaynaklarını Gûr dağlarından alan Hâş, Havaş veya Huvaş diye zikredilen nehri, İbn Havkal ve İstahrî, Nişek diye kaydetmişlerdir. Bu nehir, Gûr civarını suladıktan sonra Zere Gölüne dökülürdü⁷³. Ayrıca Gûr'dan Herât'a doğru uzanan yolda birçok ırmak olduğunu bildiren İstahrî, bunların ikisinin ismini Berhuvey ve Bâret olarak vermiştir⁷⁴.

Merv veya Murğâb diye bilinen ırmak, Gûr dağlarından aşağı akardı⁷⁵. Herât veya Herîrûd olarak bilinen nehir de kaynaklarını Gûr dağlarından almaktaydı⁷⁶. İbn Rüsteh her ne kadar Gûr'a işaret etmese de Merv ve Herât sularının kaynağının aynı olduğunu söyler⁷⁷. İbn Haldun ise “*Ceyhun'u besleyen beş akarsudan biri de Vahşab Irmağıdır. Bu Tibet illerinden çıkar, Ceyhun ile birleşince Gûr yöresinin doğusunu sular*” demiştir⁷⁸.

Gûr coğrafyasına ilk İslâm akınları Emevîler zamanında olmuştu. Taberî, 46/667 yılında Ziyâd b. Ebîhî'nin, el-Hakem b. Amr el-Gifarî'yi Horasan'a emîr tayin ettiğini yazmaktadır. el-Gifarî, Gûr'un dağlık bölgesine akınlar yapmış, birçok ganimet kazanarak burayı ele geçirmişti⁷⁹.

106/725 yılında, Esed b. Abdullah el-Kasrî ilk olarak Garcistan'a oradan da Gûr'a akın yapmıştı. Gûrlular erişilmez dağlarını kendilerine siper edip değerli eşyalarını yanlarına alarak yolu olmayan bir mağaraya sığınmışlardı. Esed, sandıklar yapılmasını

⁷¹ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 177.

⁷² İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 214; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 320; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 419.

⁷³ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 215; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 318; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 421.

⁷⁴ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 229.

⁷⁵ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsîm*, çev. Ahsen Batur, *İslâm Coğrafyası*, İstanbul 2015, s. 340; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 483.

⁷⁶ Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 340; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 494.

⁷⁷ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-nefîse*, çev. Ali Fuat Eker, *Dünya Coğrafyası*, Ankara 2017, s. 94.

⁷⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, çev. Turan Dursun, İstanbul 2017, s. 154-155.

⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. XVIII, 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul 2016, s. 302; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 440.

ve bunların içine adamlar yerleştirip zincirlerle sarkıtılmalarını emretmişti. Böylece muzaffer olarak değerli ganimetler elde etmişti⁸⁰.

107-109/726-728 yıllarında Esed Gûr'u ikinci kez sefer düzenlemişti. 121/739'da ise Nasr b. Seyyar'ın kumandanı Süleyman b. Sûl, Garcistan ve Gûr'a karşı bir akın harekâtında bulunmuştur⁸¹. Ancak bu zamanda Gûr üzerinde sürekli bir kontrol sağlanamamıştı. Gûr daha çok bir köle deposu olarak görülmüştü⁸².

Abbâsîler zamanında ise Gûr emirlerinden Bencî ve bölgede hak iddia eden Şisâniyân kabilesinin yöneticisi Şis b. Behrâm aralarında kimin emir olması gerektiği hususunda Halife Hârûn er-Reşîd'e başvurmuşlardı. Onun tarafından verilen karara göre, Gûr hükümeti, Bencî ve soyuna; askerî sorumluluk ise Şis b. Behrâm ve ardıllarına kalmıştı. Buradan da anlaşılacağı üzere o tarihlerde Gûrlular, Abbâsîlere bağlıydılar⁸³.

el-Me'mûn'un devrinde 205/821 yılında, Abdulhamid b. Şebîb, Horasan ve Sîstan'ın yöneticisi tarafından vekil tayin edildiği zaman Gûr'un vilayetlerine sürekli olarak akınlar yapmıştı⁸⁴.

Gûrluların tarihi Saffârîler zamanında, Ya'kûb b. Leys'in, Zemindâver ve Büst taraflarını istila ettiği tarihten itibaren bilinmektedir. O zamanlar Gûr dağlarındaki Surî isimli hükümdar henüz Müslüman değildir⁸⁵.

IX. yüzyılın sonunda Sâmânîler, Saffârîler'i Horasan'dan çıkarmıştı. Ayrıca bu devlet Gûr'a karşı bir sefer düzenlemişti. Ziyâdîlerin önde gelen Beyhak ailesine mensup ve 363-64/974-75'te Ebû'l-Hasan Simcurî vasıtasıyla Beyhak'ta idarecilik yapmış olan Emîr Ebû Ca'fer, Gûr üzerine gitmişti. Söz konusu sefer bölgede tutunma çabasından ziyade çok miktarda esir elde etmek amacıyla yapılmıştı⁸⁶.

Sebüktegin, Zâbülistan ve Gazne'nin yöneticisi olmasının akabinde Gûr üzerine çokça seferler yapmıştı⁸⁷. Sultan Mahmud, 400/1010 ve 405/1015 yıllarında kendisi,

⁸⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. XXV, 25-26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IV, 364; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440-441.

⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. XXV, 34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IV, 445; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440-441.

⁸² Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441.

⁸³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 326; İng. çev. I, 315; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 43.

⁸⁴ *Târîh-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, İstanbul 2018, s. 165; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441.

⁸⁵ Dames, "Gur", s. 826; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 43.

⁸⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, nşr. Abdülhay Habibi, Tahran 1327, s. 35-36; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441; Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler*, İstanbul 2013, s. 204.

⁸⁷ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 442.

410/1020 yılında oğlu Mes'ûd'un yaptığı seferler sonucu Gûr dağlık bölgesini itaat altına almayı başarmıştı.

Tabakât-ı Nâsirî müellifi Cûzcânî, Gûrlular Hanedanlığını dört kola ayırmıştır: Firuzkûh, Bâmiyân, Gazne ve Hindistan⁸⁸. Burada da Gûr coğrafyasını daha derli toplu ele almak adına bu ayırım üzerinden devam edilecektir.

2. Gûr Bölgesi ve Şehirleri

2.1. Firuzkûh

Firuzkûh, Gûr dağlarının merkezi olup üçüncü iklimdedir. İbn Said'e göre 89° 40' boylamda, 31° enlemindedir. Ebü'l-Fidâ'nın *el-Müşterik*'ten naklettiğine göre, Firuzkûh'un kelime anlamı *mavi dağ*dır⁸⁹. Gûrluların hem kalesi hem karargâhı olan Firuzkûh, bugün yerleşimi olmayan ve Câm ismiyle bilinen bir yerdir⁹⁰. Müstevfî, Firuzkûh'un ana kasabalarından birini Rûd Hengeran adıyla zikretmiştir⁹¹.

Yâkût el-Hamevî'de, Firuzkûh'un *mavi dağ* anlamına geldiğini ve Horasanlıların buraya Bîrîzkûh dediklerini, buranın Tâberistân beldelerinde bir kale olduğunu ifade etmektedir⁹². XII. yüzyılda, eskiden Gûr dağları günümüzde Hazara dağları olarak bilinen bölgede kurulmuş bir şehirdir. Burası kuruluşundan Gûrluların yıkılışına kadar hanedanlığın başkenti statüsünde kalmıştır⁹³. Utbî, Gazneli Mahmud'un Gûr bölgesine 400/1010 yılında yaptığı seferi anlatırken bölgenin merkezini Âhengeran olarak zikrederken Beyhakî'de Mes'ûd'un 410/1020 seferini anlatırken eskiden bölgenin merkezi olan Zeran diye bir yerden bahsetmektedir⁹⁴.

Firuzkûh şehri, Seyfeddin Surî zamanında (540-41/1146-47), kardeşleri Kutbeddin Muhammed ve Bahaeddin Sâm tarafından kurulmuştur. Seyfeddin Surî'nin Gazne tahtını ele geçirmesi üzerine kardeşi ve halefî Bahaddin Sâm, başşehri Herât-Gazne arasındaki Estiga'dan Firuzkûh'a taşımıştır⁹⁵. Bir başka görüş ise Firuzkûh'un aslında,

⁸⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 323; İng. çev. I, 310; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 42.

⁸⁹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 362.

⁹⁰ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri: Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara 1996, s. 828.

⁹¹ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 505.

⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 284.

⁹³ M. Fuad Köprülü, "Firuzkûh", *İA*, IV (1988), s. 655.

⁹⁴ Utbî, *Târîhu'l-Yemînî*, Türkçe çev. s. 145; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 103.

⁹⁵ Sıddıqu, "Gurlular", s. 208.

kendisine Herîrûd'daki Varşada küçük prensliğinin başkenti olarak tahsis edilen Kutbeddin Muhammed tarafından kurulduğudur⁹⁶.

Firuzkûh'ta en yoğun imar faaliyetleri Muizzeddin Muhammed zamanında gerçekleştirilmiştir. Adı geçen hükümdarın Hind seferleri sırasında elde ettiği ganimetler bu şehrin süslenmesinde kullanılmıştır. *Sultan Köşkü* adıyla bilinen kasırda bu ganimetlerle süslenmiştir. Cûzcânî, bu kasrı hiçbir yerde eşine rastlanılmayacak muazzam bir yapı olarak anlatmaktadır. Kasrın tepesinde altından beş büyük murassâ küre ve yine altından iki büyük hümâ bulunmakta olup onlar da Hind ganimetlerinden yaptırılmıştır. Gûrlu hükümdarlar, yazın Zemindâver'i⁹⁷ kışın Firuzkûh'u tercih etmişlerdir. Buradaki caminin bir sel esnasında harap olduğunu da yine Cûzcânî bildirmektedir.

Hind ganimetlerinden yapılan *Sultan Köşkünün* Hind-Gazne mimarisine göre yapıldığı düşünülebilir. Gûr ordusunun büyüklüğü düşünüldüğünde ise orduyu içine alabiliyor olması da şehrin büyüklüğü hakkında bir fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır⁹⁸. Firuzkûh, Gûr'un vahşiliğinden ve putperestliğinden dolayı İslâm öncesi dönemde ticarî olarak daha az kullanılmıştır⁹⁹. Şehir, Cengiz Han tarafından 618/1222'de zapt edilmiştir¹⁰⁰.

2.2. Bâmiyân

Bâmiyân bölgesi ve Ceyhun Nehri civarındaki topraklar Gûrlu ailesinin başka bir kolunun hâkimiyet sahasıydı¹⁰¹. Gûr'un arkasından, Bâmiyân sınırında Pençir'deki gümüş madenlerine kadar dağlar uzanıyordu.

⁹⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 336; İng. çev. I, 339; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 438; ayn. mlf., "Ghurids", *Encyclopædia Iranica*, X (2001), s. 588.

⁹⁷ Zemindâver: Helmand nehrinin Hindû Kuş dağlarından aşağı Bust'a doğru aktığı geniş vadiye verilen isimdir. Arapça "Arzû'd-dâvar" veya "Beledü'd-dâver" in Farsça karşılığı "Zemindâver" dir. Dağlara doğru olan "Kapılar Memleketi" veya geçitleri anlamına gelmektedir. Ortaçağ boyunca verimli ve kalabalık bir nüfusa sahip olan Zemindâver'in çok fazla köyü ve çiftliklerinin olmasının yanı sıra Dertell, Darğâş, Bağnîn ve Şervân isimli dört ana kasabası bulunmaktaydı (Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 424).

⁹⁸ Köprülü, "Firuzkûh", s. 655-656.

⁹⁹ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 438.

¹⁰⁰ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 506.

¹⁰¹ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, s. 391.

İbn Havkal “Bâmiyân amilliğinden sayılan şehirler; Bağşur, Segâvend ve Pençhir’dir. Pençhir halkı yeri çok kazdıkları için çarşılarını kalbura benzetmişlerdir. Zira gümüşe ulaştıran maden damarlarını takip ederler. Çoğu defa bir kişi kendisini ve sülalesini zengin edecek gümüş çıkarır. Bazen de kazılan yeri su basar ya da başka bir şey olur ve çalışmaları boşa gider” şeklinde anlatır¹⁰². Bâmiyân ve Pençhir, arazisi hem gümüş hem de altın madenleriyle meşhurdur. Bunların en zenginine Harhiz denirdi¹⁰³.

Bâmiyân, Belh’in üçte bir büyüklüğünde olup idarecisine Şir denirdi¹⁰⁴. Şehrin suru yoktu ve dağ başında kurulmuştu. Meyveler dışarıdan getirilirdi. Bâmiyân bölgesinin şehirleri arasında büyük bir nehir akardı ve bu nehir Garcistan’a ulaşırdı¹⁰⁵. Ayrıca Belh’te Bâmiyân’dan gelen bir nehir vardı. Burada da bol tarım yapıldı¹⁰⁶.

Bâmiyân; Zabulistan’da dördüncü iklimde olup Atval’e göre 92° boylamda, 34° 35’ enlemde, Kanun’a göre, 92° 50’ boylamda, 34° 14’ enlemde yer almaktadır. Ebü’l-Fidâ’nın Lübab’tan aktardığına göre “Bâmiyân, Belh-Gazne arasında bir beldedir. Müstahkem bir kalesi vardır. Şehir küçüktür. Yine aynı kaynakta el-Mühellebî’nin Bâmiyân Gazne’nin kuzeyindedir, İkisi arasında 45 fersah mesafe vardır dediği ve İbn Said’in ise ‘Ceyhun’a karışan ırmaklardan bazıları Bâmiyân dağlarından iner” dediği nakledilmektedir¹⁰⁷.

Bâmiyân şehri kalıntılarından anlaşıldığı üzere İslâmiyet öncesi dönemde büyük bir Budist merkezi olduğu anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılda Yâkût el-Hamevî, şehirde hala görülebilen Buda heykellerini anlatmaktadır. Yüksekteki dağ eteğinde, sütunlarla destekli bir oda olduğunu ve duvarında “Allah’ın yarattığı her tür kuşun seyri harikulade” yazılı olduğunu belirtir¹⁰⁸. Ayrıca iki tane puttan söz edilmektedir. Bunlar Sorh Put (Kırmızı Buda) ve Hing Put (Gri Buda)’tur¹⁰⁹.

Mukaddesî “Bâmiyân Horasan’ın ticaret iskelesi ve Sind’in hazine dairesidir. Çok soğuktur, sık kar yağar fakat böceklerin ve akreplerin olmaması onun lehine olan bir

¹⁰² Ebü’l-Fidâ, Takvîmü’l-büldân, s. 361.

¹⁰³ İstahrî, Kitâbü’l-mesâlik ve’l-memâlik, s. 240; Le Strange, Doğu Hilafetinin Memleketleri, s. 505.

¹⁰⁴ İbn Hurdâzbih, Kitâbü’l-mesâlik ve’l-memâlik, çev. Murat Ağarı, Yollar ve Ülkeler Kitabı, İstanbul 2015, s. 45; Hudûdü’l-âlem, s. 64.

¹⁰⁵ İstahrî, Kitâbü’l-mesâlik ve’l-memâlik, s. 239; İbn Havkal, Sûretü’l-arz, s. 341; Ebü’l-Fidâ, Takvîmü’l-büldân, s. 363.

¹⁰⁶ Hudûdü’l-âlem, s. 65.

¹⁰⁷ Ebü’l-Fidâ, Takvîmü’l-büldân, s. 363.

¹⁰⁸ Le Strange, Doğu Hilafetinin Memleketleri, s. 507.

¹⁰⁹ Hudûdü’l-âlem, s. 65; Yâkût el-Hamevî, Mu’cemü’l-büldân, I, 330; Zekeriyya Kazvînî, Âsârü’l-bilâd, I, 199; Le Strange, Doğu Hilafetinin Memleketleri, s. 507.

hakikattir. Şehrin dört kapısı, bir Cuma camisi ve zengin çarşıları vardır. Üç ana kasabası; Basgürfend, Sekivend ve Lahrab'tır" demiştir¹¹⁰. Kazvînî, bir altın meskenden bahseder ve ilaveten bir civa (zi'bak) madenini ve bir sülfür kaynağını Bâmiyân topraklarından çıktığını bildirir.

Zekerîyya Kazvînî, Bâmiyân için "*Tuhfetü'l-Garaib adlı eserin yazarının anlattığına göre burada kimsenin yaşamadığı ıssız bir yer vardır. Eğer birisi buraya gelip de uyumak isterse, uyurken ayağından birinin çektiğini hisseder, fakat uyandığında kimseyi göremezmiş ve o kişi bu ıssız yeri terk edinceye kadar bu durum böyle devam edermiş*" şeklinde bir hikâye anlatır¹¹¹.

Cengiz'in torunu Mutukin, Bâmiyân kuşatmasında öldürülmüştü. Bunun üzerine Cengiz Han Bâmiyân'ın yerle bir edilmesi emrini vermiş ve buranın bir daha imar edilmesini yasaklanmıştır. Bu hadise üzerine Bâmiyân'ın ismi de Türk lehçesinde *Lanetli Şehir* anlamına gelen *Mev Balık* olarak değiştirilmiştir. Bahse konu olaydan sonra da Bâmiyân önemini kaybetmiştir¹¹².

2.3. Gazne

Ebü'l-Fidâ'ya göre Gazne, Zabulistan'a, İbn Havkal'a göre ise Bâmiyân'a bağlı olup üçüncü iklim bölgesindedir. Aynı müellifin *Atval* ve *Kanun*'dan naklettiğine göre burası 94° 20' boylamda, 33° 35' enlemindedir. İbn Havkal "*Gazne Bâmiyân amilliğinden olup bostanları yoktur. Hindistan'ın limanı, ticaret yeri bir şehirdir*" notunu düşmüştür. *Lübab*'ta ise "*Gazne Hindistan'ın başlangıcında bir şehirdir*" yazmaktadır¹¹³.

İstahrî, güzel akarsuları bulunan, fakat bahçeleri az olan bir yer olarak zikrettiği Gazne'yi Bâmiyân'nın içinden saymıştır¹¹⁴. Ayrıca "*bağ bahçeleri yoktur ama bir*

¹¹⁰ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 506.

¹¹¹ Zekerîyya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd*, I, 200; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 507.

¹¹² Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvînî, *Nüzhetü'l-kulûb*, s. 155; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 507.

¹¹³ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 341; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 363.

¹¹⁴ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 427.

nehri vardır. Belh civarındaki şehirlerin Gazne ile ticaret ve mal anlamında bir bağlantısı yoktur. Zira Gazne, Hind ülkelerinin bir limanıdır” demektedir¹¹⁵.

Hudûdü'l-âlem'de “Gazne bir dağın eteğinde kurulmuş nimeti bol bir şehirdir. Hindistan'a doğru genişler. Eskiden Hindistan'a ait olmasına rağmen şimdi Müslüman ülkeleri arasındadır. Müslümanlar ve kâfirler arasındaki sınırda bulunmaktadır. Tüccarların sık uğradıkları zengin bir yerdir” denmektedir¹¹⁶.

Mukaddesî ise “Büyük bir başkent değildir ama uğrak yeridir ve mamurdur. Fiyatlar düşüktür. Meyve sebzeleri hem kaliteli hem boldur. Gazne, Horasan'ın ticaret şehirlerinden biridir ve Sind'in gıda deposudur. Yolu sık sık buraya düşen insanın sağlık durumu düzelir. Burada sivrisinek veya akrep olmaz. İklimi serttir ve çok kar yağar. Havası kurudur, suyu da pek güzel sayılmaz. Şehrin dört kapısı vardır. Bunlar; Bâmiyân Kapısı, Sinân Kapısı, Kerden Kapısı ve Seyr kapısıdır. Halkın ekonomik durumu iyidir. Şehir içinden bir nehir akar, fakat çevresinde bağ bahçe yoktur” demiştir¹¹⁷.

İslâm öncesi dönemi hakkında pek fazla bilgi olmayan Gazne şehri, arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre milattan önce kurulmuştur. Asıl adı Genzek olan şehir İslâm kaynaklarında Gazne veya Gaznîn olarak geçmektedir¹¹⁸.

X. yüzyılda Levik Hanedanı'nın kontrolünde olan şehir, Sâmiânîler'den kaçan Türk gulam Alp Tegin tarafından 351/963'te ele geçirilmiştir. Daha sonra 365/976 yılında Sebüktegin Gazne'ye hâkim olmuştur. Gaznelilere adını veren ve bu devlete başkentlik yapan şehir en parlak dönemini Sultan Mahmud zamanında yaşamış ve onun tarafından Hint ganimetleriyle yeniden 414/1024 yılında inşa edilmiştir. Gazneli Mahmud Hindistan ganimetlerinden bir milyon miskal altın ağırlığındaki bir putu şehrin camisinin imarı için ayırmıştır. Caminin kapılarına altından çivi ve süs eşyaları konmuştur¹¹⁹.

Uzun yıllar adı geçen devletin elinde olan Gazne, kardeşinin intikamını almak isteyen Alâeddin Cihansûz tarafından 543/1149 yılında yakılıp yıkılmış ve 568/1173 yılında resmen Gûrluların eline geçmiştir. Her ne kadar şehrin tamamen tahrip edildiği

¹¹⁵ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 239.

¹¹⁶ *Hudûdü'l-âlem*, s. 66.

¹¹⁷ Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 313-314.

¹¹⁸ Enver Konukçu, “Gazne”, *DİA*, XIII, 479.

¹¹⁹ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 315; Konukçu, “Gazne”, 479-480.

söylense de Gûrlular zamanında önemli bir idare merkezi olarak kalmıştır¹²⁰. XIV. yüzyılda İbn Battûta burayı gördüğünde Gazne'nin eskiden görkemli bir şehir olduğunu ama şu an harap halde ve şiddetli soğukların yaşandığı bir yer şeklinde kaydetmiştir¹²¹. Aynı şekilde Müstevfî de Gazne'nin soğuk ikliminden ve küçük kalesinden söz etmektedir¹²².

2.4. Hindistan

Hind ülkesini batıdan Fars Denizi, Sind ve buraya komşu yerler, güneyden Hind denizi, doğudan Hindistan ile Çin'i ayıran çöl, kuzeyden Türk kabilelerinin ülkeleri kuşatmıştır¹²³. Hind toprakları Mansura ve Multan'a doğru Horasan ve Sind topraklarıyla sınırdadır. Sind'le Horasan arasında sürekli kabileler işlemektedir. Hatta aynı kabileler Hindistan'ın Zabulistan topraklarına sınır olan yerlere kadar giderlerdi¹²⁴. Sind ülkesi, Hindistan'ın merkezinin batısında yer almaktadır. Oraya gitmek için genellikle Sicistan üzerinden hareket edilmektedir.¹²⁵

Ebü'l-Fidâ, "*Lahor, Hind'de üçüncü iklimde olup Atval'e göre 100° 8' boylamda, 31° enlemedir. Delhî ise Hind'de dördüncü iklimde olup Kanun ve İbn Said'e göre 128° 50' boylamda, 35° 50' enlemedir*" demiştir¹²⁶.

İbn Battûta, "*Dihlî'nin sahası geniş, binaları çoktur. Şehri kuşatan surun dünyada bir benzeri yoktur. Şehrin yirmi sekiz kapısı vardır. On üç kubbesi ve bir minberi taştan olan bir camii vardır*" demektedir¹²⁷. Ayrıca İbn Battûta, Hind ülkesinin ağaç ve meyvelerinin çokluğu ve güzelliğini, ölü yakma geleneklerini de anlatır.

Hindistan'a ilk İslâm fetihleri, Emevîler zamanında gerçekleştirilmiştir. 93/712 yılında Muhammed b. Kâsım idaresindeki ordu, Sind bölgesinin tamamını ele geçirmiştir. Sind, Abbâsîler zamanında kesin olarak merkeze bağlanmış ve ayrıca Keşmir,

¹²⁰ M. Longworth Dames, "Gazne", *İA*, IV, 741.

¹²¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2016, s. 376.

¹²² Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 428.

¹²³ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 285.

¹²⁴ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 124.

¹²⁵ Ebû Reyhân, Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, Ankara 2015, 132.

¹²⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 289.

¹²⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 398-399.

Kandehâr ve Multân'da fethedilmiştir¹²⁸. Abbâsî Halifeliği, 256/870 yılında bölgede kurulan Saffârîler hanedanlığının varlığını tanımak zorunda kalmıştır.

Saffârîlerin zayıflamasından sonra ise Hindistan'ın kuzey sınırına Gazneliler Devleti hâkim olmuştur. Gazneli Mahmud zamanında düzenlenen 17 sefer ile Müslüman Türkler, Hindistan içlerine doğru ilerlemişlerdir.

Gazneliler Devleti'nin XII. yüzyılın ortalarına doğru güç kaybetmesi ile Gûrlular, 568/1173 yılı itibariyle Hindistan'da fetih siyasetine önem vererek ve Lahor'u alarak Gazneliler Devleti'ne son vermişlerdir¹²⁹.

Sultan Muizzeddin, 570-71/1175-76'da Multan ve Yukarı Sind Karmatî Devleti'nin topraklarını ele geçirmiştir. 573-74/1178-79'da ise Gucerât Hindu Krallığı'nın topraklarına girmiş ise de burada yenilmiştir. Bu mağlubiyet sonrasında 575/1180 yılında harekete geçerek Peşâver'i zapt etmiştir. Ancak hemen akabinde Lahor üzerine yürüdüysen de başarı sağlayamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Gazneli hükümdarı Hüsrev Melik 581/1186'ya kadar Lahor'u elinde tutmayı başarmıştır. 587/1192'de Lahor'un zapt edilmesi Gûrluların Hindistan'ın kuzeyinde yayılmasını sağlamıştır. Mamafih Sultan Muizzeddin'in ölümünün ardından Gûrluların, İndus Nehri'ne kadar olan bölgeleri Hârizmşahların, Kuzey Hindistan ise Kutbeddin Aybeg'in hâkimiyetine geçmiştir¹³⁰.

Gûrlu Sultanı Muizziddin Muhammed Sâm b. Gûrî'nin kölelerinden Kutbeddin Aybek'in, Lahor'u ele geçirmesini kıskananlar ona iftiralar atarak sultan ile arasını açmaya çalışmışlardır. Ancak herkesten önce Şihâbeddin'in huzuruna varan ve kendini aklamayı başaran Aybek, Hindistan'da fetihlerine devam etmiştir¹³¹. Delhî'yi ele geçirdikten sonra burayı kendisine üs yapmıştır¹³². 587/1192 yılında Gûrîler, Delhî'den Herât'a kadar bütün memleketlere hâkim olarak Kuzey Hindistan'ın büyük kesimini ele geçirmişlerdir. Moğollar tarafından hanedan yok edildikten sonra Delhî uzun bir sultanlar silsilesiyle yönetilmeye devam edilmiştir¹³³.

¹²⁸ Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, *Fütûhu'l-büldân: Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013, s. 501; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 1.

¹²⁹ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, s. 2-3.

¹³⁰ Sıddıqui, "Gûrlular", s. 209.

¹³¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 404.

¹³² Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, s. 4.

¹³³ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 505.

2.5. Herât

Yukarıda coğrafi özelliklerini verdiğimiz şehir ve bölgelerin dışında Gûrluların hâkimiyet sağladıkları diğer önemli bir şehirde Herât'tır. Şehir Horasan'da 4. iklimde bulunup Ebü'l-Fidâ'nın aktardığına göre Atval'de 85° 30' boylamda, 35° enlemde; İbn Said'in eserinde 87° 30' boylamda, 35° 30' enlemedir. İbn Havkal, “Herât, Horasandandır, amillikleri vardır. Herât'ın içinde akarsular bulunur. Dağ 2 fersah uzaklığındadır. Dağında odun, mera bulunmaz. Değirmen taşları buradan gelir. Dağın başında Şirîşk denen bir ateşkede bulunur. Herât'ın dışında sular, bostanlar vardır” şeklinde bilgi vermektedir¹³⁴.

Herât, dört kapılı bir surla çevrili büyük bir şehirdi. Gûr dağlarına doğru olan doğudaki kapı Bab-ı Huşk olarak bilinmekteydi. İbn Havkal bu kapının ahşap olduğunu söylemiştir¹³⁵. Müstevfî, Herât'ın en yüksek ihtişamına ulaşmasının XII. yüzyılda Gûr hâkimiyeti esnasında olduğunu ve o sırada Herât'ın çarşılarında 12.000 dükkân, 6000 hamam ve 659 medrese olup nüfusun 444.000 olduğunu ifade etmektedir¹³⁶.

Hudûdü'l-âlem'de “Herât, çok güçlü şehristanı, bir hisarı ve dış mahallesiyle çok büyük bir şehirdir. Herât'ın akarsuları vardır. Herât'ın merkez camisi, bütün Horasan'da bilinir. Şehir dağın eteğindedir. Nimeti bol olan bir yerdir. Çok sayıda Arap orada yaşar. Gûr ve Gûzgânân arasındaki sınır bölgesinden gelen nehir, Herât'ın bölgelerinde kullanılır. Herât pamuklu eşyalar, manna ve üzüm şurubu üretir” denmektedir¹³⁷.

Mukaddesî “çok kaliteli üzümleri ve meyveleri vardır. Nüfusu kalabalık, mamur, arazileri sulak ve sürekli gelişen, pek çok köyü olan bir şehirdir. Halkı kültürlü, sıcakkanlıdır. Hoş manzaralı kalelerle korunan bir şehirdir. Ama cinayet hiç eksik olmaz” demektedir¹³⁸. İbn Rüsteh ise büyük bir şehir olduğunu ve etrafında 400 köy

¹³⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 332; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 355.

¹³⁵ İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 228; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 331; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 495.

¹³⁶ Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvînî, *Nüzhetü'l-kulûb*, s. 152; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 496; Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2013, s.114.

¹³⁷ *Hudûdü'l-âlem*, s. 58.

¹³⁸ Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 317.

olduğunu söylemiştir¹³⁹. İstahrî “Herât’ın suları vardır, meyveleri boldur. Bu sebepten tercih edilen bir yaşam alanıdır” demiştir¹⁴⁰.

Hız. Osman zamanında Horasan’ın fethiyle beraber İslâm toprakları arasına sulh yoluyla katılan Herât bir ara elden çıkmış ve Emevîler zamanında 40/661 yılında yeniden fethedilmiştir. Şehir Abbâsîler Devleti’nin kurulmasıyla sonuçlanan karışıklıklar sırasında Arap kabileleri arasındaki mücadelelere tanıklık etmiştir. Tâhirîler ve Saffârîler’in hâkimiyetinin ardından 296/909 yılında Sâmânîlerin eline geçen ve 383/994 yılı itibarıyla Gaznelilerin idaresine giren Herât, uzun bir dönem Selçuklu-Gazneli mücadelelerinin mekânı olduktan sonra 570/1175 senesinde Gûrluların hâkimiyetine geçmiştir¹⁴¹. Herât halkının Gûrluları şehre davet ederek onların idaresini seçmeleri önemlidir¹⁴². Şehir, Gûrlular döneminde ilim ve kültür merkezi olmuştur. İsfizârî, Gûrluların Herât’ı idare ettikleri yıllarda burada birçok medrese kurulduğunu söylemektedir¹⁴³.

¹³⁹ İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-nefise*, s. 94.

¹⁴⁰ İstahrî, *Kitâbü’l-mesâlik ve’l-memâlik*, s. 127.

¹⁴¹ Recep Uslu, “Herât”, *DİA*, XVII, 215-216.

¹⁴² Şahin, *Orta Çağda Herât Bölgesi* s.112.

¹⁴³ Muhammed b. Abdullah Herevî Muinüddîn-i el-İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât fî Evsâf-ı Medineti’l-Herât*, II, tsh. M.K. İmam, Tahran 1339, s. 24.

I. BÖLÜM

GÜRLULARIN MENŞEİ, BÖLGENİN DİNÎ VE KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Gûrluların Menşei

Yedi asırdan daha uzun bir süre Afganistan'daki Helmand Vadisi ile Herât arasındaki dağlık bir bölgede hüküm süren Gûrlular Hanedanlığının menşei kesin olarak bilinmemektedir. Onların soyları ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Kaynaklarda Afgan, Arap, Hint, Türk ve Fars olabileceklerine dair bilgiler vardır. Bu görüşler içinde Fars olmaları iddiası daha baskın gibi gözükmemektedir. Ancak tarihî kaynaklardaki bilgi eksikliği ailenin menşeiini belirsiz bırakmaktadır.

Bu bölge öncesinde Sâmnîler ve 400/1010'dan itibaren de Gaznelilere ait olmuştur. Evvelce tamamen İranlı olan bölge sakinleri Gûrluların yıkılışından sonra ya Moğollaşmış ya da kimliklerini kaybetmişlerdir¹⁴⁴. Bugün ise Hazar ve Cahar Aymak kabilelerinin içinde bulunduğu ve çoğunluğunu Afganların oluşturduğu bir yerdir.

Târîh-i Kâmil-i İran'da “Gûrluların asıl kökeni belli değildir. Dağlık bir bölgede köylerin çoğundan bağımsız olan Gûr bölgesinde yaşayan dağcı bir halktandırılar” denir. Ayrıca hükümdarların, o bölgeye girmenin zorluğu nedeniyle onları kendi emirleri altına alamadıkları da söylenir¹⁴⁵.

Gûr coğrafyasının birçok etnik kimliğe ev sahipliği yapması ve tarihî kaynakların onların soyları hakkında fazla bilgi vermemesi ailenin menşeiinin tespitini zorlaştırmaktadır. Ancak kavimlerin soyları meselesi geçmişten günümüze her zaman

¹⁴⁴ Dames, “Gur”, s. 825; Ayan, “Gurluların Menşei Meselesi”, s. 39.

¹⁴⁵ Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 689-690.

merak konusu olmuştur. Bu sebepten Gûrluların Arap, Afgan, Hint, Türk ve Fars olduklarına dair görüşler tek tek incelenmelidir. Onların nesepleri ile ilgili verilebilecek olan bilgiler tarihî kaynaklar ve efsanelerin aktardıkları üzerinden yorumlanacaktır.

1.1.1. Gûrluların Afgan Olduklarına Dair Görüş

Târîh-i Firişte isimli eserde Gûrlulara, Afgan denmemiş olmasına rağmen batılı şarkiyatçılardan Briggs ve Dow'un İngilizce tercümelerinin birkaç yerinde Gûr ismi yanına bir de Afgan sözcüğü katılmıştır¹⁴⁶. Yine bu yazarın eserinin bazı yerlerinde Gûrlular Afganmış gibi cümleler kullanılmıştır. Bunun bir çeviri hatası olduğu Raverty tarafından *Tabakât-ı Nâsirî* tercümesinde ortaya konmuştur. *Hindistan Tarihi* yazarı Hikmet Bayur hiçbir kaynakta Gûrlulara Afgan veya Patan denmediğini söylemiştir¹⁴⁷. Ancak yapılan yanlış tercüme batılı birçok tarihçinin Gûrluları, Afgan olarak değerlendirmesine sebebiyet vermiştir.

Bu tercüme hatası sonraki bazı araştırmalara da yansımış ve Gûrluları Afgan olarak gösterilmiştir¹⁴⁸. Bu yanlış yorumun sebebi söz konusu coğrafyanın bugünkü Afganistan sınırları içerisinde kalması ve ağırlıklı nüfusunu Afganların oluşturmasıdır. Ancak tarih bugünün prensiplerine ve verilerine göre yorumlayabileceğimiz bir disiplin değildir. Ayrıca Dames'in bildirdiğine göre Gûrluların yıkılışından evvel bölge sakinleri ağırlıklı olarak İranlıdır¹⁴⁹. Gûrluların Afgan görülmesi bir tercüme hatasından kaynaklandığı için ve bu konuda başka bir bilgi de bulunmadığından onların Afgan olmaları görüşünün zayıf hatta yanlış bir yorum olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴⁶ Muhammed Kâsım Ferište, Kutbeddin Muhammed Gûri'nin Afgan kökenli olduğu zikretmektedir. Yine aynı müellif, Gûr bölgesinden bahsederken “*Dağlarda bir geçidi korumak için Afganlar tarafından yaptırılmıştır*” diyerek Gûrluları Afgan olarak göstermektedir. (*Târîh-i Firişte (Gülşen-i İbrâhîmî)*, çev. John Briggs, *History of the Rise of the Mahomedan power in India: till the year A.D. 1612*, Lahore 2004, s. 96).

¹⁴⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 249; Ayan, “Gurluların Menşei Meselesi”, s. 39.

¹⁴⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi: Abbâsilerin İkinci Dönemi*, çev. İsmail Yiğit, IV-V, İstanbul 1986, s. 199.

¹⁴⁹ Dames, “Gur”, s. 825.

1.1.2. Gûrluların Hint Olduklarına Dair Görüş

Bosworth, Gazneliler devri kaynaklarından Utbî’de, Mahmud’un Gûr bölgesine 400/1010 yılında gerçekleştirdiği seferi anlatırken Gûr lideri Muhammed Surî’nin Hindu olduğuna dair bilgiler yer aldığını ifade etmektedir¹⁵⁰. Ancak adı geçen müellifin eserinin Türkçe tercümesinde bu bilgiye rastlanmamıştır. Farklı neşirler ve farklı çevirilerde Muhammed Surî için böyle denmiş olsa bile tek bir kaynakta geçen bu bilgi yetersizdir. Utbî’nin Muhammed b. Surî’yi Hindu olarak görmesi ve ifade etmesi de coğrafi yakınlık ile açıklanabilir.

1.1.3. Gûrluların Arap Olduklarına Dair Görüş

Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*’de, Gûr emîrlerinden Kutbeddin Hasan bölümünün başında, bu sülalenin mensuplarının birbirleriyle mücadele ettiklerini anlatmış ve söz konusu durumu onların Arap soyundan gelmelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir¹⁵¹.

Yine aynı müellif, Gûrluların soyunu dayandığı Dâhhak’ın Arap menşei olduğunu ve bundan dolayı gayri Arap bölgelerde torunlarının Tazî olarak bilindiğini kaydetmiştir. Dâhhak’ın idaresine son verilince torunları Gûr’un dağlarına yerleşmişlerdir¹⁵².

Dahhâk’ın Arap soyundan olduğu birçok tarihçi tarafından kabul edilmektedir. Gûrluların menşei Fahreddin Mübarekşâh’ın¹⁵³ eseri *Nesebname*’de Dahhâk’a dayandırıldığından birçok tarihçi bu eseri referans almıştır. Ancak burada dikkatten

¹⁵⁰ Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 444; Utbî, *Târîhu’l-Yeminî*, İng. çev. s. 364.

¹⁵¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 333; İng. çev. I, 333; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 250.

¹⁵² Sıddıqı, “Gurlular”, s. 207.

¹⁵³ Lakabı Mübarekşâh olup “Fahr-i Müdebber” diye tanınmaktadır. 1206’da Gûrlulardan Muizzeddin Muhammed b. Sâm ile Lahor’da görüşüp ona Hz. Muhammed (s.a.v.) ve aşere-i mübeşşerenin soyları hakkında yaptığı şecere çalışmalarından söz etmiştir. Ancak çalışmalarını göstermeden Muizzeddin Muhammed b. Sâm ölünce Delhî sultanlarından Kutbeddin Aybeg eseri saray kütüphanesine koydurmuştur. Eseri, *Şecere-i Ensâb-ı Mübârek Şâh*’ta, Hz. Muhammed (s.a.v.), aşere-i mübeşşere, ensar, muhâcîr, Peygamberler, Gassânîler, Tübbâ’ kavmi, Arap kabileleri, İslâm öncesi İran hükümdarları, Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler ve Gûrlular ile ilgili 137 şecere bulunmaktadır. Fahreddin Mübarek Şâh, Arapça ve Farsça şiirler yazan Fahrü’l-devle ve’l-dîn Mübarek Şâh b. Hüseyin el-Merverrûzî ile karıştıran E. Denison Ross tarafından *Şecere-i Ensab*, Merverrûzî’nin eseri olarak yayınlamıştır (Khaliq Ahmad Nizami, “Fahreddin Mübarek Şâh”, *DİA*, XII, 87).

kaçan nokta Dahhâk her ne kadar Arap menşeli de olsa onun Gûr dağlarına sığınan torunları başka bir kol olarak değerlendirilmektedir ve onlara bu farklılıklarından dolayı Tazîler denmiştir.

Dahhâk'ın atalarının Arap menşeli oluşu kabul görse de kendisi İran'ın efsanevi atalarından kabul edilmektedir. Pehlevî metinlerinden itibaren Dahhâk'ın efsanevi İran yöneticileri listesine dâhil olduğu görülmektedir¹⁵⁴.

Ayrıca Gûr bölgesi, Arap coğrafyasına çok yakın bir bölge değildir. Araplar buraya seferler düzenlemelerine karşın onların akınları olumlu neticelerle sonuçlanmamıştır. Zaten bölgeye yapılan bu akınlar yerleşmek amaçlı değil köle elde etmek amaçlıdır¹⁵⁵. Gûrluların, Arap olduklarına dair başka bir kaynağa rastlamadığımızdan bunun da zayıf bir görüş şeklinde ifade etmek mümkündür.

1.1.4. Gûrluların Fars Olduklarına Dair Görüş

Cûzcânî, Gûrluların soyunu, Gıyaseddin Muhammed b. Sâm'ın saray şairi Fahreddin Mübârekşâh'ın *Nesebname*'sine nispetle İran'ın efsanevi atası Dâhhak'a¹⁵⁶ dayandırmıştır¹⁵⁷. Gûr melikleri de kendilerinin bu zatın torunlarından olduklarını iddia etmişlerdir. Adı geçen hanedan, Dahhâk'ın oğullarının ortadan kaldırılmasından sonra ülkesinde yetişen Şenseb'e nispetle Şensebânîyân olarak adlandırılmıştır. Gûr belgesi bu ismi ancak büyük otorite, güç ve üstünlüğe ulaştıktan sonra almıştır¹⁵⁸.

Tarihçiler Gûr meliklerinin soyunun Dahhâk'a dayandığı hususunda hemfikirdirler¹⁵⁹. Dahhâk kelimesi, Sanskritçe'de “köle” anlamına gelmekle birlikte Pehlevîce'de “düşman” manasına geldiği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte genellikle Dahhâkin yani “insan” anlamına geldiği ve Sanskritçe kökenli olduğu ifade edilmektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Kürşat Demirci, “Dahhâk”, *DİA*, VIII, 408.

¹⁵⁵ Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 441.

¹⁵⁶ Dahhâk, Eski İran mitolojisinde, Hint-İran ortak geleneğinden kalma insan vücutlu ejder veya ejder görünümlü insan olarak tanımlanır (Demirci, “Dahhâk”, s. 408).

¹⁵⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 318; İng. çev. I, 300; Bosworth, “Ghurids”, *Encyclopædia Iranica*, X, 586.

¹⁵⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 319; İng. çev. I, 302; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690; Bosworth, “Ghurids”, *Encyclopædia Iranica*, X, 586.

¹⁵⁹ Muhammed b. Mansur b. Said Mübarekşâh, *Adabü'l-harb ve 'ş-şecaa*, tsh. Ahmed Süheyli Hansari, Tahran 1346, s. 7; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 785; Eberî, *Târîh-i Gûrîyân*, s. 10.

¹⁶⁰ Demirci, “Dahhâk”, s. 408.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî *Târîh-i Güzîde* isimli eserinde Dahhâk hakkında, *Farslar ona çirkin, kusurlu manasında Dehâk lakabını verdiler. Onun kusurları çirkinlik, kısalık, adaletsizlik, utanmazlık, sefillik, dilinin kötülüğü, yalancılık acelecilik, kötü yüreklilik ve akılsızlıktı. Daha sonra Dehâk'ı Arapça olarak Dahhâk'a çevirdiler demektir*¹⁶¹.

Dahhâk, Pehlevi dilinde Biyâresb olarak zikredilmektedir. *Biyar* kelimesi 10.000 manasına geldiğinden ve Dahhâk'ın da 10.000 Arap atı bulunduğundan ona bu isim verilmiştir¹⁶². Lakabı olan Baeveraspa kelimesi ise *Şehnâme*'de Biyâresb, *Şerefnâme*'de Bîveresb olarak geçmektedir¹⁶³.

Arapların Dahhâk ya da Zahhâk adını verdikleri Bîveresb'e, Acemler İzdihak/ Ezdehak demişlerdir¹⁶⁴. İbnü'l-Belhî, *Bu Beyurasf, Dahhâk'tır. Dahhâk'ın aslı ise Ezdehak'tır ve Arap telaffuzu ile bu hale gelmiştir* demektir¹⁶⁵.

Dahhâk'a Ezdehak denmesinin sebebi onun büyücü olmasıydı. Babil'de eğitim görmüş ve büyücülük öğrenmişti. Babası ise buna karşı çıkmıştı. Daha sonra ona büyücülük öğreten dev babasını öldürmesi konusunda Dahhâk'ı ikna etmişti¹⁶⁶.

Cûzcânî, Dahhâk'ın şeceresinin kroniklerde farklılıklar gösterdiğini ve bunun da Nuh'tan Âdem'e kadar çeşitlendiğini söylemiştir. Nuh'a nispetle verilen şecereye göre; Dahhâk b. Ulvan b. Alak b. Ad b. Avaz b. İram b. Sâm b. Nuh b. Lamak'tır. Dahhâk'ın adının Bivaresb olduğunu söyleyenlerin verdiği şecere ise; Bivaresb b. Ervandesb b. Tûh b. Kabah b. Nuh'tur. Bazıları da onun şeceresini; Bivaresb b. Ervandesb b. Ranbaka (Zanbaka) b. Tazio barsed b. Feravel b. Siyamek b. Muşibi b. Keyümers b. Âdem şeklinde verirler¹⁶⁷.

¹⁶¹ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 66-67.

¹⁶² Firdevsî, *Şehnâme*, I, çev. Necatî Lugal, İstanbul 1994, s. 91. *Biver*, “on bin” manasına gelmektedir. *Esb* kelimesi ise “at” anlamındadır. On bin tane ata sahip olduğu için kendisine bu isim verilmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 62).

¹⁶³ Demirci, “Dahhâk”, s. 408.

¹⁶⁴ Osman Karatay, *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara 2003, s. 173.

¹⁶⁵ İbnü'l-Belhî, *Farsname*, çev. Abdülhalik Bakır-Ahmet Altungök, “Farsname”, OTMDÇ, I, haz. Abdülhalik Bakır, Ankara 2008, s. 25.

¹⁶⁶ İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43.

¹⁶⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 320; İng. çev. I, 303-304; Mes'ûdî, Dahhâk'ın şeceresini Biyverasb b. Ervandasb b. Zencad b. Berşend b. Tah b. Fervak b. Siyamuk b. Meşye b. Keyümers olarak vermektedir. Arapların ona Dahhâk dediklerini, başka kavimlerin ise Buhrasef olarak isimlendirdiklerini ancak doğrusunun kendisinin aktardığı gibi Biyverasb olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca soyunun çelişkili olduğunu Arapların onu Arap, Perslerin Pers olarak gördüklerini söylemektedir (*Murûcû'z-zeheb*, s. 194).

Kaynakların rivayetine göre Ervendesb, Dahhâk'ın babası ve Tazio'nun oğludur. Tüm tarihçiler Tazio'nun Arapların atası olduğu konusunda fikir birliği ederler. Tazio'dan sonra oğlu Zanbaka hükümdar olmuştur. Ondan sonra da egemenlik bilge oğlu Ervendesb'e geçmiştir. Onun Dahhâk ismindeki oğlu ise kötü niyetli, zalim bir adamdır¹⁶⁸.

Farslara göre Dahhâk'ın nesebi: Biyurasp b. Ervendasp b. Ziynka b. Verveşek b. Taz b. Fervak b. Siyumek b. Mişa b. Keyûmers'tir. Başka bir rivayete göre ise Zakhâk b. Endermasp b. Renhedar Venderyesne b. Tac b. Feryak b. Sahmek b. Mazi b. Keyûmers'tir. Mecusiler adı geçen Tac'ın Arapların atası olduğunu söylerler. Onlara göre Dahhâk'ın annesi Vedek isminde biridir ve Veyvencihan'ın kızıdır. Veyvencihan da tıpkı Dahhâk gibi şeytana uyarak babasını öldürmüştür¹⁶⁹.

Kaynaklarda Dahhâk'ın ve onu öldüren Ferîdun'un¹⁷⁰, Cemşîd'in¹⁷¹ soyundan geldiğine dair iki farklı görüş mevcuttur. Bazı kaynaklarda Dahhâk, Cemşîd'in kız kardeşinin oğlu olarak geçmektedir¹⁷². Taberî, Hişam b. Muhammed b. Said'den Cemşîd'in, kız kardeşini aile efradından biriyle evlendirdiğini ve bu evlilikten Dahhâk'ın doğduğunu nakletmiştir. Fars ensab bilginleri ise Ferîdun'un, Cemşîd'in, dokuzuncu batından kendi oğlu olduğunu söylemişlerdir. Taberî, Hişam b. Muhammed b. Sa'ib'ten naklederek, Ferîdun'un, Dahhâk'tan önce hükümdarlık etmiş Cemşîd'in neslinden olduğunu söylemiştir. Ferîdun, Dahhâk'ı öldüreceği sırada Dahhâk ona *Sen büyük baban Cemşîd'in öcünü almak üzere beni öldürme* demiştir ve Ferîdun'da ona karşılık olarak *büyük babamı öldürünce, kendini büyük himmet ve gayretinle yükselttin mi sanıyorsun* demiştir¹⁷³. Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere Ferîdun, Cemşîd'in soyundan gelmektedir. *Şehnâme*'de ise Ferîdun'un, Dahhâk

¹⁶⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 320-321; İng. çev. I, 304. *Şehnâme*'de Dahhâk'ın babasının adı Merdas olarak verilmektedir (Firdevsî, *Şehnâme*, I, 91).

¹⁶⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62. İbnü'l-Belhî, Farsların, onun nesebini Beyurasf b. Ervendasp b. Dingan b. Bihezsnenk b. Taz b. Nevarak b. Siyamek b. Mişi b. Giyomers şeklinde verdiğini zikretmektedir. Ayrıca Taz'ın, tüm Arapların atası olduğunu ve bundan dolayı Araplara Taz'ın soyundan gelen anlamında "Taziyan" da dendiğini ancak Taz'ın çocuklarının Acem olduklarını ve soylarının Huşeng'e kadar gittiğini de bildirmektedir. Bu kaynaktaki Dahhâk'ın annesinin ismi Verek olarak geçmektedir. (*Farsname*, s. 25).

¹⁷⁰ Ferîdun, İran'ın destanî hükümdarlarından Cemşîd'in soyundan gelen Atbîn'in oğludur (Tahsin Yazıcı, "Ferîdun", *DİA*, XII, 396).

¹⁷¹ Cemşîd, efsanevî İran hükümdarlarındandır. Ayrıca İran'da hüküm süren ilk sülâlelerden biri olan Pîşdâdiyân'ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır (Nurettin Albayrak, "Cem", *DİA*, VII, 279).

¹⁷² İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62-63; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 66-67.

¹⁷³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 256-282.

tarafından öldürülen babasının intikamını almak için onu öldürdüğü söylenmektedir¹⁷⁴.

Dahhâk'ın, Cemşîd'in naibi olarak Yemen'e atandığı söylenmektedir¹⁷⁵. Dolayısıyla onun Yemen asıllı olduğuna dair de bir görüş mevcuttur. Buna göre nesebi Dahhâk b. Ulvan b. Ubeyd b. Avic el-Yemenî şeklindedir¹⁷⁶. Ayrıca Ebû Nuvvas isimli bir şair Dahhâk ile övünerek onun Yemenli olduğunu iddia etmiştir. Bir şiirinde Dahhâk için şöyle demiştir:

“Bizdendi işte o Dahhâk dedikleri,

*Ona secde ederdi uçanı da kaçanı da!”*¹⁷⁷.

Yemen'in San'a şehrindeki Beyt-i Gumdan binasını Zöhre (Venüs) adına Dahhâk yaptırmıştır. Mecusîler, Beyt el-Mukaddes binasının da Dahhâk tarafından yaptırıldığını iddia etmiştir¹⁷⁸. Ayrıca o, Babil şehrini kurarak ona Hup adını vermiştir ve Nabatlar'ı kendisinin yakın adamlarından yapmıştır¹⁷⁹. Bir rivayete göre Bâbil'in yanı sıra Sûr ve Dimaşk şehirlerini de Dahhâk kurmuştur¹⁸⁰.

Dahhâk'ın yaşadığı dönemle ilgili de çeşitli rivayetler vardır. Kimileri Hz. İdris zamanında hükümdar olduğunu söylerken kimileri de Hz. Nuh zamanında yaşadığını söylemektedir. Bir başka iddia ise Hz. İbrahim'in onun zamanında doğduğu ve adı geçen peygamberi ateşte yakmak isteyeninde Dahhâk olduğudur. Mamafih rivayetlerin tutarsızlığı söz konusudur. Dahhâk'ın, Nuh ve Nemrut olabileceği ve Firavun'un kardeşi olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Dahhâk'ın Hz. İdris'in zamanında hükümdarlık yaptığı ve Hz. Âdem'in sözlerinden bazısını işitmiş olup bunu sihir olarak kullandığı da kaynaklarda ifade edilmektedir¹⁸¹. Başka bir rivayete göre Hz. Nuh, hükümdar Dahhâk'ın zamanında yaşamıştır. Onun tebaası olan halk Nuh'un kavmi olmuş ve onları 950 sene Allah'ın yoluna davet etmiştir¹⁸². İbnü'l-Esîr eserinde

¹⁷⁴ Firdevsî, *Şehnâme*, I, 117-154.

¹⁷⁵ İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 25.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62. Taberî, Habîb b. Evs'ten naklederek Yemenlilerin onun kendilerinden olduğunu iddia ettiklerini bildirmektedir (*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 256).

¹⁷⁷ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 194.

¹⁷⁸ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 308; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr*, çev. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul 2014, s. 19.

¹⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 260.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 65.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 51. Taberî, Dahhâk'ın İdris Peygamber çağında yaşadığına dair rivayetler olduğunu bildirmektedir (*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 225).

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 54. Taberî'ye göre; bazıları Nuh'un, onun zamanında yaşamış olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiaya göre, Nuh, Tanrı tarafından Dahhâk'ı ve ona itaat edenleri imana

Dahhâk'tan bahsetmesinin sebebi olarak; Hz. Nûh'un zamanında yaşadığı ve onun egemenliğindeki memleketlerin ahalisine peygamber olarak gönderildiği iddiasını göstermiştir¹⁸³.

Bir başka görüşe göre Dahhâk'ı yenerek devletini elinden alan Ferîdun, Nuh'un kendisidir. Bazıları Ferîdun'un, Tanrı'nın kitabında andığı ve İbrahim ile macerası olan Zü'l-Karneyn olduğunu iddia etmişlerdir. Diğerleri de Ferîdun'un, Süleyman b. Davud olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dahhâk'ı öldürmesi bakımından Ferîdun'un hikâyesi, Nuh kıssasına benzetilmiştir¹⁸⁴.

Diğer bir iddia ise Hz. İbrahim'in, Dahhâk zamanında doğduğudur. Hz. İbrahim'i ateşte yakmak isteyen de odur¹⁸⁵. İbnü'l-Esîr, onun firavunların ilki olup Hz. İbrahim, Mısır'a geldiği zaman buranın kralı olduğunu iddia ettiklerini bildirir. Bununla beraber Hz. İbrahim'in, Dahhâk'ın çağında doğduğuna dair genel bir görüş söz konusudur.

Dahhâk'ın, Nemrut ile aynı kişi olduğu iddiası da vardır¹⁸⁶. Bu iddiayı kabul etmeyen Taberî, Nemrut'un, Sevad ve civarına, Dahhâk tarafından vali tayin edildiğini söylemektedir. Gerek Dahhâk gerekse oğulları, Nemrut'u bu görevde bırakmışlardır. Nemrud'un, Dahhâk tarafından Babil valiliğine tayin edildiği ve bu makamda 400 yıl kaldığı bildirilmektedir. Ferîdun Dahhâk'ın ardından Nemrut'u da öldürmüştür. Diğer bir rivayet de Firavun'un, Dahhâk'ın kardeşi olduğu belirtilmektedir. Buna göre ise Dahhâk, onu kendisinin valisi olarak Mısır'a göndermiştir¹⁸⁷. Başka bir kaynakta Dahhâk'ın, Tahmûris'in hükümdarlığının ilk yıllarında ortaya çıkıp halkı Sâbiîliğe¹⁸⁸ davet ettiği anlatılmaktadır¹⁸⁹. Taberî de bununla ilgili olarak, *Biyurasp, Sâbiîliği ilk yayan kişiydi ve Nuh'un peygamber olarak gönderildiği kavim de ona tâbi durumdaydı* demektedir¹⁹⁰.

çağırarak üzere gönderilmiştir. Çünkü kavmi de ona uyarak isyan ve Tanrı'yı inkâr etmiştir (*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 264).

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 65.

¹⁸⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 279; Karatay, *İran ile Turan*, s. 174.

¹⁸⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62-63.

¹⁸⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62-63.

¹⁸⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 402-405.

¹⁸⁸ Sâbiîlik mezhebinin esası ruhanîlere ibadet etmektir. Bu ruhanîler de melekler olarak düşünülmektedir. Onların meleklerle ibadet etmelerinin sebebi ise kendilerini Allah'a yaklaştıracakları inancından kaynaklanmaktadır (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 57).

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 52.

¹⁹⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 236.

Osman Karatay ise Med kralı Astyages¹⁹¹ ile Dahhâk'ın aynı kişi olduklarını söyler. O, Bulgar-Tatar *Şan Kızı Destanı*'nda kötülükleri ile nam salan Alp Ajdaha'nın da Dahhâk'tan etkilenecek dilden dile yayıldığını söylemektedir¹⁹². Dahhâk'ın zalim tarihi şahsiyetlerle ilişkilendirilmiş olması onun zulümleriyle ön plana çıkmasındandır.

Onun ne kadar süre yaşadığı ve kaç yıl hüküm sürdüğü de çelişkilidir. Kimilerine göre o, 1000 yıl yaşamış ve hâkimiyeti 600 yıl sürmüştür. Bazıları onun saltanatının 1000 yıl sürdüğünü ve 1100 yıl yaşadığını iddia etmiştir¹⁹³. O, Sevad'da Kûfe yolundaki Ners adlı bir köyde yaşamıştır¹⁹⁴. Dahhâk, babası Ervendesb'in geçtiği yola kuyu kazarak babasını öldürmüş ve tahta çıkmıştı. Cemşid'in İran tahtında oturduğu sıralarda o da Arapların hükümdarı olmuştu¹⁹⁵.

İbnü'l-Esîr, Hişâm el-Kelbî'den nakille onun zulüm ve haksızlık ettiğini, çok adam öldürdüğünü, ilk defa adam asmayı, insan organı keserek cezalandırmayı başlattığını, para basan, şarkı söyleyen ve kendisi için şarkılar söylettiren ilk kişi olduğunu söylemiştir. Dahhâk halkı omuzları üzerinde bulunan iki yılanla korkutarak kendisine tâbi kılmıştı¹⁹⁶.

Zira aktarılanlara göre Dahhâk'ın iki omuzunda çiban, beze, ur ya da kimilerine göre yılanlar vardı. Omuzlarındaki urları ellerini hareket ettirir gibi oynatır ve insanları korkutmak için bunların yılanbaşı olduğunu söylerdi¹⁹⁷. Müellifler onun omuzlarında ne olduğu konusunda farklı görüş ileri sürseler de bunların insan beyni ile sakınleştirildiği konusunda hemfikirdirler. Bu yüzden Dahhâk için her gün insan beyni ihtiyacı hâsıl olmuş ve binlerce insan bu uğurda öldürülmüştür¹⁹⁸.

¹⁹¹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2017, s. 61-74.

¹⁹² Karatay, *İran ile Turan*, s. 175-176.

¹⁹³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 65. Cûzcânî, Dahhâk'ın saltanatının bin yıldan bir buçuk gün eksik olduğunu belirtmektedir (*Tabakât-ı Nâsırî*, I, 320; İng. çev. I, 302).

¹⁹⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 258. İbnü'l-Esîr'de köyün adı "Burs" olarak geçmektedir (*el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62-63).

¹⁹⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 321; İng. çev. s. 305.

¹⁹⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 62-63. Firdevsî'nin aktardıklarına göre, Dahhâk'ın sarayına aşçı olan şeytan, onu yaptığı yemeklerle kendisine bağlamayı başarmıştı. Aşçısından memnun kalan Dahhâk, ona dile benden ne dilerse demiş ve aşçı kılıklı şeytan onun iki omzundan öpmek istemişti. Şeytan onu öpünce, iki omzundan iki yılan çıkmıştı. Hekimler bu duruma çare bulamayınca şeytan bu seferde doktor kılığında Dahhâk'ın yanına gitmiş ve ona "Bu yılanları kesmeye kalkma. Onlara her gün insan beyni yedirerek onları sakınleştirebilirsin ve ancak o zaman bu yılanlardan kurtulabilirsin" demişti (*Şehnâme*, I, 93-101).

¹⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 260; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 64.

¹⁹⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 260; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 66-67; Demirci, "Dahhâk", s. 408.

Bir rivayete göre Dahhâk'ın Azmail ve Kirmail isimli aşçıları onun için hazırladıkları insan beyni içine koyun beyni karıştırarak bir sürü kişinin kurtulmasına vesile olmuşlardır. Canlarını kurtaranlar dağlara sığınmışlardır. Hatta Kürt kavminin bu kişilerden türediği de iddia edilmektedir¹⁹⁹.

Cemşîd'in tebaası Dahhâk'a kendilerinin hükümdarı olmasını teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Dahhâk'ın üzerine geldiğini haber alan Cemşîd kaçarak hayatını kurtarabilmişti. Sonrasında eline geçen ilk fırsatta Dahhâk rakibini öldürmüştü. Rivayetler Cemşîd'i testere ile iki parçaya böldüğü şeklindedir. Hatta başka bir rivayet ise onun cesedinin Çin denizine atıldığı yönündedir²⁰⁰.

Dahhâk'ın zulmü giderek artınca İsfahan ahalisinden Gâve isimli bir şahıs iki oğlunun elinden alınması gerekçesiyle onun sarayına gitmişti. Dahhâk onun şikâyetlerine karşı kayıtsız kalmıştı. Bunun üzerine Gâve, halkı Dahhâk'a karşı savaşa çağırarak isyan bayrağını açmıştı²⁰¹.

Fars rivayetlerinde, Gâve'nin, Dahhâk'ın huzuruna çıkma sebebi olarak farklı bir görüş aktarılmaktadır. Buna göre; onun zulmü artınca memleketin ileri gelenleri huzuruna çıkmış ve sözcü olarak da Gâve'yi seçmişlerdi. Gâve ona şikâyetlerini bildirmişti. Sözleri Dahhâk'a tesir etmiş ve huzuruna gelen heyetin gönüllerini alarak istediklerinin yapılacağına dair söz vermişti. Ancak görüşmede yanında kendisinden

¹⁹⁹ Firdevsî bu durumu şöyle anlatmıştır: “Memlekette Temiz Dinli Ermayil ve İleriyi Gören Kermayil isminde temiz yürekli iki dindar adam yaşamaktaydı. Bunlar, Dahhâk'ın sarayına aşçı olarak girmeye karar verdiler. Onların amacı Dahhâk'ın omzundaki yılanlara yem olan iki kişiden en azından birinin canını kurtarmaktı. Onlar Dahhâk için hazırlanan insan beynine koyun beyni karıştırıp böylece ayda 30 kişinin hayatını kurtarmayı başardılar. Ancak ölümden kurtarılan bu kişiler şehirde yaşayamayacakları için dağlarda kaldılar. Giderek sayıları artan bu kişilerin Kürt kavminin aslı oldukları düşünülmektedir (Şehnâme, I, 107-108). Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 295.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 56; Taberî, Cemşîd'in, Dahhâk'tan 100 yıl kaçmayı başardığını bildirmektedir. (*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 232-235). *Farsname*'de (s. 42) bu olay şu şekilde anlatılır: İran'da karışıklıklar peyda olmuştu. Her tarafta savaşlar ve taşkınlıklar yaşanmaya başlanmıştı. Herkes Cemşîd'e itaatten vazgeçmişti. Askerler birer birer İran'ı terk etmeye başlamıştı ve Arapların memleketine göç edilmişti. Kendilerine bir padişah arayan bu topluluk Dahhâk'ı İran'a padişahlık yapmaya davet etmişti. Bu teklifi kabul eden Dahhâk, Cemşîd'i mağlup edip onun kaçmasına sebep olmuştu. Cemşîd, 100 yıl sonra ortaya çıkınca Dahhâk onu testere ile iki parçaya bölmüştü. Ayrıca bkz. Firdevsî, *Şehnâme*, I, 101-103. Bir rivayete göre ise ikiye ayırma işini bir balığın kemiği ile yapmıştır (İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 42).

²⁰¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 260-261; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 64; Demirci, “Dahhâk”, s. 408; Karatay, *İran ile Turan*, s. 174. Firdevsî bu olayı şu şekilde nakletmektedir: Bir gün Gâve isimli bir adam adalet isterim diyerek Dahhâk'ın sarayına gitmişti. 18 oğlundan tek bir oğlu kaldığını, diğerlerinin Dahhâk tarafından öldürüldüğünü kalan son evladının da kendisine bağışlanmasını istediğini söylemişti. Onun oğlu bağışlanmıştı ancak tutulga imzalanması istenmişti. Gâve tutulgayı görünce çok sinirlenmişti. Oğlunu da yanına alarak bagıra çağırarak saraydan çıkıyordu. Bunu gören memleketin ileri gelenleri Dahhâk'a “sana karşı böyle asi olan birine nasıl böyle sessiz kalabilirdi” diye sormuşlardır. Dahhâk ise ona karşı kayıtsız kaldığını itiraf etmişti (Şehnâme, I, 125-129).

daha zalim olan annesi de bulunmaktaydı ve yumuşak davranışından ötürü oğluna kızmıştı. Her şeye rağmen Dahhâk ona itiraz ederek heyete verdiği sözlerini tutmuştu²⁰².

Gâve'nin, Dahhâk'a isyan ettiği sıralarda Ferîdun'da babasının intikamını almak için onun üzerine gitmekteydi. İkisi, Dahhâk'a karşı ortak hareket etme kararı almışlardı²⁰³. Gâve, demircilik yaptığı çarşıda halkı Ferîdun'un yanında Dahhâk'a karşı harekete geçmeye çağırıyordu. Demirci önlüğünü bir mızrağa geçirmiş ve Feridun'un sarayına gitmişti. Feridun bu önlüğü süsleyerek *Gâve'nin Bayrağı* adı altında sancak ilan etmişti²⁰⁴. Sonrasında Ferîdun hükümdar ilan etmişti. Ferîdun saltanata geçip devlet işlerini tam manasıyla ele aldıktan sonra Dahhâk'ı Demâvend²⁰⁵ Dağı'nda esir etmişti²⁰⁶.

Eski efsanelerde anlatıldığına göre Davud Peygamber bu dağdaki mağaraya Marid cinlerini hapsedmişti. Ferîdun'da Dahhâk'ı hapsedtikten sonra buraya *günahlardan kurtuldum* manasında *Dünbavendi* demiş ve böylece dağın ismi Dünbavend olmuştu²⁰⁷. Sonrasında Demâvend şeklinde anılacak olan bu dağa Mecûsîlerin sık sık

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 64-65.

²⁰³ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 66-67. Firdevsî bu olayı şöyle anlatır: Ferîdun'un babası Abtin, Dahhâk'ın adamları tarafından esir edilmiş ve öldürülmüştü. Kâhinler Dahhâk'ın Abtin'in oğlu tarafından öldürüleceği konusunda kehanette bulunca o, Ferîdun'un peşine düşmüştü. Annesi Firânek, oğlunu kaçırmayı başarmıştı ve Ferîdun 16 yaşına gelince babasının nasıl öldüğünü ona anlatmıştı. O hemen intikam almak istemiş, annesi engel olmuştu. Sonrasında Ferîdun, abileri Kiyânüs ve Pürmaye ile Dahhâk'a karşı yürümüştü. Gâve de ona katılmıştı. Dahhâk'ın sarayına yönelmişlerdi. Ferîdun saraya girdikten sonra karşısına kim çıktıysa gürzüyle onu öldürmüştü. Ancak Dahhâk'ı sarayda bulamamış orada Cemşîd'in kız kardeşlerini görmüştü. Onlar, Ferîdun'a Dahhâk'ın Hindistan'a gittiğini söylemişti. Dahhâk'ın sarayda olmadığı zaman her şeyini emanet ettiği, çok güvendiği Kendrev adındaki adamı önce Ferîdun'a itaat eder gözükmüş sonra Dahhâk'ın yanına giderek sarayında olan biten her şeyi anlatmıştı. Onun kışkırtmaları üzerine harekete geçen Dahhâk, eski sarayına gitmişti. Orada Ferîdun'u görünce çaresizliğini anlamıştı. Feridun, onun iki ayağını ve iki elini bağlayıp Demâvend dağına götürmüş ve orada ömrünün sonuna kadar eziyet içinde kalmasına sebep olmuştu (*Şehnâme*, I, 117-154).

²⁰⁴ Firdevsî, *Şehnâme*, I, 129-130.

²⁰⁵ Mes'ûdî, Demâvend dağı ile ilgili olarak geniş bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre bu dağ, Rey ile Taberistan arasındadır. Yüksekliği sebebiyle 100 fersah (yaklaşık 600 km) mesafeden görülmekte ve tepesinden duman çıkmaktadır. Üst kısımları karla kaplıdır. Alt tarafından büyük bir nehir çıkmaktadır. Altın rengine çalan sarı sülfür rengindedir. Aşağıdan çıplak gözle bakıldığında bu dağ konik bir kubbeyi andırmaktadır. Bu kubbenin yukarı kısmında kırmızı bir kum bulunmaktadır. İnsanın ayakları bu kumun içine gömülür. Burada hiçbir vahşi hayvan hatta kuş bile yaşamamaktadır. Çünkü çok şiddetli, uğultulu bir rüzgâr vardır ve aşırı soğuktur. Kubbenin yukarı kısımlarında 30 kadar delik bulunmaktadır. Bunlardan kesif sülfürik dumanlar çıkmaktadır. Bu dumanlarla birlikte gök gürültüsünü andıran bir uğultu duyulur ve bu ateşin püskürme sesi olarak anlatılmaktadır (*Murûcü'z-zeheb*, s. 74-75).

²⁰⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 261-262; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 63; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 321; İng. çev. I, 305; Karatay, *İran ile Turan*, s. 174.

²⁰⁷ Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, s. 75.

uğradıklarına ve içinde Dahhâk'ın hala yaşadığına inandıklarına dair birçok efsane aktarılmıştır²⁰⁸. Buradan hareketle söz konusu efsanelerde Mecûsîlerden bazıları, Ferîdun'un, Dahhâk'ı koruma altında tutmak için cinlerden bir grubu görevlendirdiğini söylemektedirler. Ayrıca Dahhâk'ın ölmeyeceğine inanmaktadırlar. Bazıları ise Dahhâk'ın, Dâvud'un oğlu Hz. Süleyman ile karşılaştığını ve Süleyman'ın, onu Demâvend Dağı'nda hapsedtiğini iddia etmektedirler. Hapsedildiği mağaradan kaçmasın diye de tutuklu bulunduğu mağaranın kapısında iki adam varmış gibi ona bir de tılsım yaptığına inanmaktadırlar²⁰⁹.

Başka bir rivayete göre Dahhâk Ferîdun tarafından yakalandıktan sonra öldürülmeyip Demâvend dağında zincire vurulmuştur. Ancak o zincirlerini kırarak kurtulmuş ve yeryüzünde kötülük yapmaya devam etmiştir. Sonra Kirsâsp adlı bir kahraman tarafından öldürülmüştür²¹⁰.

Farslardan bazıları, Ferîdun'un, onu Nevruz günü öldürdüğünü ileri sürerler. Bu sırada *İmrûz nevrûz* yani *bugün yeni bir gündür* dediğini söylemektedirler. Onun öldürüldüğü günü yani Nevrûz'u bayram günü ilan etmişlerdir. Dahhâk'ın esir alınması Mehrican günü vuku bulmuştur. Bunun üzerine Acemler: *Adam boğazlayan kişinin öldürülmesi için Mehrican gelmiştir* demişlerdir²¹¹.

Gûrluların Fars olmaları ile ilgili iddialar özellikle soylarını Dahhâk'a nispet etmeleri göz önünde bulundurulduğunda Cûzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsırî*'de verdiği bilgiler bizim için ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü Cûzcânî, bizzat Gûr sarayında eğitim görmüş ve yaşamıştır. Fahreddin Mübarekşâh'ın *Nesebname*'si'ni de bizzat görmüş olması ayrıca önemlidir²¹².

Coğrafi olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, bölgede X. yüzyılda ağırlıklı olarak Türk, Fars, Afgan ve Hindu nüfus söz konusudur. Etnik kimlik bakımından çeşitlilik gösteren Gûr bölgesi ve civarı için Kalkaşendî, burasının Turan memleketi

²⁰⁸ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 454.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 64.

²¹⁰ Demirci, "Dahhâk", s. 408.

²¹¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Türkçe çev. I, 284; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, I, 64.

²¹² *Tabakât-ı Nâsırî*: Eylül 1260 tarihinde Cûzcânî tarafından tamamlanmış umumî bir İslâm tarihidir. Müellif, Sultan Said Gıyaseddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Sâm Kâsım'ın kızı Mahmelek Hatun'un himayesinde eğitim görmüş ve eserinin başında Mahmelek Hatun'un faziletlerini saymıştır. Yine Cûzcânî'nin eserinde verdiği bilgiye göre ünlü şair Fahreddin Mübarekşâh, Gûr hükümdarlarından Alâeddin Hüseyin Cihansûz için soyağacı listesi oluşturduğu *Nesebname* isimli eserini kaleme almıştır. Ancak Fahreddin Mübarekşâh eserini, Sultan Gıyaseddin Muhammed zamanına kadar ihmal etmiştir (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 319; İng. çev. I, 301-302).

olarak zikredilmesine rağmen İran memleketi olduğunu söylemektedir²¹³. Kalkaşendî bu yorumu muhtemelen bölgedeki İranlı nüfusa dayanarak yapmıştır.

Terminolojik olarak bakıldığında ise; Gûrluların başkenti Firuzkûh *mavi dağ* anlamındadır²¹⁴. Kurdukları şehre Farsça bir isim vermeleri önemlidir. Ayrıca Gûrluların ikinci şubesini oluşturan Bâmiyân idarecilerinin unvanı olan Şîr'de Farsça bir kelime olup *aslan*, *çeşme* ve *süt* manalarına gelmektedir²¹⁵. Adı geçen şehirdeki iki önemli Buda heykelinin isimleri de Sorh Put (Kırmızı Buda) ve Hing Put (Gri Buda)'tur²¹⁶. Burada putlara ismini veren renkler de Farsça kelimeler tercih edilmiştir. Gûr bölgesinde yaşayan kabilelerin Farsçanın başka lehçelerini konuştukları görülmektedir²¹⁷. Yerel halkın dilinin Farsça olması onların menşeleri konusunda fikir sahibi olunması bakımından dikkat çekicidir. Ancak buradan hareketle onlara doğrudan Fars demek mümkün değildir. Çünkü Ortaçağ'da İslâm dünyasında Farsça yaygın olarak kullanılan iki dilden bir tanesidir.

1.1.5. Gûrluların Türk Olduklarına Dair Görüş

Gûrluların Türk olduklarına dair de iddialar mevcuttur. Onların hâkimiyet sahalarının Türk yurdu niteliği taşıması dikkate şayandır. Oğuz Destan'ındaki bilinen ilk Türk boyu olan Karlukların Gûr bölgesinde yerleştirildiklerine dair bilgi önemlidir. Öte yandan destanlar içlerindeki mevcut tarihi bilgilere karşın tarihe gerçek manada kaynaklık edebilecek durumda değildirler. Diğer taraftan Gûrluların menşei ile ilgili veriler efsanelerin ve kaynakların satır aralarından öteye gitmediğinden söz konusu destandan elde edilen bilgiler ayrıca önem kazanmaktadır.

Oğuz Destanı'nda verilen bilgiye göre, Oğuz Han, itaat etmeleri için Gûr, Garcistan ve o taraflara elçi göndererek vergi vermeyi kabul etmelerini istemiş ve aksi takdirde onlarla savaşacağını bildirmişti. Gûr hükümdarı, elçilere itaatini bildirip ardından Oğuz'un yanına gitmiş ve her yıl vergi vermeyi kabul ettiğini söylemişti. Ardından *vilayetimizin yakınlarında ve çevresinde düşman çoktur* deyip Oğuz Han'dan destek

²¹³ Kalkaşendî, *Subhu'l-a 'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, IV, 397.

²¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 284.

²¹⁵ İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 45; *Hudûdü'l-âlem*, s. 64.

²¹⁶ *Hudûdü'l-âlem*, s. 65; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 330; Zekeriyya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd*, I, 199; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 507.

²¹⁷ Sıddîquî, "Gurlular", s. 210.

istemişti. Bunun üzerine Oğuz, 100 seçme süvariye Gûr hükümdarı ile beraber o vilayete gönderip bölgedeki düşmanlar için *eğer itaat etmezlerse onlarla savaşınız* demişti. Sonrasında onun buyruğu gereğince Gûr, Garcistan, Gazne, Zâbil ve Kâbil'e kadar olan yerler zapt edilmişti. Onlar her yıl hazineye gönderilmek üzere vergi vermek zorunda kalmışlardı²¹⁸.

Oğuz'un Baygız/Badgis yaylalarından memleketine ile ve Balhaş'ın kuzeyine, Ortak ve Kürtak mıntıkalarına dönüşünde, Gûr ve Garcistan yoluyla hareket etmesinin dışında Karlukları orada yerleştirmesine dair rivayetler önemlidir²¹⁹. Oğuz, yurduna dönerken Gûr ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emretmiş ve bu arada yolda yüksek bir dağa varınca yoğun kar sebebiyle iki üç aile ordudan geri kalmıştı. Fakat hiç kimsenin ordudan geri kalmaması hakkında yasak olduğu için Oğuz bunu öğrenince kızmış ve *nasıl olur da yağan bu kadar kardan insan yolundan kalır* demişti. Bu olay üzerine geride kalan ailelere *Karluk*²²⁰ yani karlı lakabını vermişti. Karluklar da aynı Halaçlar gibi Gûr memleketinde yerleşmişlerdi²²¹. Bu coğrafyada yaşayan Türk kabilelerinin varlığı bölgenin etnik yapısı hakkında fikir vermesi yönünden önemlidir.

Destan'da Afganistan'daki Gûrlular; Halaç ve Karluklar gibi dağlık mıntikalarda yerleşen kabileler olarak gösterilmişlerdir. Bununla beraber Garcistan ve Kâbil, Gûr ve Halaçların ülkesi olarak kabul edilmektedir. Karluk, Halaç ve Yağma gibi Türk kabileler Gûr bölgesinin Hind sınırlarındaki temel güç kaynağı olarak görülmektedir. Mamafih Kay, Gûr, Karluk, Halaç, Kûmidh, Çigil ve Türk gibi kabilelerin Doğu Avrupa, Uzakdoğu, İran, Kuzey Hind ve Kuzey Çin taraflarında çok yaygın olarak yaşamış oldukları iddia edilmektedir. Sonrasında bu gibi kabileler yerli Afgan, İran ve Hind ahali arasında kaybolup gitmişlerdir²²².

²¹⁸ Zeki Velidi Togan, *Reşideddin Oğuznamesi: Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1982, s. 22; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 44

²¹⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar*, İstanbul 1970, s. 109-114.

²²⁰ Karluk, Orta Asya tarihinde önemli roller oynayan bir Türk boyudur (Hüseyin Salman, "Karluklar", *DİA*, XXIV, 509).

²²¹ Togan, *Reşideddin Oğuznamesi*, s. 47, 94; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 45.

²²² Togan, *Reşideddin Oğuznamesi*, s. 126; ayn. mlf., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 151. Zeki Velidi Togan, Moğollar zamanında Herât ile Kâbil ve Herât ile Gazne arasında yerleşen birçok kabilenin, kendilerinden önce buraya yerleşerek İranlaşan Türk kabileleri ile birleştiklerini belirtmektedir. Bu kabilelerin Bisüvüt, İsentemir ve Temurî gibi halis Türk ve Moğol kabile isimlerini ve eski Halaçlar gibi Türk millî kıyafetlerini taşıdıkları halde Farsça konuştuklarını ifade etmektedir.

Dikkati çeken diğer bir husus ise Gûrlular ile Uygurların aynı dönemlerde yaşadıklarına yönelik bilgilerdir. Oğuz Han, Hindistan seferinden dönerken Gûr bölgesine geldikten sonra Doğu Avrupa'ya Bulgar ülkesine hareket etmiştir. Seferden döndükten sonra ise Uygurların reisi onu Semerkand'da karşılamıştır. Uygurlar Oğuz Han'ın seferine katılmayıp yurtlarının muhafaza etmekle görevlendirilmişlerdir.

Zeki Velidi Togan, Gûrlular için *Afganistan'da bütün İslam devrinde Fars dilinin başka bir şivesini konuştuğu görülen bu kavim rivayetlere göre aslen Türk'tür* demektedir. Ayrıca adı geçen kabilenin Çin sınırından gelerek şimdiki Gûr dağları civarına yerleşmiş olduklarını iddia etmektedir²²³.

Oğuz Destanı'ndaki bilgiler dikkatle incelendiğinde bölgede karmaşık bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan burada Türk kabilelerinin de yoğun bir nüfus oluşturduğu görülmektedir. Ancak devletlerin menşei, etnik kimliğini halkın ırkı değil hanedanın ırkı belirlemektedir. Bu sebepten bölgedeki yoğun Türk nüfusu, Gûrlulara Türk demek için tek başına yeterli değildir.

Sadî'nin *Bostan* isimli eserinde anlatılan bir hikâyeye göre zalim bir Gûr padişahına köylülerden biri *tatar* diye hitap etmektedir²²⁴. Ergin Ayan bu durumun onun Türk kimliğinden kaynaklanabileceğini söylerken *Bostan*'ın çevirisini yapan Hikmet İlaydın ise; *Sadî, Moğol istilâsından dolayı yaşanan sıkıntıların bir kısmını görmüş, dinlemiş olduğundan Moğolları hoş görmezdi ve eserinde bu nefretin izleri taşınmaktadır* demektedir²²⁵.

Düvel-i İslamiye yazarı Halil Edhem ise Gûrluların Hıtay²²⁶ Türklerinden olduğunu ifade etmektedir. Ancak Hıtaylar Türk değildir. Hıtay devletini kuran ailenin

²²³ Togan, *Reşideddin Oğuznamesi*, s. 95-98, 120; ayn. mlf., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 148; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 45.

²²⁴ *Bostan*'da anlatılan hikâyeye göre: "Gûr padişahlarından biri zorla eşekleri toplamaktaydı. Bu padişah bir gün av esnasında maiyetinden ayrı kalıp kaybolunca bir köye sığındı. Bu köyde bir ihtiyar yaşamaktaydı ve Gûr padişahının eşekleri zorla toplattığını bildiği için ertesi gün şehre gidecek olan oğluna eşeği götürmemesini söyledi. Oğlu, yolunun uzun olduğunu ne yapması gerektiğini bilmediğini ve babasının ona bir akıl vermesini istedi. Babası eşeğini biraz darp edersen belki padişah o halinden dolayı almaz dedi. Oğlu da babasının dediklerini yaptı. Ertesi gün padişah, bir eşeğe taşla vuran bir adam görünce ona kızdı. Adam: 'Sen yoluna git Tatar, benim eşeğime karışma. Ben senin atına karışıyor muyum' dedi. Ve yaptığı işi başlarındaki zalim hükümdardan dolayı yaptığını söyledi. Padişah, ertesi gün askerleri tarafından bulununca hemen bu adamı yakalattı. Adam, öldürüleceksen tesirli sözleri ile kurtulmayı başardı. Dahası padişah tarafından ona rütbe verildi" (Sadî, *Bostan*, çev. Hikmet İlaydın, İstanbul 1950, s. 70-76).

²²⁵ Sadî, *Bostan*, s. 370.

²²⁶ Hıtay, 840 yılından önce Hıtay devletini kuran Kitan kabileleri Uygurlara bağlı yaşamaktaydılar. Bundan dolayı Uygurlardan çok etkilenmişlerdir. Hatta Hıtay devletini kuran ailenin bile Uygurlarla çok yakın kan ve kültür bağları bulunmaktadır (Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara 2003, s. 362).

Uygurlarla çok yakın kan ve kültür bağları bulunduğu için onların Türk oldukları düşünölmüş olabilir²²⁷.

Zeki Velidi Togan, Gûr kelimesinin hem Uygurları hem de Kıpçakları içine alan büyük bir kitlenin özel ismi olduğunu söylemektedir. Ancak *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te Gûr kelimesinin anlamıyla ilgili böyle bir bilgi geçmemektedir²²⁸. Halife Hârûn er-Reşîd'i ziyaret edip ondan Gûr emîrlüğünü alan Emîr Bencî'nin şeceresinde verilen isimler dikkat çekmektedir. *Tabakât-ı Nâsirî*'ye göre; onun babasının adı Naharan, dedesinin adı Vermiş ve dedesinin babasının adı da Vermişan'dır. Hikmet Bayur, Bencî ismi için kesin bir hükümde bulunulamasa da Vermiş ve Vermişan isimlerinin Türk adları olduğunu söylemektedir. Beyhakî'ye göre Mes'ûd'un, Gûr içine yaptığı seferi anlatırken buranın başkenti olduğunu söylediği Zeran bölgesinden ve Vermiş isimli bir liderden söz etmektedir²²⁹.

Fahreddin Mübârekşah'ın Gûrluların şeceresini kaleme aldığı eserde Türklerin tarihi, dili, adet ve faziletlerinden de bahsedilmektedir. Bu çalışmada Türkçe bir şiir ile beraber Türk kabilelerinin bir listesi de verilmiştir. Adı geçen müellif Türk illerinin bir haritasını da kitabına ilave etmiş ise de harita zamanımıza ulaşmamıştır²³⁰. Gûrluların şeceresinin olduğu bir eserde Türklerle ilgili bu kadar detaylı bilgilerin yer alması müellifin Gûrluları Türk olarak kabul etmesiyle ilişkilendirilebilir.

Selçukluların, Oğuzların vurduğu darbelerden sonra dağılmasından istifade ile kuvvetlenen Gûrlular, Türk gulâmlardan kurulu ordularıyla kısa sürede önemli bir güç haline gelmişlerdi. XII. yüzyılın sonlarına doğru İran hariç, Gaznelilerin hâkim oldukları bütün toprakları ele geçiren bu topluluk biraz da kuzeydeki güçlü rakipleri Hârizmşahlar Devleti sebebiyle daha yukarılara nüfuz edememişler ve daha çok Hindistan taraflarıyla ilgilenmişlerdir. Bu yöneliş özellikle Muizziddin Muhammed Gûrî'nin Gazne'ye hâkim olmasından sonra daha belirgin bir hale gelmiştir²³¹.

Gûr ordusunun özellikle Muizzeddin Muhammed zamanında ağırlıklı olarak Türk gulâmlardan oluşması önemlidir. Gulâm kullanımı daha çok hükümdarın kendi soyundan başka birinin kuvvetlenmesini istememesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun

²²⁷ Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, s. 455.

²²⁸ Togan, *Reşideddin Oğuznamesi*, s. 125.

²²⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 102; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 250.

²³⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 151.

²³¹ Salim Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, VIII, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 689. Bu sırada Hindistan, feodal devletçikler halinde *racalar* tarafından yönetilmekteydi. Pencab yöresinde ise Lahor merkez olmak üzere Gazneliler hâkimdi.

dışında Nizâmü'l-mülk askerî sebeplerden dolayı da farklı etnik kimliklerden gulâmların ordularda bulunması gerektiğini söylemektedir. Diğer soydan olanlara karşı askerlerin kendi etnik kimliklerinin itibarını düşünerek daha özveriyle hareket edecekleri düşünülmektedir²³². Gûr ordusunda Türk gulâmların yer alması bu hanedan üyelerinin Türk olmadıklarına işaret etmektedir. Mamafih bu gulâmlar Gûrluların ardılları olmuşlar ve onlardan geriye kalan miras üzerine Delhî Türk Sultanlıkları kurulmuştur.

Gûr bölgesi 400/1010 yılından itibaren Gazneliler Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.²³³. Ayrıca bölgenin çevresi uzun yıllar Türklerin anavatanı olarak görülmüştür. Gûr bölgesini, Herât amilliği, Rıbat-ı Kervan, Garcistan olmak üzere üç taraftan Horasan bölgeleri kuşatmaktadır. Bu sebepten burası, Horasan'a dâhil olarak kabul edilmiştir²³⁴. Birçok coğrafyacı tarafından Gûr'un Horasan'a dâhil ediliyor olması bu anlamda önemlidir. Çünkü Horasan Türk nüfusun yoğun olduğu bir bölgedir. Ayrıca her ne kadar kendisi aynı görüşte olmasa da Kalkaşendî, Gûr'un Turan memleketi olarak zikredildiğini söylemektedir²³⁵. İbn Havkal ise Gûrluların yazlarını geçirdikleri Zemindâver'de X. yüzyılda hallerinden hayli memnun şekilde *Türk tarzında* yaşadıklarını belirtmektedir²³⁶. Ancak Gûrluların daha çok dağlık ve engebeli arazileri mesken tuttıkları gözden kaçırılmamalıdır. Türkler, genellikle dağlık arazileri yerleşmek için tercih eden bir kavim olmamışlardır.

Tüm bunların yanı sıra Gûrluların Türk olma ihtimallerini kuvvetlendiren deliller de mevcuttur. Gıyaseddin Muhammed'in ülkeyi kardeşi Muizzeddin Muhammed ile beraber yönetmesini buna örnek göstermek mümkündür. Firuzkûh ve Gazne merkezli bu ikili yönetim biçimi Türklerin devletlerini Doğu-Batı şeklinde İkili Teşkilat²³⁷ sistemiyle yönetmelerini çağrıştırmaktadır.

Gûr hükümdarlarından İzzeddin Hüseyin ülkesini yedi oğlu arasında paylaşmıştır. Hatta bu ülüş sonucunda Gûrluların ikinci şubesi kabul edilen Bâmiyân kolu kurulmuştur. Gûr Devleti'nin asıl kurucusu kabul edilen Seyfeddin Surî de hükümdar olduktan sonra topraklarını kardeşleri arasında paylaşmıştır. Sonrasında Gûr

²³² Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 2016, s. 86; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ*, İstanbul 2017, s. 27.

²³³ Dames, "Gur", s. 825; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 39.

²³⁴ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 361.

²³⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, IV, 397.

²³⁶ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 425.

²³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2012, s. 261-263.

hanedanlığı içinde saltanat mücadeleleri yaşanmıştır. Hatta bu paylaşımdan memnun olmayan ve kardeşleriyle sorun yaşayan Kutbeddin Muhammed akrabalık ilişkilerine de güvenerek Gazneli Behram Şah'ın yanına gitmiştir.

Gûr liderlerinin söz konusu paylaşımları yapma sebepleri konusunda kaynaklar da bilgi yoktur. Ancak bu paylaşım ile Türklerin sahip olduğu *ülke toprakları hanedan üyelerinin ortak malıdır* anlayışı arasında büyük benzerlikler söz konusudur. II. Kılıç Arslan'ın ülkesini 11 oğlu arasında paylaşması sonrasında hanedan içerisinde yaşanan siyasî mücadeleler buradaki durumla aynılık göstermektedir. Türk tarzı bir veraset anlayışını benimsemiş olmaları Gûrluların menşeleri ile alakalı onların Türk olabileceklerinin bir kanıtı olarak düşünülebilir.

1.2. Gûr Bölgesinin Dinî ve Kültürel Yapısı

İslâm öncesi dönemde Gûr bölgesinde putperest kabileler yaşamaktadır. Buradaki önemli şehirlerden Bâmiyân, halkının Müslüman olmasından önce büyük bir Budist merkezi olarak bilinirdi. Burada Sorh ve Hing Put isminde iki tane put bulunmaktaydı²³⁸. Yine aynı şekilde Gûr hükümdarlarının yazlarını geçirdikleri Zemindâver'e bağlı Dertell'de bütünüyle altından ve gözleri yakuttan olan Zûr veya Zûn denilen büyük bir put vardı²³⁹. Kazvînî'nin rivayetine göre Muhammed b. Surî'nin büyük oğlu Sâ'm'da Hindistan'a kaçtığında bir süre böyle bir tapınakta kalmıştı²⁴⁰.

Beyhakî, Gazneli Mes'ûd'u puta tapan Gûr'un içlerine girmiş olan ilk Müslüman fatih olarak göstermektedir²⁴¹. Utbî, *Tarihu'l-Yemînî*'de 400/1010 seferi sırasında *Gûr idarecileri ve halkı o zamana kadar İslâm dinini kabul etmemişlerdi* demektedir. Ancak Cûzcânî ve Gûr sultanlarının tarihini kaleme almış olan Fahreddin Mübârekşâh'ın iddiasına göre Gûr halkı, Hz. Ali hilafeti zamanında Müslüman olmuştur. O dönemde Dâhhak soyundan gelen Gûr hâkimi bölgenin idaresi

²³⁸ *Hudûdü'l-âlem*, s. 65; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 330; Zekeriyâ Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd*, I, 199; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 507.

²³⁹ Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 425.

²⁴⁰ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 445.

²⁴¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 105; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 250.

konusunda, Hz. Ali'den el yazısı ile kendi adına yazılmış bir menşur almıştır²⁴². *Ferişte*'de, Peygamber zamanına kadar kuvvet kazanan Dahhâk ırkının, Şenseb zamanında, Hz. Ali'nin inancına döndükleri söylenmektedir²⁴³.

Cûzcânî, Hz. Ali'nin menşur vermesiyle ilgili olarak; *Ondan bir sancak aldılar. O hanedandan her kim tahta oturursa Ali'nin onlara verdiği sancak ona verilirdi. İmamlara ve ehl-i beyt-e muhabbetleri tam olup bu durum onların itikatlarına çok kuvvetli bir şekilde yerleşmişti* demektedir. Gûr hanedanı Hz. Ali'den aldıkları menşur ile her zaman övünmüş ve Behram Şah b. Mes'ûd-i Gaznevî zamanına kadar bu menşur onlarda kalmıştı²⁴⁴.

Nitekim Emevîler zamanında Hz. Ali ve onun ailesine küfretmeleri emredilince İslâm beldelerinin neredeyse tamamında bu emre uyulmuştu. Fakat Gûr için Fahreddin Mübârekşâh şöyle demiştir:

“İslâm diyarında hiçbir minber kalmadı

Bir hatibin ona böyle hutbe okumadığı

Al-i Yasin için kötü sözler söyleyip

Açık şekilde lanet ettiler

Bu yüzden onun yüce diyarı korundu

Ama o kötü alçakların elinden çıktı

Bu tür çirkin sözleri o asla söylemedi

Bu yüzden o hanedana (kimsenin) laneti uğramadı

Bunu bütün âlemde iftihar bil

Zira onun imanlı ve adil padişahları

*Diğer milletlere karşı bununla kıvanç duyarlar”*²⁴⁵.

²⁴² Utbî, *Târîhu'l-Yeminî*, Türkçe çev. s. 145; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 319; İng. çev. I, 302; Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, çev. Erkan Göksu, *Ravzatu's-safâ: Gazneliler*, İstanbul 2017, s. 76-77; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690.

²⁴³ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firište*, s. 99.

²⁴⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 319; İng. çev. I, 302; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ: Gazneliler*, s. 77-78; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 445.

²⁴⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ: Gazneliler*, s. 78; Eberî, *Târîh-i Gûrîyân*, s. 13; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 445.

Gûrlular, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra eski tapınaklarının yerine camiler kurulmuştu. Onların sayesinde Gaznelilerin başlattığı Hindistan'daki İslâmî faaliyetler devam ettirilmişti. Müslümanlığı en geç kabul eden bölge olmasına rağmen on birinci yüzyıla doğru halkın çoğunluğu bu dini kabul etmişti²⁴⁶.

Gûrlu emîrlerinden Pûlâd, Abbâsîlerin ihtilali sırasında ön plan çıkan Ebû Müslim Horasânî'ye²⁴⁷ peygamber ailesinin düşmanlarını bastırmasına yardım etmiştir²⁴⁸. Abbâsîler iktidara geldiğinde Gûrlu Emîr Bencî b. Naharan, Bağdat'a gelip halifeyi ziyaret etmiştir. Bu zat Gûrlulardan Halife'nin huzuruna giden ve bir antlaşma ile geri dönen ilk kişidir.

Emîr Bencî zamanında Gûr topraklarında Şîs b. Behrâm liderliğindeki Şisâniyan kabilesi kendi atalarının Bencî'nin mensup olduğu Şensebânîlerden önce İslâmiyet'i kabul ettiğini iddia etmişlerdi. Sonrasında taraflar arasında Gûr'a hükmetme konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştı. Gûr'a kimin hükmedeceğinin belirlenmesi için her iki emirinde Halife'nin huzuruna çıkmasına karar verilmişti. Halife Hârûn er-Reşîd'in kararına saygı duyulmuş ve yönetim Emîr Bencî'ye kalmıştı. Buradan da anlaşılacağı üzere Gûrlular, Abbâsîlere bağlanmışlardı.

Gûr emirlerinden Ebû Ali cami ve medreseler inşa ettirmiş, din adamları ve âlimleri korumuş, din ve eğitim kurumlarının bakımı için pek çok vakıf kurmuştur. Melik İzzeddin Hüseyin'in kültüre değer verdiği, din adamalarını, âlimleri ve kabiliyetli kimseleri himaye ettiği, oğullarından yedisinin ilim tahsil etmesini ikisinin de savaş ve devlet idaresi sanatlarını öğrenmesini sağladığı bilinmektedir. Alâeddin Hüseyin

²⁴⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 323; İng. çev. I, 309-310.

²⁴⁷ Ebû Müslim-i Horasânî, Abbâsî ihtilâlinin önde gelen şahsiyetlerindendir. Etnik kimliği ihtilaflı olan Horâsânî'nin Arap, Acem ve Türk olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Asıl ismi de tam olarak bilinmemektedir. Ebû Müslim onun lakabıdır. Ebû Müslim, Emevîlere karşı propaganda yapan İbrahim el-İmam'ın mektuplarını taşımaktaydı. el-İmam, onu Horasan'a gönderip propagandacıların ona itaat etmelerini emretmişti. Zamanla orada nüfuz elde eden Ebû Müslim, Horasan ahâlisi tarafından merkezî idarenin temsilcisi sayılmanın yanı sıra dinî bir mürşit olarak da görülmüştü. Ebû Müslim, hacca gitmek için halife Ebû'l-Abbâs'tan izin istemiş ve yola çıkmıştı. Halife, kardeşi Mansur'un da onunla hacca gitmesi yönünde mektup gönderince Ebû Müslim buna sinirlenmiş ve hac vazifesi boyunca Mansur'a soğuk davranmıştı. Mansur, halife olduğu zaman da ona muhalefet ederek Suriye ve diğer yerlerin halklarını kendisine biat etmeye davet etmişti. Savaş hazırlıklarının başladığı sırada Halife Mansur, Ebû Müslim'i huzuruna çağırılmış ancak bu davete icabet etmeyen Ebû Müslim, etrafındaki kişilerce ikna edilmişti. Defalarca Halife'nin huzuruna çıkmasına rağmen bir sorun yaşamamıştı. Ancak Halife onun biat etmemesini unutmamış ve 755 yılında onu öldürmüştü. Mes'ûdî onun ölüm tarihini 750 yılı olarak vermektedir. (Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, s. 372-378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, V, 4-12; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2017, s. 219; Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, 197).

²⁴⁸ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firişte*, s. 99-101; Bosworth, "Ghurids", *Encyclopædia Iranica*, X, 586.

zamanında İsmâilî daîler Gûr bölgesinde fikirlerini yaymaya başlamıştı. Adaletli ve yardımsever bir Sünnî olan oğlu Sultan Seyfeddin Muhammed ise ülkesindeki İsmailî daîlerini ortadan kaldırmış ve Sünnî liderleri desteklemişti. Gûrluların şöhretinin artması üzerine Abbâsî halifesiyle Sultan Gıyaseddin Muhammed arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştu²⁴⁹.

İslâmiyetin en geç yayıldığı topraklardan olan Gûr bölgesinde Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm en-Nîşâbûrî tarafından kurulan Kerrâmiyye²⁵⁰ mezhebi benimsenmişti²⁵¹. XII. yüzyılda Kerrâmiyye mezhebinin en güçlü olduğu yer Gûr bölgesiydi. Buranın sultanlarından Gıyâseddin Muhammed ve kardeşi Muizzeddin Muhammed başlangıçta her konuda Kerrâmî mezhebini benimsemişken sonraları Şâfiîler'i desteklemişlerdi. Hatta Gıyâseddin'in Şâfiî âlimi Fahreddin er-Râzî'ye destek vermesi sonrasında gerçekleşecek birçok olayın sebebi olmuştu²⁵². 594/1198 yılında Firuzkûh'ta Gûr meliki Gıyaseddin Muhammed askerleri arasında büyük bir kargaşa yaşanmıştı. Bunun sebebi, İmam Fahreddin Râzî adına Herât Cami yakınlarında bir medrese yaptırılmasıydı²⁵³.

Kerrâmîler Şâfiî olan Fahreddin-i Râzî'yi kendi mezheplerini tenkit ettiği için sevmezlerdi. Kerrâmî, Hanefî ve Şâfiî fakihleri Gıyaseddin Muhammed'in huzurunda münazara yapmak istemişlerdi. Kerrâmîlerin Heysem koluna mensup olan İbn Kudva, Fahreddin-i Râzî ile tartışmıştı. Râzî ona ağır küfürler etmişti. Ertesi gün İbn Kudva vaazında *Bizler yalnızca Hz. Peygamberin doğru diliyle konuşuyoruz fakat Aristo'nun bilimi, İbn Sina'nın küfriyatı ve Fârâbî'nin felsefesini tanımıyoruz* diyerek ağlamaya

²⁴⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 261; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 452-453; Sıddıqı, “Gurlular”, s. 208-210.

²⁵⁰ Kerrâmiyye, IX. yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan bir itikadî mezheptir. Söz konusu mezhebin mensupları hem Sünnîleri hem de Şîîleri eleştirerek Horasan, Garcistan ve Gûr'da kendi fikirlerini yaymışlardır. Sonrasında Sind ve Gûr civarındaki Kerrâmîler bazı farklı fikhî görüşler benimsemişlerdir. Kerrâmîler, zâhidliğe önem verdikleri için daha sonra Horasan ve çevresinde onların yerine geçen Sünnî sufilerin ilk temsilcileri sayılmışlardır. Moğol istilâsından sonra mezhep mensuplarının durumuyla ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, *DİA*, XXV, 294; Sıddıqı, “Gurlular”, s. 210).

²⁵¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, s. 329; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 449; Sıddıqı, “Gurlular”, s. 210.

²⁵² 980-81 yılında Sâmânî Devleti'nin valilerinden Ebû'l-Hasan Muhammed b. Sîmcûr'un huzurunda Şâfiî Abdülkâhîr el-Bağdâdî ile Kerrâmiyye'nin önde gelen âlimlerinden İbrâhîm b. Muhâcir arasında Allah'a cisim denilip denilemeyeceği konusunda bir tartışma yapılmıştır. Nîşâbûr'da cereyan eden bu münazaradan itibaren Şâfiîler ile Kerrâmîler arasındaki tartışmalar iki üç asır boyunca sürmüştür. Râzî ile Kerrâmî lideri Mecdüddin b. Kudve arasında düzenlenen bir münazaradan sonra ise anlaşmazlık halka sirayet edince Râzî, Gûr'un başşehri Firuzkûh'tan çıkarılmıştır. Bu olayın ardından Râzî, onların kelâma dair fikirlerini eleştirmek için *Esâsü't-takdîs* adlı eserini kaleme almıştır (Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, II, 787; Kutlu, “Kerrâmiyye”, s. 294).

²⁵³ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, s. 328-329.

başlayınca bütün Kerrâmîler de ağlamaya başlamıştı. Bu olay üzerine Gıyaseddin Muhammed, Fahreddin-i Razi'yi şehirden çıkarmıştı.

Sonrasında Sultan Gıyaseddin, Şâfiî mezhebine kardeşi Muizzeddin ise Hanefî mezhebine girmişti²⁵⁴. Bunun üzerine Kerrâmiyye mezhebi ulemâsının lideri İmam Sadreddin Ali Heysem Nîşâbûrî, Şâfiî mezhebine giren sultanı hicveden bir şiir yazmıştı. Sultan bundan memnun olmadıysa da şairi cezalandırmamıştı. Gıyaseddin, farklı mezheplere ve dinlere mensup kişilere karşı hoşgörülü olduğu için Cûzcânî tarafından da övgüyle anılmıştı. Gûrluların hâkimiyetindeki topraklarda Sünnî Müslümanların dışında İsmâîlîler, Şîîler, Hâricîler, Hindûlar, Budistler, Hıristiyanlar ve Yahudiler bir arada yaşamaktaydı²⁵⁵.

Kerrâmîler, Gazneli Sebük Tegin ve oğlu Mahmud tarafından da himaye edilmişti. Onların desteğini aldıktan sonra bu grup Şâfiî-Eş'arî ve Şîîler karşısında önemli bir üstünlük elde etmişlerdi. Gazneli Mahmud Hindistan'daki putperestler ve Batınîlerle mücadele etmesine rağmen Kerrâmîlere karşı yakınlık göstermiş ve diğer karışıklık çıkaran gruplara karşı onları kullanmıştı.

İbn Kerrâm'ın fikirlerini sistemleştiren İbn Mahmeşâz zamanında Nîşâbûr'daki Kerrâmîlerin sayısı 20.000'e ulaşmıştı. Horasan'da önemli bir kuvvet olmuşlardı. Hatta Karahanlılar 396/1006 yılında Nîşâbûr'u işgal ettikleri zaman Kerrâmîlerin şehirdeki gücünden ve bir olay çıkarmalarından korkmuşlardı. Bu yüzden onların reisi Ebû Bekr Muhammed b. İshak'ı esir almışlardı. Ancak o Gazneli orduları yaklaşırken Karahanlıların elinden kaçmış ve sığındığı Gazneli Mahmud'tan himaye görmüştü. Ebû Bekr Muhammed'e geniş yetkiler verilmiş ve “mezhebi bozuktur” dediği kişiler idam edilmiş ya da ağır cezalar verilmişti. Onun ve diğer Kerrâmîlerin yetkilerini kötüye kullanmaları birçok şikâyetle sebep olmuştu.

Sâmânîlerin yıkılışından sonra Nîşâbûr'da kalmaya devam eden İbn Fûrek, Sultan Mahmud tarafından Gazne'ye davet edilmişti. Onun sarayında Kerrâmîlerle yaptığı münazaralarla onların fikirlerini çürütmeyi başarmıştı. Bu yüzden Kerrâmîler ona kin duymaya başlamıştı. Hatta onu zehirleyip öldürmüşlerdi²⁵⁶. Ayrıca 403/1013 yılında Abbâsî Halifesi el-Kadir'in yakınlığını kazanmış olan Kadı Said hac dönüşünde

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, 32; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ibsâr*, s. 331-332.

²⁵⁵ Sıddıqı, “Gurlular”, s. 210.

²⁵⁶ Usta, *Sâmânîler*, s. 513; Kutlu, “Kerrâmiyye”, s. 294; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti*, Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 91-93.

Gazne'ye uğramıştı. Burada yapılan bir münazarada Kadı Said Kerrâmîye mezhebinin Sünnilik dışında fikirler ortaya attığını söylemişti. Ebû Bekr Muhammed, ancak Kerrâmî fikirlerini reddederek canını kurtarabilmişti. Kerrâmîler, Sultan Mahmud'un gözünden düşmüş ve itibar kaybetmişlerdi. Onlar sultanın emriyle Horasan'daki cami ve minberlerden uzaklaştırılmışlardı. Bu mezhebe açıktan açığa taraftar olanlar cezalandırılmıştı²⁵⁷.

İbrahim Kafesoğlu'nun, Gazneliler ve Gûrlular arasında yapılan savaşların sebebi olarak, Gûrluların İslâmiyet'e kazandırılması amacını gösterdiğini de burada belirtmek gerekir²⁵⁸. Elbette arada yaşanan mücadelelerin tek sebebi İslâmî bir gaye taşımamıştır. Ancak Gazneliler ile ilk mücadeleleri sırasında Gûrlu liderlerin henüz Müslüman olmadığı düşünüldüğünde bu iddia çok uzak gözükmemektedir.

Her iki hanedanlığında ilk zamanlar Kerrâmîye mezhebinin koruyucusu olması ve sonrasında bu mezhebe karşı ağır yaptırımlarda bulunmaları da dikkat çekicidir. Gûrluların, Gazneliler eli ile İslâmiyet'i kabul ettiğini düşünmenin yanı sıra Kerrâmî mezhebine tercih etmiş olmaları da Gaznelilerden etkilenmelerine bağlanabilir.

İslâmiyet'e, Gaznelilerden etkilenecek mensup olup olmadıkları her ne kadar tartışılabilir olsa da Hindistan'ın İslâmlaşmasında ciddi etkilerinin olduğu kesindir. Gaznelilerden devrıldıkları bu işi layıkıyla başardıkları görülmektedir. Gûr hükümdarları, ordularının küçüklüğüne ve imkânlarının azlığına rağmen Gazneli Mahmud'un başladığı işi sürdürmeyi başarmışlardı. Hindistan'a düzenlenen seferler sonucunda İslâm dini bu topraklarda yayılmıştı²⁵⁹.

²⁵⁷ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 46-47.

²⁵⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 360.

²⁵⁹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, s. 106.

II. BÖLÜM

GÜRLULAR DEVLETİ'NİN ERKEN DÖNEM TARİHİ VE KURULUŞU

2.1. Erken Dönem Gür Tarihi

Gürluların erken dönemleri hakkında tafsilatlı bilgi mevcut değildir. Daha çok ilişki kurdukları diğer devletlerin tarihlerinden ve efsanelerden yola çıkarak belli bir malumata sahip olunmaktadır. Özellikle İslâmî fetihlerin başlaması ile Gürlular ve yaşadıkları bölge tarihçiler ve coğrafyacılara tarafından zikredilmeye başlanmıştır.

Emevîler, Abbâsîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler gibi Ortaçağ İslam Tarihi'nin önemli devletleri Gür bölgesiyle ilgilenmişlerdir. Ancak Gaznelilere gelene kadar diğer devletlerin hiçbiri Gür üzerinde kesin bir hâkimiyet kuramamıştır. Gür ülkesi dağlık ve engebeli arazisinin vermiş olduğu avantajla ilk dönem İslâm hanedanlıkları tarafından tamamıyla fethedilememiştir. Adı geçen devletler bölgeden köle elde etmek ve silah ticareti yapmakla yetinmişlerdir. Gür halkı savaşçılık kabiliyetlerinin yanı sıra savaş malzemeleri üretimi konusunda da uzman bir topluluk olmuştur. *Hudûdü'l-âlem*'de buradan iyi silahlar, zırh elbiseleri, zırh araçları ve esirler geldiği şeklinde bilgiler mevcuttur. Aynı şekilde daha sonraki dönemlerde Mes'ûd'un 410/1020 yılında Gür üzerine gittiği zaman bölgedeki haydut reis Ebü'l-Hasan Halef'in ona göğüs zırhları ve kalkanlar getirdiği aktarılmaktadır²⁶⁰.

Gür coğrafyasına İslâm akınları Emevîler zamanında başlamıştı. 46/667 yılında Horasan valisi tayin edilen el-Hakem b. Amr el-Gifarî Gür'un dağlık bölgesine akınlar

²⁶⁰ *Hudûdü'l-âlem*, s. 65; Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 101; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids: Their empire in Afghanistan and eastern Iran: 994-1040*, Beyrut 1973, s. 121; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 439.

yaparak bölgeyi ele geçirmiş ve pek çok ganimet ile geri dönmüştü²⁶¹. 106-7/725-26 yılında, valilik görevinde bulunan Esed b. Abdullah el-Kasrî de Garcistan'ın sonrasında Gûr'a bir akın yapmıştı. Gûrlular erişilmez dağlarını kendilerine siper edip değerli eşyalarını yanlarına alarak yolu olmayan bir mağaraya sığınmışlardı. Esed ise harekâtına devam etmek için sandıklar yapılmasını emredip bunların içine adamlar yerleştirmişti. Daha sonra sandıkları aşağı sarkıtarak Gûrluların sığındıkları yerleri ele geçirmiş ve pek çok ganimetler elde etmişti²⁶².

Esed 107-9/726-28 yıllarında Gûr'a ikinci bir sefer daha düzenlemişti. 121/739'da ise Nasr b. Seyyar'ın kumandanı Süleyman b. Sûl, Garcistan ve Gûr'a karşı bir akın harekâtında bulunmuştu²⁶³. Ancak yapılan tüm seferlere rağmen Emevîler zamanında bölgede kesin bir hâkimiyet kurulamamıştı. Dolayısıyla seferlerden elde edilen kısmi başarılar ve alınan köleler ile yetinilmek zorunda kalınmıştı²⁶⁴.

Abbâsîler zamanında ise Gûr emîrlerinden Bencî ve Şîsâniyân kabilesinin yöneticisi Şîs b. Behrâm yukarıda da ifade edildiği üzere kimin lider olması gerektiği hususunda Halife Hârûn er-Reşîd'e başvurmuşlardı. Adı geçen halife tarafından Gûr'da idare, Bencî ve soyuna; askerî sorumluluk ise Şîs b. Behrâm ve akrabalarına bırakılmıştı. Buradan da anlaşılacağı üzere o tarihlerde Gûrlular, Abbâsîlere bağlı durumdadırlar²⁶⁵. Ama buna rağmen Halife el-Me'mûn devrinde Abdulhamid b. Şebîb, Gûr vilayetine sürekli olarak akınlar yapmaya devam etmişti²⁶⁶.

Sonrasında Abbâsîlerin güç kaybetmeleriyle birlikte doğuda farklı devletler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan Saffârîlerin lideri Ya'kûb el-Leys, Ruhhac ve Kabul beldesini fethetmiştir. Ancak Gûrlular dağlarına sığınınca bir şey elde edemedi ger dönmek zorunda kalmıştır²⁶⁷. Ancak daha sonra Ya'kûb'un, Zemindâver ve Büst taraflarını ele geçirmesiyle Gûr bölgesinin tarihi ile ilgili bilgiler de artmıştır²⁶⁸.

²⁶¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. Michael G. Morany, XVIII, 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 302; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440.

²⁶² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. Khalid Yahya Blankinship, XXV, 25-26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IV, 364; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440-441.

²⁶³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, İng. çev. Khalid Yahya Blankinship, XXV, 34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IV, 445; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 440-441.

²⁶⁴ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441.

²⁶⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 326; İng. çev. I, 315; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 43.

²⁶⁶ *Târîh-i Sistân*, s. 165; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441.

²⁶⁷ Pirneya - Âstiyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690.

²⁶⁸ Dames, "Gur", s. 826; Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", s. 43.

Saffârîleri Horasan'dan çıkaran Sâmânîler, Gûr bölgesiyle çok fazla ilgilenmemişlerdir. Yine de 363-64/974-975 senesi içinde Horasan valisinin görevlendirdiği Ebû Ca'fer, Gûr'daki Tulek Hisar'ını ele geçirmiştir²⁶⁹. Sâmânîlerin karşısında Gûrlular, Gazneliler ile siyasî ilişki kurmuşlardır. Ancak bunun öncesinde Cûzcân prensleri Ferîghûnilere²⁷⁰ bağlı yaşamışlardır²⁷¹. Gazneliler Sebüktegin zamanından itibaren Gûr bölgesiyle ilgilenmeye başlamışlardır²⁷². Sultan Mahmud 400/1010 ve 405/1015 yıllarında Gûr'a sefer düzenlemiştir. Yine aynı hükümdar devrinde oğlu Mes'ûd kumandasında 410/1020 senesinde Gûr'a bir başka sefer daha yapmış ve bu bölge itaat altına alınmıştır²⁷³.

2.2. Gûrluların Ataları

2.2.1. Gûrluların Atası Şenseb

Şensebânîler Hanedanlığının isimlerini nispet ettikleri ve ataları kabul ettikleri kişi Şenseb'tir. Şenseb'in siyasî, sosyal hayatı ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. *Târîh-i Firişte*'de, Şenseb, Şîst olarak gösterilmiş ve onun şeceresi Emîr Yahya b. Nathan b. Vermiş b. Vermişan b. Perviz b. Şîst şeklinde verilmektedir.

²⁶⁹ 974 yılına gelindiğinde ise Gûr bölgesi, Sâmânîler için bir sorun olmaya başlamıştı. Ebû Ali Muhammed b. Abbâs el-Tulekî adında bir kale muhafızı Herât dağları sınırında yer alan Tulek Kalesi'ni kuvvetlendirdikten sonra topladığı bir grup insanla Sâmânîlere karşı isyan etmişti. Sâmânîlerin Horasan valisi Ebû'l-Hasan el-Simcûrî isyan haberini alınca Ebû Ca'fer Ahmed b. Müslim el-Ziyâdî adlı bir kumandanını isyanı bastırmak üzere atamıştı. Tulek Kalesi'ni kuşatan Ebû Ca'fer, Ebû Ali'nin eman dilemesi sonucu hisarı zapt etmişti. Bu başarısından dolayı ona bölgenin idaresi verilmişti. Tulek Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Ebû Ca'fer Gûr'a başka seferler düzenlemişse de başarılı olamamıştı. Bu sebepten Sâmânîlerin bölgedeki etkisi, Hisar ve Tulek kalelerinin ele geçirilmesinden öteye gidememişti (Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr*, s. 35-36; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 441; Dames, "Gur", *İA*, 825; Usta, *Sâmânîler*, s. 204; Öntürk, "Ravzatu's-Safâ ve Habibu's-Siyer'e Göre Gurlular", s. 133).

²⁷⁰ Bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde kalan Cûzcân'da 892-1010 yılları arasında hüküm sürmüş bir İran hanedanlığıydı. Bölge, 1000 yılında Gaznelilerin idaresine girmeden önce Gûr ve Garcistan hâkimleri bu hanedanlığın lideri olan Ebû'l-Hâris'e haraç vermekteydiler (Tahsin Yazıcı, "Ferîghûniler", *DİA*, XII, 398-399).

²⁷¹ Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 435.

²⁷² Gazneliler zamanında Gûr bölgesine düzenli ve başarılı akınlar gerçekleşmişti. Sebüktegin 978 yılında Büst'ü ele geçirdikten sonra Toharistan, Zemindâver, Doğu Gûr ve Kusdar bölgesine kadar hâkimiyet sahasını genişletmişti. Sâmânîlerden Emîr II. Nuh, 994 yılında Sebüktegin'e *Nasîreddin ve 'd-dünya* lakabıyla Belh, Toharistan, Bâmiyân, Gûr ve Garcistan'ın idaresini, Mahmud'a ise *Seyfû'd-devle* lakabıyla Horasan sipehsarlığını vermişti. Gazneli Mahmud küçük yaşta babasının yanında katıldığı savaşlarda cesaret ve zekâsıyla kendisini göstermişti. Bu kabiliyetlerini özellikle Gûr'a karşı yapılan bir cezalandırma seferinde ortaya koymuştu (Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 442; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 8-10).

²⁷³ Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 227; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 8-10.

Şîst'in yani Şenseb'in Hârûn er-Reşîd'in çağdaşı olduğu söylenmektedir²⁷⁴. Ancak Cûzcânî Hârûn er-Reşîd'in yanına giden ve Gûr idaresinin menşurunu alan kişinin Emîr Bencî olduğunu ifade etmektedir. Hanedanlığa daha yakın bir isim olduğu için Cûzcânî'nin verdiği bilgi daha gerçekçi kabul edilmektedir.

2.2.2. Hind ve Sind Meliki Bustam

Gûrluların siyasi tarihi içerisinde adına ilk tesadüf edilen Sind ve Hind hâkimi Bustam'dır. Dahhâk'ın torunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu zatın şeceresi Bustam b. Mişhar (Mişhad) b. Neriman b. Feridun b. Mersas b. Sebamend (Samind) b. Seyides b. Dahhâk b. Şuhrab b. Şidasb b. Siyamek b, Marsas (Marnias) b. Dahhâk şeklinde verilmektedir. Şeceresinde Şenseb'e tesadüf edilmemekle beraber Emîr Bustam'da Şenseb'in soyundan gelmektedir. Verilen isimler arasındaki Şidasb denilen kişi ile Şenseb'in kastedildiği düşünülmektedir.

Feridun, Dahhâk'ı esir aldığı anda Hindistan'a ordu göndermiştir. O sırada buranın hâkimi olan Bustam ona karşı koymak yerine Şaknan ve Bâmiyân dağlarına giderek adı geçen yerlerde hâkim olmuştur. Feridun'un ordusunun takibi üzerine bu kez de Gûr tarafına yönelmiştir. Bustam, Feridun'un ordusu Gûr'a gelmeden Zar-i Marg²⁷⁵ dağının eteklerine yerleşmeyi başarmıştır.

²⁷⁴ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firişte*, s. 101.

²⁷⁵ Zar-i Marg, Gûr'daki beş büyük dağdan biridir. Hatta Sîmurg'un Rüstem'in babası Zâl-i Zarg'ı bu dağda beslediğine inanılmaktadır. Bu dağda yaşayanların rivayet ettiklerine göre h. 500-600 yıllarında buradan “Zâl-i Zarg öldü” şeklinde ağıt ve feryat sesleri gelmektedir (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı*, I, 325; İng. çev. s. 312-313). *Sîmurg*, Arapların Anka, İranlıların Sîmurg adını verdikleri, Türkçe'de ise her iki şekliyle birlikte Zümrüd-ü Anka olarak da adlandırılan efsanevi bir kuştur. Sîmurg ile ilgili efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşayan Anka'nın başı, yassıca burunlu bir köpek başı gibidir. Cüssesi ise çok iri olup uçtuğu zaman hava kararmaktadır. Uçarken sel sesine veya gök gürültüsüne benzer sesler çıkarmaktadır. Ayrıca çok parlaktır ve ona bakan gözler kamaşmaktadır. İnsanlar gibi düşünüp konuşmaktadır. Çok geniş bilgi ve hünerlere sahiptir. Kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapmaktadır. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi ettiğine inanılmaktadır. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terkedilen Zâl'i (Rüstem'in babası) o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetiştirmiştir. Kafdağı'nı aşabilmek ve göğe yükselebilmek için Anka'ya binmek gerekmektedir. Zülkarneyn'in onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaştığına inanılmaktadır. Efsanelerde koruyucu melek kişiliği gösteren bu iyi kalpli Anka'nın yanı sıra canavar tabiatlı ikinci bir Anka daha bulunmaktadır. Bu kötü karakterli kuş da yüksek bir dağın tepesinde yaşar ve büyüklüğü uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzetilmektedir. Pençeleriyle pars ve filleri dahi kaldırabilmektedir. Her biri kendisi kadar büyük olan iki yavrusu vardır; birlikte uçtukları vakit çok büyük bir gölge meydana getirmektedirler. İsfendiyar tarafından, çevresine keskin silâhlar yerleştirilmiş bir savaş arabası ile öldürüldüğüne ve ölüsünün bir ovanın tamamını kapladığına inanılmaktadır (Sargon Erdem, “Anka”, *DİA*, III, 198-199). *Rüstem-i Zâl*, İran efsanesine göre Rüstem millî kahraman Zâl ile Kâbil hükümdarı Mihrâb'ın kızı Rûdâbe'nin evliliğinden dünyaya

Onun Gûr bölgesine yerleşmesiyle ilgili olarak iki farklı rivayet vardır. Cûzcânî'nin Sultan Muizzeddin Muhammed zamanında Gazne'nin büyük adamlarından olan Muntehab Nasırî'den naklettiği rivayete göre; Feridun'un Dahhâk'ı yendiği zaman onun soyundan gelen iki kardeş Sâ'm ve Surî, Nihavend'e gelmişlerdi. Surî hükümdar, Sâ'm ise ordu komutanı olmuştu. Sonrasında Surî, kızını, kardeşi Sâ'm'ın oğlu Sûz ile evlendirmişti. Sûz babasının ölümünden sonra onun görevini üstlenmişti. Ancak düşmanları, amcasıyla onunla arasını bozmuşlardı. Surî kızını geri almak isteyince Sûz, bir gece karısı, çocukları, on atlı adamı ve birkaç yüklü devesiyle Gûr dağlarına kaçmıştı. Daha sonra orada Zemindayeş isimli bir kale inşa etmişti. Feridun, Sûz'un bulunduğu yeri haber alınca üzerine adamlarını göndermiş ve Sûz, ona vergi ödemek zorunda kalmıştı.

Diğer rivayete göre ise Emîr Bustam ve takipçileri, yeni yurtlarına yerleştiklerinde bunun haberi Feridun'a verilmişti. Feridun da onları yok etmek ya da ele geçirmek için adamlarını göndermiştir. Sonrasında bizzat kendisi Gûrlular üzerine harekete geçmek istemiş ise de oğulları Tur (Tüjz) ve Salm'ın İran tahtında oturan diğer kardeşleri İrac (İraj)'ı öldürmesinden dolayı vazgeçmek zorunda kalmıştı. Hatta yaşanan bu hadiseden dolayı Feridun kalp krizi geçirmiş ve sonrasında da içine düştüğü melankoli sebebiyle akıl hastası olmuştu²⁷⁶.

Çocukları arasında yaşanan olaylardan dolayı savaşacak gücü kalmayan Feridun barış yolu aramak için Bustam'a elçilerini göndermiştir. Onun bu isteğiyle rahatlayan Bustam bölgede tam manasıyla idareyi eline alabilmiştir. Kendisine bağlı adamları ile Dahhâk soyundan gelen Arap kabileleri Gûr bölgesine yerleşmişlerdir. Her geçen gün göç eden kabilelerin sayısı daha çok artmıştır. Gûrluların arasından dindar ve güçlü hükümdarlar ortaya çıkmıştır. Onlar İslâmiyet'i kabul edince eski ibadethanelerinin yerine binlerce cami kurmuşlardır. Fetihleri sonucunda İslâm kuralları Hindistan beldelerinin uç noktalarına kadar ilan edilmiştir.

gelmişti. Çok iri olduğu için doğumunu gerçekleştiremeyen annesinin karnını daha önce babası Zâl'i de büyümüş olan Sîmurg'un yarmasıyla doğmuş ve hızla büyüyüp gelişerek yiğitlere yaraşır bir vücuda ve güce kavuşmuştu. Hayatının tamamı başarılarla dolu olarak Zâbülistân'da geçmişti. Rüstem gürzü, güçlü kemendi, kaplan postundan yapılmış elbisesi ve yıldırım hızındaki atı Rahş ile İran krallarının sıkıntıya düştükleri anda yardımlarına koşmuştu. Onları ve İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmıştı. Bilmeden oğlu Sührâb ile de savaşmış ve onun canını almıştı. Ardından üvey kardeşi Şegâd'ın hileleriyle mızrak ve hançer dolu bir kuyuya düşüp atıyla birlikte ölmüştü (Nimet Yıldırım, "Rüstem-i Zâl", *DİA*, XXXV, 294).

²⁷⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 321-323; İng. çev. I, 305-309; Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firište*, s. 99; Eberî, *Târîh-i Gûrîyân*, s. 11.

Cûzcânî, Şensebânî hanedanlığının sultanlarını dört gruba ayırmıştı. Kutbeddin Muhammed tarafından inşa edildikten sonra devletin idare merkezi olan Firuzkûh'ta tahta geçmiş olan hükümdarlar ilk grubu oluşturmuştu. Melik İzzeddin Hüseyin'in ülkesini yedi oğlu arasında paylaşırması sonucu en büyük oğlu Fahreddin Mes'ûd'a verilen Bâmiyân bölgesinde ise Gûrluların ayrı bir şubesi kurulmuştu. Cûzcânî ikinci grubu ise Bâmiyân'da tahta çıkan sultanlara ayırmıştı. Gûr hükümdarı Bahaeddin Sâm'ın oğulları Gıyaseddin ve Muizzeddin zamanında ise Gazne'nin fethedilmesiyle beraber ikili bir devlet teşkilatı oluşmuştu. Gıyaseddin Muhammed büyük hükümdar olarak Firuzkûh'ta tahta otururken Gazne'de iktidarı kardeşi Muizzeddin'e bırakmıştı. Cûzcânî, Gûrluların Gazne hükümdarlarını da üçüncü grupta değerlendirmişti. Gûrlular devletin sona ermesinin ardından onların mirasçısı olan Türk gulamların oluşturduğu yönetimi ise dördüncü grupta değerlendirmişti.

2.2.3. Emîr Pûlâd

Emîr Bustam ile Pûlâd arasındaki süreçte Şensebânîlerle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Sonrasında emîr olarak tarih sahnesine çıkan Pûlâd'ın Melik Şenseb'in oğullarından biri olan Harnak'ın oğlu olduğu söylenmektedir

Gûr bölgesinin tamamını hâkimiyet altına alan Emîr Pûlâd, Gûrluların tarihi ilk şahsiyeti olarak nitelendirilmektedir. Onun Abbâsîler devletinin kuruluş sürecinde etkili olan Ebû Müslim Horasanî'nin Emevîleri, Horasandan çıkarma sürecinde etkili olduğu belirtilmektedir. Cûzcânî, Emîr Pûlâd'ın, Gûr kuvvetlerini Ebû Müslim'in yardımına göndererek Abbâsî ailesine ve Peygamber ailesine destek ve yardımda bulunduğunu anlatmaktadır. Ancak Horasan'ın Gûr bölgesine olan uzaklığı ve diğer kaynaklardan bu bilginin teyit edilemediği düşünüldüğünde bu bilgiye şüpheyile yaklaşmak gerekmektedir.

Uzun bir süre boyunca Gûr üzerindeki egemenlik Emîr Pûlâd'ın elinde kalmıştır. Muhtemelen çocuğu olmadığı için o ölünce egemenliği, erkek kardeşinin oğullarına

geçmiştir. Sonrasında hanedanlık tarihinin bilgileri Emîr Bencî zamanına kadar yeniden kesintiye uğramıştır²⁷⁷.

2.2.4. Emîr Bencî b. Naharan eş-Şensebî

Gûr emirlerinin en önemli ve tanınmış isimlerinden olan Emîr Bencî, yakışıklı, mükemmel ve tüm iyi niteliklere sahip biri olarak ifade edilmektedir. Bundan sonra gelen Gûr sultanlarının tamamı onun soyundan gelmektedir. Şeceresi Emîr Bencî b. Naharan b. Vermiş b. Vermişan b. Perviz b. Şenseb b. Harnak b. Bayyin b. Munşi b. Vezan b. Hın b. Behrâm b. Haceş b. İbrahim b. Mu'ddil b. Asad b. Sedad b. Dahhâk şeklinde verilmektedir²⁷⁸. Abbâsî yüksek hâkimiyetinin Gûr'da yerleşmesinden sonra Emîr Bencî, Halife'nin huzuruna gidip bir antlaşma yapan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Emîr Bencî zamanında Gûr topraklarında Şîs b. Behrâm'ın lideri olduğu Şîsâniyan isimli bir kabile bulunmaktadır.

İki kabile arasında İslâmiyet'i kimin önce kabul ettiğine dair anlaşmazlık çıkmıştır. Yaşanan gerginlikten halkta rahatsız olmuştu. Gûr'a kimin hükmedeceğinin belirlenmesi için her iki emirinde Halife'nin huzuruna çıkmasına karar verilmişti. Her ikisi de Hârûn er-Reşîd'in hilafet merkezine doğru yola çıkmak üzere hazırlıklarını yapmışlardı²⁷⁹.

Cûzcânî Emîr Bencî'nin arkadaşı olan Yahudi bir tüccarın bu yolculuk için Emîr Bencî'ye yardımcı olduğunu söylemiştir. Bu tüccar çok seyahat etmiş, bu yolculuklardan büyük tecrübe kazanmış, hükümdarların başkentlerine sıkça gitmiş, sultanlar ve prenslerin huzurunun görgü kurallarını öğrenmiş biridir. O, Emîr Bencî ile beraber yola çıkmış ve onun Gûr'a hâkim olmak istediğini anlamıştır. Bunun üzerine Emîr Bencî'ye “*eğer sana Hilafet makamındaki hak sahiplerinin varlığı ile ilgili bilgi vermemi, görgü kuralları, edep ve kibarlık konusunda hilafet makamında dikkat edilen*

²⁷⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 323-324; İng. çev. I, 309-311; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 446.

²⁷⁸ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firište*, s. 101.

²⁷⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 324-325; İng. çev. I, 311-313; Eberî, *Târîh-i Gûrîyân*, s. 14; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 250. Farsça metinde sıralamada farklılıklar vardır. Soyağacı şu şekildedir: Emîr Bencî b. Naharan b. Dermiş b. Vezan b. Hın b. Behrâm b. Haceş b. Hasan b. İbrahim b. Mu'ddil b. Based b. Sedad b. Dahhâk. Ayrıca İslâmiyet'in oldukça erken bir dönemde kabul edildiğini zikretmektedir. Ancak hemen hemen diğer yazarların tamamı Hüseyin b. Sâm b. Hasan zamanına kadar İslâmiyet'i kabul etmediklerini belirtmektedirler.

hususlar konusunda bilgi vermemi ve Gûr'un otoritesinin size verilmesini istiyorsanız benimle bir anlaşma yapmanız gerekecek. Kendi bölgeniz içinde korumanızın gölgesinde ve melikleriniz ile çocuklarınızın da koruyuculuğunun altında barış ve sükûnet içinde yaşayabilecek Musa'nın inancından gelen bir grup İsrailoğlunu yerleştirmeniz ve onlara bir bölge tahsis etmeniz gerekecektir” demiştir. Emîr Bencî b. Naharan tüccarla anlaşıp bana hilafet makamında dikkat etmem gereken şeyleri öğrettiğinizde, taleplerinizi yerine getireceğim diyerek onun teklifini kabul etmiştir²⁸⁰.

Her iki taraf içinde usulüne uygun olarak düzenlenen bu antlaşmaya göre; Yahudi tüccar, ilk önce, Emîr Bencî'ye, Hilafet makamında hükümdarlara nazik davranması gerektiğini öğretmişti. Ayrıca tüccar, bir gömlek, şapka, bot ve pantolondan oluşan bir elbise hazırlamıştı. Onu binicilik ve silah kullanma konusunda mükemmel bir hale getirmeyi başarmıştı. Emîr Bencî'nin, rakibi Şîs b. Behrâm, Halife'nin başkentine gelene kadar bu hazırlıklardan haberdar olmamıştı. Şîs b. Behrâm, eskisi gibi evinde giymeye alışkın olduğu Gûrîyan giysileri ile Halife'nin başkentine ilerlerken, Emîr Bencî ise, emirlere yakışan bir elbiseyle şehre girmişti.

Muhalliflerin, Halife'nin huzuruna çıkmalarına izin verildikten sonra, uygun bir fırsat olduğunda, itirazda bulunanların her biri, amaçlarının ve isteklerinin ne olduğunu, saygılı bir şekilde bağlılıklarını ve sadakatlerini belirterek Vezir ve Ustad-i Razban'a²⁸¹ anlaşmazlıklarını anlatmışlardı.

Hârûn er-Reşîd, onların sözlerinden memnun kalmış ve Emîr Bencî b. Naharan lehine karar vermişti. Halife, onun için “Bu Emîr Bencî iyi görünümlü, asil bir etkiye sahip, yönetim ve egemenlik niteliklerine sahip görünüyor. Gûr topraklarının tamamının kendisine devredilmesine ve Gûr ülkesinin güçlerinin de Şîs b. Behrâm'a emanet edilmesine izin verin” demişti. Abbâsîlerin teşrifata önem vermesi ve Bencî'nin bunu öğrenmesi Gûr idaresini elde etmesinde etkili olmuştu.

Bu olaydan sonra Gûr sultanlarına, Hârûn er-Reşîd tarafından *Kasım-i Emirü'l-müminin* unvanı verilmişti. Hilafet merkezinin Gûr'a olan uzaklığı düşünüldüğünde Abbâsî halifesinin bu unvanla Gûrluları kendisine yakın ve sürekli bağlı bir şekilde tutmak istediği düşünülebilir. Emîr Bencî ve Emîr Şîs Gûr'a döndüklerinde Şensebânîler, hükümet makamını, Şîsânîler ise, ordu idaresini alarak paylaşım

²⁸⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 325; İng. çev. I, 313-314.

²⁸¹ *Ustad-i Razban*, davaların hükümdar tarafından soruşturulmasını isteyen kişilerin açıklamalarını dinleyen ve yöneten bir memurdur (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, İng. çev. I, 315).

yapmışlardı. Bu düzenleme Cûzcânî'nin zamanına kadar devam etmişti. Yani hükümdarların hepsi Şensebânîler'den; Muiyyiddin Feth-i Karmah, Ebü'l-Abbâs-i Şîs ve Süleyman-i Şîs gibi emirler ise, Şîsânîyanlardan olmuştu.

2.3. Gûrluların İlk Hükümdarları

2.3.1. Emîr Surî b. Muhammed

Emîr Bencî zamanından Surî'ye kadar Gûrlular ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Cûzcânî, Hişamı Sanî'nin *Tarihi*'nden elde ettiği bilgilerle bu döneme ışık tutmaya çalışmaktadır. Gûr'da iktidar Surî'ye geçtikten sonra bütün bölgeyi kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak onun zamanında Gûr bölgesinin yanında Zabulistan'ın bazı yerlerinde de henüz İslâmiyet kabul edilmemiştir. Ayrıca kabileler halinde yaşayan bölge ahalisi sürekli olarak birbirleriyle mücadele etmektedir.

Surî b. Muhammed Saffârîler Hanedanlığının çağdaşıdır²⁸². Bu dönemde Saffârî emîri Ya'kûb b. Leys'in yaptığı saldırıları birbirine karşı savaşan bu kabileleri kısa süreli de olsa birleştirmiştir. Bunlar bölgenin dağlık arazi yapısından istifade ederek kendilerini başarıyla savunmuşlardır. Böylece Saffârîlerin saldırıları neticesiz kalmıştır. Ancak Saffârîlerin geri çekilmelerinden sonra kabileler yeniden kendi aralarındaki mücadeleye dönmüşlerdir. Surî b. Muhammed'in ardından Gûrluların idarecisi Muhammed b. Surî olmuştur²⁸³.

2.3.2. Emîr Muhammed b. Surî

Gûrlular hakkındaki kaynak yetersizliği dolayısıyla onlar hakkındaki bilgileri Cûzcânî'nin eserine borçluyuz. Bununla beraber bazı kaynakların Gûrlularla çağdaş

²⁸² Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firište*, s. 101.

²⁸³ Saffârîler, Nimroz bölgesinden çıktığında, Büst ve Daver'in bölgelerine ilerlemişlerdi. Ya'kûb b. Leys bu bölgeye saldırmıştı. Ruhac'ın bölgelerinden olan Aytekin-abad'daki Gûr kabileleri, kayaların zirvelerinde kendilerini güçlendirerek güvende kalmışlardı. Ancak kendi aralarında çatışmalar devam etmişti. Gûr'da bulunan güçlü dağların doğal olarak geçilmez oluşu sayesinde, onlar üzerinde nüfuz kuramamışlardı (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 325-328; İng. çev. I, 315-318; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 446).

olan diğerk devletler ve hükümdarlarla ilgili verdikleri bilgiler sayesinde onların hakkında farklı bilgilere sahip olunabilmiştir. Bunlardan biri olan Utbî, Muhammed b. Surî'nin bir Hindu olduğuna dair bilgi vermektedir.

Muhammed b. Surî, Sebüktegin ve Gazneli Mahmud ile çağdaştır. Gazneliler Devleti'nin başına Mahmud geçtiğinde Gûrluların lideri Muhammed b. Surî olmuştur²⁸⁴. İki devlet arasında bilinen ilk büyük savaş bu dönemde yaşanmıştır. Savaşta mağlup olan Muhammed, Gazneli Mahmud tarafından esir edilmiştir. Muhammed'in Şîs isminde ve kendisinden sonra yerine geçen Ali isminde olmak üzere iki oğlu olduğu bilinmektedir. Oğullarından özellikle Şîs'e oldukça düşkün olan Muhammed b. Surî esir düştüğünde onun yanında götürülmesini talep etmiştir.

Ölümüyle ilgili net bir bilgi bulunmamakla beraber Gazneliler ile mücadelesi sonucunda esir düşmesinin verdiği üzüntüye dayanamayarak intihar ettiği düşünülmektedir. O ölünce oğlu Şîs, Gûr'a geri gönderilmiştir.

2.3.3. Emîr Ebû Ali

Gûrluların bilinen ilk Müslüman hükümdarıdır. Muhammed b. Surî'nin en büyük oğlu olan Ebû Ali, *Tabakât-ı Nâsırî*'de iyi niyetli, mükemmel niteliklere sahip, inançlı ve takdir görmüş biri olarak tasvir edilmektedir. Daha babasının egemenliği sırasında bile Gûr halkı ona büyük saygı sevgi duymaktadır.

İktidara gelmesinin ardından Gûr halkının yararına birçok hizmette bulunmuştu. İdarî binalarının inşa edilmesini emretmiş ve bir cami ile mescit yaptırmıştı. Din adamları onun nezdinde büyük saygı görmüştü. Onun egemenliği boyunca Gûr halkı refah içinde yaşamıştı. Babası ile esir edilmiş ve sonradan geri gönderilmiş olan kardeşi Şîs'te himayesinde bulunmuştu.

Emîr Ebû Ali'nin iktidarında kardeşi Şîs'in oğlu Abbâs halk tarafından büyük itibar görmüş ve güç elde etmişti. Buna güvenerek amcasına karşı isyan etmişti. Gûr halkının gençlerini kendi isyankâr görüşlerine kazandırmayı başarmıştı. Ebû Ali'yi esir olarak ele geçirmiş ve hapse atmıştı. Onun tüm mal varlığına da el koyarak Gûr ülkesinin

²⁸⁴ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firište*, s. 101; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi"; s. 444; Utbî'nin Türkçe tercümesinde böyle bir bilgi yer almamaktadır. Ancak İngilizce tercümesinde Muhammed b. Surî için Hindu ifadesi kullanılmıştır. Utbî, *Târîhu'l-Yeminî*, İng. çev. s. 364.

kendi egemenliğı altına almayı başarmıştı. Böylece Ebû Ali'nin yerine yeğeni Abbâs geçmişti²⁸⁵.

2.3.4. Emîr Abbâs

Cûzcânî'nin aktardığına göre Emîr Abbâs savaşı, cesur, kararlı olmasına karşın acımasız, zalim ve adaletsiz biridir. Abbâs'ın idareyi ele geçirdiğı tarih tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun Ebû Ali'den iktidarı alışı Gazneli İbrahim'in saltanat dönemine denk gelmektedir. (450-492/1059-1099)²⁸⁶.

Hükümdar olduktan sonra da zulüm ve adaletsizliklerine devam ettirmişti. Hatta bu sebepten kendi taraftarları ve komutanları bile onu terk etmişlerdi. Abbâs insanların mal ve mülklerini zorla almaya başlamıştı. Bir rivayete göre onun bu zulümlerinin sonucu olarak yedi yıllık saltanatı boyunca kuraklık olmuştu. Gûr'daki at, deve, inek, koyun gibi hayvanlarda sağlıklı olmamıştı. Hatta kadınlar çocuk sahibi olamamıştı.

Abbâs, tüm bu zulümlerinin yanı sıra derin bir astroloji bilgisine sahip biridir. Bu bilimin eğitimini almak için çok emek vermiş azim ve titizlikle çalışmıştır. Çabalarının sonucunda da bu sahada büyük bir bilgi edinmiştir.

Gûr bölgesinde Bustam'ın yaptırdığı kale Abbâs'ın zanaatkârları tarafından yeniden inşa edilmişti. Ayrıca burada on iki kuleli büyük bir kasır da inşa ettirilmişti. Her kulede gökteki burçlara benzer şekilde doğu ve kuzeye doğru altı, batı ve güneye doğru da altı tane kule yaptırılmıştı. Bunlar güneşin her gün yükselme konumuna göre yakın olanın açıklıklarından parlayabileceğı şekilde düzenlenerek güneşin belli günlerde Zodyak'ın işaretinin ne derecede olduğu hesaplanabilmişti. Bu sistem Abbâs'ın astroloji bilimindeki derin bilgi ve hesap yeteneğini göstermişti²⁸⁷.

Abbâs saltanatı boyunca Gûr'da birçok kasır yaptırmıştır. Cûzcânî onun döneminde hem kıtlıkların hem de bolluk ve bereketin olduğunu söyleyerek kafaları karıştırmaktadır. Abbâs döneminin refah düzeyi hakkında bilgiler tutarsız olsa da halkın ona karşı beslediğı nefret kesindir. Bu nefretin tesiri ile halk Gazneli İbrahim'i

²⁸⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 330; İng. çev. I, 325-329; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 447-448.

²⁸⁶ Sıddîqî, "Gurlular", s. 208.

²⁸⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 330-331; İng. çev. I, 330-331.

lkelerine davet etmişlerdir. Taraflar arasında cereyan eden savaşta Abbâs mağlup ve esir olmuştur.

2.3.5. Emîr Muhammed

Gazneli sultanı İbrahim, Abbâs'ı yakalayıp Gazne'ye gönderdiğinde Gûr'un ileri gelen emirlerinin ricalarıyla onun yerine oğlu Emîr Muhammed'i geçirmişti. Muhammed iyi, cana yakın ve mkemmek bir mizaca sahip biri olarak anlatılmaktadır. O, vicdanlı, merhametli, bilginin koruyucusu, tarafsız bir yargıç ve güçsüzleri gzetek bir hükümdar olmuştu. Babasında olan insanlık dışı zulüm, nefret ve kötü huylardan hiçbirini almamıştı.

Emîr Muhammed'in ülkesinin idaresini üstlenmesinin ardından Gûr'un tüm önemli şahsiyetleri, emirleri onun otoritesi altında birleşmişti. Yönetim becerisi sayesinde yetenek ve gücünü her zaman Gûr'u canlandırmak ve eski haline getirmek için kullanmış ve adaletle muamele etmişti. Onun saltanat döneminde, halk huzur, barış, bolluk ve bereket içinde yařamıřtı²⁸⁸.

2.3.6. Melik Kutbeddin Hasan

Büyük Gûr sultanlarının dedesi olan Melik Kutbeddin Hasan adil, yüksek prensipli ve güzel yüzlü bir emir olarak anlatılmaktadır. *Melik* unvanını kullanmıştır. Bu durum onun siyasi olarak Gûr topraklarını idaresi altında birleştirdiğini gsterir²⁸⁹.

İyiliği, hakkaniyeti ve merhameti yeterince boldu ve bu durum tüm Gûr üzerinde tezahür etmişti. Buna rağmen ona karşı bir muhalefet söz konusuydu ve onlar Hasan'ı cezalandırmayı düşünmüşlerdi.

Gûr bölgesine yayılmış ve yerleşmiş olan hırçınlık, asilik ve kavgacılık orada yaşayan kabilelerin yaşam tarzını oluşturmaktaydı. Sorunlar ve sürekli çatışmalar yaşanmaktaydı. Her yıl ya başka bölgelerle ya da Gûr kabilelerinin kendi aralarında

²⁸⁸ Czcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 332; İng. ev. I, 332-333.

²⁸⁹ Sıddıquî, "Grllar", s. 208.

savaşların yaşanması söz konusuydu. Bu durum Gûr hanedanlığından sonra da bölgede devam etmişti.

Melik Kutbeddin Hasan son zamanlarında Veciristan bölgesinde yaşayan bir kabile ona isyan etmişti. Hasan asilerin üzerine yürüyüp onları kuşatmışsa da çarpışmalar sırasında gözünden ağır bir şekilde yaralanmıştı. Neticede aldığı bu yaradan ötürü hayatını kaybetmişti. Onun intikamını almak isteyen askerleri kaleye hücum etmişlerdi. Sonuçta kale ele geçirilmiş ve asiler öldürülmüştü.

Kutbeddin Hasan'ın bu kale kuşatması sırasında öldürülmesinden dolayı Gûr sultanlarının son zamanına kadar hiçbir hükümdar bu kalenin ve civarının yeniden imar edilmesine izin vermemişti. Kutbeddin Hasan ölünce yerine oğlu İzzeddin Hüseyin geçmişti.

2.3.7. Melik İzzeddin Hüseyin

Melik İzzeddin Hüseyin yüzü güzel, dürüst, samimi, dindar ve tüm iyi niteliklere sahip bir hükümdar olarak tasvir edilmişti. Bu özellikleri dolayısıyla diğerlerinden ayırt edilen bir hükümdar olmuştur. Onun iktidarı döneminde ahali son derece müreffeh bir hayat sürdüğü gibi din adamları ve âlimlere de büyük saygı gösterilmiştir. Hatta bölgeye gelen Budist rahipler dahi bu hoşgörü ve himaye ortamından nasiplerini almışlardır.

İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlu olmuş ve onlardan her birine ülkesindeki bölgenin idaresini vermiştir. Bu toprak ülüşünü neden yaptığına dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Veraset sistemi olarak *ülke toprakları hanedan üyelerinin ortak malıdır* anlayışını benimsemiştir. Onun yedi oğlundan dördü sonradan hükümdar olmuştur. Bu yüzden ona Ebû Selâtin (sultanların babası) denmektedir²⁹⁰.

Onun yedi oğlunun isimleri ve idare ettikleri topraklar şöyledir:

1. Bâmiyân ve Toharistan emiri Fahreddin Mes'ûd,
2. Gûr ve Firuzkûh emiri Bahaeddin Sâm,

²⁹⁰ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 324.

3. Gûr ve Firuzkûh emiri Melikü'l-Cibal Kutbeddin Muhammed,
4. Gûr ve Gazne hükümdarı Seyfeddin Surî,
5. Gûr, Gazne ve Bâmiyân hükümdarı Alaeddin Hüseyin,
6. Gûr'un Madin Bölgesinin meliki Şihabeddin Muhammed Harnak,
7. Gûr'un Carmas Bölgesinin emiri Şecaaddin Ali.

İzzeddin Hüseyin uzun bir müddet Gûr iktidarını elinde tutmuştur. Onun en büyük oğlu Fahreddin Mes'ûd Bâmiyân meliki olarak Gûrluların ikinci şubesini kurmuştur. Cûzcânî'nin verdiği bilgiye göre, Fahreddin'in annesi Türk bir cariye olduğu için babasının tahtına geçememiştir. Bu nedenle Gûr saltanatına Seyfeddin Surî sahip olmuştur²⁹¹.

2.4. Gûrlular Devleti'nin Kurulması

Gûrluların erken dönem tarihleri, kuruluşları ve ilk emirleri hakkında bilgilere çeşitli rivayetler ve efsaneler sayesinde ulaşılmaktadır. Kaynaklarda özellikle kuruluşları efsanelerle sınırlıdır. Kaynakların ağız birliği ettiği husus Gûrluların aslının Gûr padişahı Sûrî'den gelmesidir. Yani ilk hükümdar olarak Surî kabul edilmektedir.

Târîh-i Güzîde'de Gûrluların kuruluşuyla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Ancak gerçek dışı birçok öge barındırması bakımından ve adı geçen kişilerin birbirinin çağdaşı olmamasından bu efsaneyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Gûrluların kuruluşlarına dair bilgilerin kıtlığından dolayı ise bu efsaneyi burada aktarmayı uygun gördük.

Efsaneye göre Gazneli Mahmud Surî'yi öldürünce torunu Sultan'ın korkusunda Hindistan'a gitmiş ve orada bir put haneye yerleşmişti. Surî'nin Sâam ismindeki oğlu da Müslüman olarak Delhî'ye gitmişti. Orada ticaretle meşgul olup kısa sürede zenginleşmişti. Mal biriktirip zenginleşince ülkesine geri dönmek istemişti. Sâam, oğlu Hüseyin'i de yanına alarak deniz yoluyla Gûr'a doğru hareket etmişti. Yolculukları sırasında gemi batmış ve Hüseyin dışında kimse kurtulamamıştı. Hüseyin can havliyle

²⁹¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 333-335; İng. çev. I, 333-338; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690-691; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 18.

bir tahta parçasına tutunmuş ve tahtanın diğer ucundan tutan bir kaplanla üç gün üç gece yolculuk etmişti. Deniz kıyısında bir şehre varınca burada küçük bir dükkânın kapısında uyumuş ve suçlu zannedilerek yedi yıl hapiste kalmıştı. Tutuklu bulunduğu şehrin hükümdarı hastalanınca sadaka olarak hapistekileri bırakmış ve Hüseyin de böylece kurtulmuştu. Yolculuğuna devam ederek Gazne sınırına kadar gelmişti. Burada bir grup eşkıya ona silah, at, elbise vermişti. Bu eşkıyalar Gazneli İbrahim tarafından aranan suçlular oldukları için o gece yakalanmışlardı. Onların yanında bulunan Hüseyin de dâhil olmak üzere hepsinin öldürülmesine karar verilmişti. Hüseyin ağlayarak cellada derdini anlatmaya çalışmış ve “*Ey muhterem sen yanlış yoldasın. Beni suçsuz yere niye öldürsünler?*” demişti. Cellat onun durumunu araştırıp Sultan İbrahim’e haber verince bağışlanmış ve hacîblik mertebesine getirilmişti. Hatta Gazneli İbrahim, Hüseyin’i akrabalarından bir kadınla evlendirmişti²⁹². Mürsel Öztürk, bunun bir efsaneye benzediğini doğrusunun Melik İzzeddin Hüseyin’in Sencer ve Behram Şah’ın çağdaşı olduğunu belirtmiştir.

Devletin resmi kurucusu olarak ise Seyfeddin Surî kabul edilmektedir. Onun döneminde kardeşleri arasında toprak paylaşımı yapmış olduğu bilinmektedir. Gazne şehri de ilk defa onun döneminde ele geçirilmiştir. Seyfeddin Surî’nin devletin kurucusu olarak kabul edilmesinin sebebi bağlı bulundukları Gaznelilerin başkentini ele geçirmiş olmasıyla ilgili olabilir. On ikinci yüzyıla gelindiğinde ise Selçuklu ve Gaznelilerin siyasî olarak zayıflamalarını fırsata çeviren Gûr sultanları ülkelerini resmi bir devlet haline getirmişlerdir.

569/1174 yılında Gazne’yi üçüncü kez ele geçirmişler ve Muizzeddin Muhammed buranın idarecisi olmuştur. Kutbeddin Muhammed Firuzkûh’u kurana kadar ciddi bir merkez söz konusu değildir. Ancak Firuzkûh şehri yıkılışlarına kadar Gûrluların başkenti olmuştur. Gazne’nin ele geçirilmesinin ardından ikili bir devlet yönetme şekilleri söz konusu olmuştur²⁹³. Fahreddin Mes’ûd da Bâmiyân, Toharistân, Sugnân ve Bolor’a kadar uzanan bölgenin hükümdarı olmuştur. 570/1175 yılında Herât’ı da alarak Horasan’da Hârizmşahların rakipleri olmuşlardır. O dönemde İslâm coğrafyasının Asya’sında Gûrlulardan daha güçlü bir devlet bulunmamaktadır. Ancak Hârizmşahlarla olan mücadelelerinde başarı gösterememişlerdir²⁹⁴.

²⁹² Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 323-324; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 445.

²⁹³ Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 437.

²⁹⁴ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 353-354.

III. BÖLÜM

GÜRLULAR VE GAZNELİLER DEVLETLERİNİN SİYASÎ İLİŞKİLERİ

Gûrlular ve Gazneliler devletlerinin siyasî ilişkileri hem Türk tarihi hem de Orta Çağ tarihi açısından önemlidir. Nitekim Gaznelilere Gûrlular tarafından son verildiği bilinmektedir. Tarafların birbirleriyle mücadele halinde olmaları ise coğrafi yakınlıklarıyla açıklanabilir.

Aynı etnik kimliğe veya dine mensup olsalar da tüm devletler bulundukları coğrafyada tek siyasî güç olmaya çalışmışlardır. Gûrlular da önceleri bağlı bulundukları Gaznelilerin zayıflamasıyla ellerine geçen fırsatla bölgede nüfuz sahibi olmak istemişlerdir. Ancak adı geçen devletlerin tâbilik-metbûluk ilişkileri diğerlerinden farklıdır. Her iki devletin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı olduğu dönemler olmuştur. Aynı devlete bağlı iki devletin otorite mücadelesi benzerine az rastlanan bir durumdur. Burada Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî buhranı fırsata çeviren Gûrluların güç kazanma çabası ön plana çıkmaktadır.

Gûrlular ve Gazneliler ilişkilerinin başlangıç evresi incelendiğinde şüphesiz ikincisinin kesin bir üstünlüğü söz konusudur. Ancak Gûrlular ellerine geçen her fırsatta bu durumdan kurtulmaya çalışmışlardır. Gazneliler ise kendilerine bağlı Gûr şehzadelerini devletin başına geçirerek muhataplarının üzerindeki siyasî hâkimiyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır.

Yaşadıkları ortak coğrafyanın gerekliliği olarak elbette ki bu iki taraf siyasî ilişkilerinin dışında sosyo-ekonomik ilişkilerde geliştirmişlerdir. Taraflar arasında yapılmış olan bir evlilik vardır. Kutbeddin Muhammed, Behram Şah'ın kız kardeşiyle evlenmiştir²⁹⁵. Hatta aradaki akrabalık münasebetleri sebebiyle kardeşleriyle taht

²⁹⁵ Bir rivayete göre Kutbeddin, Behram Şah'ın kızıyla evlenmiştir. Ancak ağırlıklı olarak kabul edilen görüş onun Behram Şah'ın kız kardeşiyle evlendiğidir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 198-199;

mücadelesi yaşadığı sıralarda kayınpederinin yanına gitmiştir. Öte yandan Gûrlular, Gazneliler ile geliştirdikleri ilişkilerin yansıması olarak Türk askerî ve idarî sistemine benzer bir teşkilatlanmayı benimsemişlerdi.²⁹⁶

İbrahim Kafesoğlu²⁹⁷ tarafların mücadelesinin bir sebebi olarak Gaznelilerin Gûrluları Müslümanlaştırmak istemesini göstermektedir. Asıl sebebin bu olup olmadığıyla ilgili kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak ilişkilerin resmî olarak başladığı 400/1010 yılında Gûrluların henüz Müslüman olmadıklarına dair kaynaklar söz birliği etmektedir. Sonrasında İslâmiyet'i kabul eden Gûrlular, Hindistan'ın İslâmlaşması konusundaki misyonu devralmışlardır. Bu konuda en az Gazneliler kadar gayret göstermişlerdir. Ayrıca Gûrlular idarî düzen olarak da Gaznelileri örnek almışlardır.

İki devletin münasebetlerinde Selçukluların rolü de ilginç bir noktadadır. Sultan Sencer'in akrabalık ilişkilerinden dolayı Gazneli hükümdarı Behram Şah'a destek vermesi bir noktaya kadar olağan karşılanabilir. Ancak Behram Şah'ın, Gûrlulardan Kutbeddin Muhammed ve Seyfeddin Surî'yi öldürmesine sessiz kalması ya da Alaeddin Hüseyin'in Gazne'yi yakıp yıkmalarının sonrasında hemen harekete geçmemesi ilginçtir. Bu durumun sebebi, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu askerî ve siyasî sıkıntılı süreçle açıklanabilir. Mamafih söz konusu durum tâbîlik-metbûluk ilişkileri esas alındığında alışılmışın dışındadır.

Sultan Sencer, olaylara Alaeddin Hüseyin'in vergi vermemesi üzerine müdahale etmiştir. Ardından esir ettiği Alaeddin'i Gûrlu memleketine geri göndermiştir. Sencer kendisini doğrudan ilgilendirmedığı sürece iki devletin mücadelesine müdahale etmemiştir.

Gazneliler ve Gûrlular arasındaki münasebetlerde son süreçte dengelerin değiştiği görülmektedir. XII. yüzyılda bölgede giderek güçlenmeye başlayan Gûrlular önce Gazne'yi ele geçirmiş daha sonra Lahor'a sığınan son Gazneli hükümdarı Hüsrev Melik'i öldürmüşlerdir. Yaklaşık iki asır süren mücadelenin ardından Gaznelilere

Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 785; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, s. 275; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 361; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 252; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89; Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara 2017, s. 212-213. Ayıca Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni'de anlatılan rivayete göre; Gazneli İbrahim, İzzeddin Hüseyin ile ailesinden birini evlendirmiştir. Ancak İzzeddin ile İbrahim'in çağdaş olmadığından bu bilgi yanlıştır. *Târîh-i Güzîde*, s. 323-324.

²⁹⁶ Salim Cöğce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, VIII, 690.

²⁹⁷ *Türk Milli Kültürü*, s. 360.

galip gelmeyi başarmışlardır. Muhataplarının esir ederek ölümüne sebep oldukları ilk hükümdarları Muhammed b. Surî'nin de intikamını almışlardır.

3.1. Gûrlular Devleti'nin Kuruluşundan Önce Gazneliler Devleti ile İlişkiler

3.1.1. Emîr Muhammed b. Surî Dönemi

Gûrlular tarihinin ilk lideri Gazneli Sebüktegin ve onun oğlu Mahmud ile çağdaş olan Muhammed b. Surî'dir. İki taraf arasındaki resmî ilişkiler bu dönemde başlamıştır. Bu periyotta belirgin şekilde Gazneliler yaptıkları seferlerle Gûrluları baskı altına almışlardır²⁹⁸.

Yaptığı ilk seferde başarılı olamasa da Sebüktegin nihayetinde Muhammed b. Surî'yi kendisine tâbi kılmayı başarmıştır. Gaznelilere vergi vermeye başlayan Gûrlular, Sebüktegin'in ölümünden sonra bu durumdan kurtulmak için çabalamaya başlamışlardır²⁹⁹.

Dolayısıyla Sebüktegin'in halefi Gazneli Mahmud'a karşı bazen itaatkâr bazen de asi bir şekilde davranmıştır. Onun bu değişken bağlılığından dolayı Gazne hükümdarı da Gûrlulara şüpheyle yaklaşmıştır. Kalabalık askerlerine güvenen Gûr hâkimi yıllık haraç vermediği gibi yol kesip eşkıyalık yaparak Gazne ahalisini rahatsız etmeye başlamıştır. Utbî'nin ifadesiyle “*kâfir, itaatsiz ve günahkâr*” olan bu komşularını cezalandırmak için Gazneli Mahmud 400/1010 yılında büyük bir orduyla harekete geçmiştir³⁰⁰.

Gazneli ordusunun öncü kuvvetleri Herât valisi olan Hâcib Altuntaş ile Tûs valisi Arslan Câzib'in askerlerinden oluşturulmuştu. Gelişmelerden haberdar olan Gûrlular ise ulaşılması zor dağlık bölgelerine sığınmışlardı. Nihayetinde mevzilendikleri sahanın da avantajıyla Emîr Altuntaş'ı mağlup etmeyi başarmışlardı.

Sultan Mahmud durumun ciddiyetini anlayınca iki oğlu Mes'ûd ile Muhammed ve kardeşi Yusuf'u Zemindâver'de bırakarak bizzat kendisi harekete geçmişti. Gazne

²⁹⁸ Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690.

²⁹⁹ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39; Bosworth, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, s. 442. Bosworth bunun sürekli bir konsebüktegintrolle yüklenmiş vergiler olamayacağı görüşündedir.

³⁰⁰ Utbî, *Târîhu'l-Yemînî*, Türkçe çev. s. 144; İng çev. s. 362-363; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, I, 329; İng. çev. I, 321; Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 227; Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXVII, 364; Öntürk, “Ravzatu's-Safâ ve Habibu's-Siyer'e Göre Gurlular”, s. 133.

ordusu, Gûr bölgesinin merkezi Âhengerân'a geldiğinde Muhammed b. Surî 10.000 kişilik bir orduyla onlara karşı koymaya çalışmıştı. Uzun süren mücadelelerden bir galip çıkmasa da bunun hemen sonrasında Gazneli birlikleri, Âhengerân Kalesi kuşatmışlardı. Kaleye çekilen Muhammed b. Surî de burasını uzun bir süre boyunca savunmuştu.

Sultan Mahmud burada kuşatmanın uzun süreceğine ve düşmanın yenilgiye uğratılamayacağına karar verdikten sonra düşmanına karşı bir hile düşünmüş ve askerlerine geri çekilmelerini emretmişti. Gûrlular ise Gazne kuvvetlerinin bozulup geri döndüğünü düşünerek kaleden çıkmışlardı. Gazneli Mahmud, onları mevzilerinden yeterince uzaklaştırdıktan sonra geriye dönüp Gûrluları yenilgiye uğratmıştı.

Sonrasında Muhammed b. Surî, Şîs³⁰¹ adındaki en küçük oğluyla beraber esir edilerek Gazne'ye götürülmüştü. Muhammed b. Surî nu oğluna karşı büyük şefkat ve sevgi duyduğu için onunla beraber gitmek istemişti. Ancak Gazne'ye ulaşamadan Gilan (Kidan) bölgesinde hayatını kaybetmişti³⁰². Onun ölümü üzerine Sultan, oğlu Şîs'i serbest bırakarak Gûr'un idaresini de Surî'nin büyük oğlu Ebû Ali'ye vermişti. İslamiyet bu olaydan sonra Gûr bölgesinde yayılmaya başlamıştı. Ayrıca burada İslâmiyet'in yayılması için din adamları görevlendirilmişti. Böylece Gûrlular, yeniden Gaznelilerin hâkimiyetine girmişlerdi. Ancak coğrafyanın bir getirisi olarak topraklarında yarı-bağımsız şekilde yaşamaya da devam etmişlerdi. Bu durum Gazneli Behram Şah zamanına kadar devam etmiş ve sonrasında Gûrlular da muhatapları gibi Selçukluların tâbiyetine girmişlerdi³⁰³.

³⁰¹ Mîrhând'ın verdiği bilgiye göre, Muhammed b. Surî ile esir edilen oğlunun adı Hasan'dır. Surî ve oğlu esir edilip hapse atıldıktan sonra Hasan kaçmış ve sonrasında Gûr idaresini ele geçirmiştir. Hasan'ın kaçması üzerine sinirlenen Gazneli Mahmud, Muhammed b. Surî'yi öldürmüştür. Müellif, Hasan'ın, Hüseyin isminde bir oğlu olduğunu onun da yedi erkek çocuğunun bulunduğunu zikretmektedir (*Ravzatü's-safâ*, II, 785). Ancak burada bahsettiği Hasan, Kutbeddin Hasan olup müellif hatalı bir bilgi vermiştir.

³⁰² Bir rivayete göre esaretinin vermiş olduğu üzüntüye dayanamamış ve yüzüğünde sakladığı zehri içerek intihar etmiştir. Utbî, *Târîhu'l-Yeminî*, Türkçe çev. s. 145; İng. çev. s. 364; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 97; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 329; İng. çev. I, 321; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VII, 512-513; Muhammed Kâsım Ferîşte, *Târîh-i Fîrîşte*, s. 101; Hamdullah Müstefvî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 315; Pirneya - Âştîyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 442, 447; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay: the dynasty in Afghanistan and northern India: 1040-1186*, Edinburgh 1977, s. 68; K. A. Nizami, "The Ghurids", *History of civilizations of Central Asia: The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century the historical, social and economic setting*, IV, ed. M. S. Asimov-C. E. Bosworth, Paris 1998, s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39; Siddîquî, "Gûrlular", s. 208.

³⁰³ Pirneya - Âştîyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690.

3.1.2. Emîr Ebû Ali Dönemi

Babasının, Sebüktegin ve oğlu Gazneli Mahmud'a karşı asice tutumunun aksine Emîr Ebû Ali her zaman Gaznelilere karşı sadakat ve bağlılığını göstermiştir. Hatta Gazneli Mahmud'a sık sık mektuplar göndererek bağlılığını yinelemiştir. Onun, bu tavrının bir sebebi olarak Gûr tahtına Gazneli Mahmud tarafından çıkarılması gösterilebilir. Diğer bir sebep ise asice tavrının sonucunda esir edilen babasının başına gelenlerden ders çıkarmasıdır³⁰⁴.

Gaznelilerin 405/1015 ve 410/1020 yıllarında Gûr'a yaptıkları seferler sırasında Gûr tahtında Ebû Ali ya da Abbâs bulunmaktadır. Ancak Abbâs'ın, Sultan İbrahim'in çağdaşı olduğu bilindiğinden bu seferlerin Ebû Ali dönemine denk geldiği düşünülmektedir.

Târîh-i Beyhakî'den elde ettiğimiz bilgilere göre Gazneli Mahmud 405/1015 senesinde tekrar Büst'ten hareketle Gûr ve Zemindâver'e bağlı Huvâbîn üzerine yürümüşü. O bu sefere oğlu Mes'ûd'u da götürmüştü. Gazneliler lehine sonuçlanan savaşta Mes'ûd büyük yararlılıklar göstermişti. Buradaki faydalarından ötürü veliaht ilan edilmişti³⁰⁵.

Mes'ûd şehzadeligi sırasında Gûrlular üzerine bir sefer daha yapmıştı. Gazne ordusu 1 Eylül 410/1020'de çok sayıda piyade, süvari ve beş tane fülle Herât'tan Gûr üzerine hareket etmişti. Mes'ûd savaşı başlatmadan önce Gûrluların önemli emîrlerinden biri olan Bu'l-Hasan-i Halef'i kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Bu'l-Hasan-i Halef anlaştıkları gibi 3000 süvari ve piyadeden oluşan bir birlik ve kalkan, zırh gibi hediyelerle Mes'ûd'un yanına gelmişti. Ayrıca bölge komutanlarından Şirvan da Gûr ve Guzgânan sınırından Mes'ûd'a destek vermek için gelmişti. Bu iki komutanın gelişiyile gücü artan Mes'ûd süvarileri, 50-60 kölesi ve 200 seçme piyadesiyle Berter Kalesi'ne doğru hareket etmişti. Buranın çok sağlam olmadığını düşündüğü için yanında az sayıda asker olmasına rağmen savaşı başlatmıştı. Sonrasında kaleyi fethederek birçok ganimet elde etmişti³⁰⁶.

³⁰⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 330; İng. çev. I, 325-329.

³⁰⁵ Düşmanlardan birini atın üzerinden aşağı atmış ve kale burcuna yerleşmiş birini öldürerek onun hilelerle Gazneli askerleri uğraştırmasını engellemiştir. Hatta onun bu kişiyi öldürmesi kalenin ele geçirilmesinde bile etkili olmuştur. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 100; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39; Erdoğan Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXIX, 346.

³⁰⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 100-101; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39.

Mes'ûd, Berter Kalesi'nin fethinden sonra eskiden Gûrluların idare merkezi olan Zeran'a yönelmişti. Buranın ahalisi ise kale kuşatmasında yaşananları duymuş ve korkudan kaçmışlardı. Ancak Mes'ûd eman³⁰⁷ verince geri dönebilmişlerdi. Zeran ahalisi haraç vermeyi kabul ederek altın, gümüş ve silah gibi değerli hediyeler sunmuşlardı³⁰⁸.

Gûr bölgesinde ilerlemeye devam eden Mes'ûd, halkla iletişime geçmek için Bu'l-Hasan-i Halef ve Şirvan'ın adamlarından birini elçi olarak göndermişti. Elçi onlara teslim olurlarsa iyi muamele göreceklerini aksi takdirde onlara kötü davranılacağını söylemişti. Halk ise söylenenleri dikkate almamış ve teslim olmayı reddetmişti. Onlar elçilere *“emîr aldaniyor, burasını ve halkını dışarıdan gördüğü kadar sanıyor. Buraya gelirse kılıç, darbe ve taşlarla karşılaşılır”* demişlerdi. Bunun üzerine Mes'ûd askerlerine silah dağıtarak ertesi gün savaş pozisyonuna geçmişti.

Mes'ûd ise Bu'l-Hasan-i Halef'i sağ tarafına ve Şirvan'ı da sol tarafına alarak tüm geçitleri tutan Gûr ahalisi üzerine harekete geçmişti. Onlardan üç asker Mes'ûd'un üzerine atlamışlardı. Bir tanesini kendisi ikisini de köleleri öldürmüştü. Savaşın sonraki safhalarında Gûr askerleri kaçıp bir köye sığınmışlardı. Burada taraflar yeniden savaşımaya başlamıştı. Nihayetinde iki gruptan da çok sayıda ölen kişi olmuştu. Savaşın kazananı vasfıyla Mes'ûd ve askerleri birçok ganimet ele geçirmişlerdi.

Sonrasında hareketine devam eden Gazneli şehzadesinin bir kale kuşatmasından daha bahsedilir. Bu kuşatmada Gûrlular burç ve hisar üzerinde Gaznelilerin saldırılarına karşı tüm güçleri ile karşı koymuşlardır. Sürekli olarak şiddeti artan bu savaş dört gün boyunca devam etmiştir. Sonrasında Mes'ûd askerlerine ok savaşı yapmalarını emretmiştir. Neticede Gazneli ordusu kaleyi ele geçirip tahrip etmişlerdir. Çok sayıda ölenin yanı sıra eman isteğinde bulunarak canlarını kurtarmayı başaranlarda olmuştur.

Mes'ûd ele geçirilen ganimetlerden gümüş, altın ve esir olanları askerlerine bağışladığını ancak silahların teslim edilmesi gerektiğini söylemişti. Ganimet olarak alınan bu silahlardan iyi olanları seçilip kalanları askerlere dağıtılmıştı. Esirlerin yarısı Bu'l-Hasan-i Halef'e yarısı da Şirvan'a bırakılmıştı.

³⁰⁷ İslâm ülkesine girerken veya İslâm ordusuna teslim olurken gayrimüslime ve düşmana verilen can ve mal güvencesidir (Nebi Bozkurt, “Eman”, *DİA*, XI, 75).

³⁰⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 102-103.

Yaşanan savaşların neticesinde bölge liderlerinden Durmuş Beg korkmuş ve kendisinin başına da bunların gelmemesi için itaat gösterip daha önce vermeyi kabul ettiği haraç ve hediyelerin miktarını arttırmıştı. Bu'l-Hasan-i Halef ve Şirvan'ın elçiliği vasıtasıyla af dilemişti. Mes'ûd'da Garcistan sınırında ele geçirdiği kaleleri geri vermesi şartıyla onu affetmişti. Bunun üzerine Durmuş Beg kaleleri iade etmiş ve göndermesi gereken haraç ve hediyeleri hemen göndermişti.

Mes'ûd Teb bölgesinde yaptığı savaşlar ve ele geçirdiği kalelerle beraber Gûrluları itaat altına almayı başarmıştı³⁰⁹. Mes'ûd'a kadar hiçbir hükümdar Gûr bölgesini tam manasıyla itaat altına almayı başaramamıştı. Sâ mânîler zamanında Ebû Ca'fer ismindeki bir komutan Gûr'a seferler düzenlemiş ve hatta Herât valisi ona asker desteğinde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. Hisar ve Tûlek'ten öteye gidememişti. Gazneli Mahmud ise iki üç defa Zemindâver yoluyla Gûr'un bölgelerine saldırılarda bulundursa da içlerine girememişti³¹⁰.

Gazneli Mes'ûd 410/1020'de Gûr'da asileri yenilgiye uğrattıktan sonra bölgeyi Ebû Ali'ye bıraktığı düşünülmektedir³¹¹. Gûr idaresini ikinci kez Gaznelilerin desteğiyle elde eden Ebû Ali, onlar tarafından iktidara gelmesinden dolayı her zaman Gaznelilere bağlı kalmıştır.

3.1.3. Emîr Abbâs Dönemi

Ebû Ali'nin halefi olan Emîr Abbâs iktidarı sırasında halka ve komutanlara gösterdiği zulüm sebebiyle Gûr ileri gelenleri Gaznelileri yardıma çağırmak gereğini duymuşlardı. Bu davet üzerine Sultan İbrahim bir orduyla Gûr üzerine harekete geçmişti. Oraya vardığında Gûr kuvvetlerinin tamamı onun tarafına geçmiş ve Abbâs'ı

³⁰⁹ Beyhakî'de anlatılan bir hikâyeye göre Gazneli Mes'ûd Gûr seferine çıkmadan önce bir rüya görmüş ve Beyhakî'nin ninesine bu rüyayı anlatmıştı. Rüyasında Gûr topraklarında olduğunu oradaki bir hisarın üzerinde çok sayıda tavus ve horozlar bulunduğunu ve bunları tutup elbisesinin altına soktuğunu söylemişti. Beyhakî'nin ninesi bu rüyayı Gûrluların Mes'ûd tarafından itaat altına alınacağına yorumuştu. Mes'ûd babasının varisi olmadığını hatırlatınca yaşlı kadın "*Tanrı dilerse her şey mümkün olur*" demişti. Gerçekten de Gûr bölgesi Mes'ûd'un itaat altına girmişti. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 101; Nizami, "The Ghurids", s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39.

³¹⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 104-105; Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 227.

³¹¹ Sıddıquî, "Gurlular", s. 208.

teslim etmişlerdi. Sultan, Emîr Abbâs'ı beraberinde Gazne'ye götürmüştü. Gûr memleketinin yönetimini de onun oğlu Emîr Muhammed'e bırakmıştı³¹².

Emîr Abbâs'ın Gaznelilere bakışını ve zalim kişiliğini göstermesi bakımından Cûzcânî ilginç bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre, onun demir tasmalı zincirlerle bağlı tutulan iki köpeği vardı. Bu köpeklerden birine “Gazneli İbrahim” diğerine de “Gûrlu Abbâs” adını vermişti. Köpekleri sürekli olarak huzurunda kavga ettirirdi. Kendi adını taşıyan köpek kazandığında çok sevinip hediyeler dağıtırdı. Ancak “Gazneli İbrahim” isimli köpek kazanınca sinirden çılgına döner ve işkence ile muamele ederdi³¹³.

Bahse konu rivayetin psikolojik yorumunu yapmak gerekirse; narsist kişilerin sahip oldukları şeyleri kendi uzantıları olarak gördükleri aynı saygı ve değer gösterilmesini bekledikleri bilinmektedir. Burada özellikle köpeklerin tercih edilmesi ise Gûr bölgesinin köpekleriyle meşhur olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zira taraflar arasında derinden bir rekabet ve düşmanlık söz konusudur. Ayrıca Abbâs'ın aşağılık kompleksi yaşadığı ve bu sebepten böyle bir hareket tarzında bulunduğu da diğer bir olasılıktır.

3.1.4. Emîr Muhammed Dönemi

Muhammed, Gûr'un idaresini Gazneli İbrahim'in vesilesiyle elde ettiği için iktidarı boyunca Gaznelilere bağlı kalmıştır. Haracını her yıl düzenli olarak Gazne'ye yollamıştır. Ayrıca babasının zulümlerinden bunalan ahalinin refahı için elinden geleni yapmaya gayret etmiştir³¹⁴.

Emîr Muhammed döneminde Gazne-Gûr ilişkileri sorunsuz ve Gaznelilerin üstünlüğü ile devam etmiştir. İki devlet arasındaki olumlu ilişkiler Muhammed döneminde Gûr ahalisinin refah içinde yaşamasın da etkili olmuştur. Onun ölümü üzerine yerine oğlu Kutbeddin Hasan geçmiştir³¹⁵.

³¹² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 331-332; İng. çev. I, 330-332; Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firişte*, s. 101; ayn. mlf., *The Later Ghaznawids*, s. 69; Bosworth, “Ghurids”, *Encyclopædia Iranica*, X, 586; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85; ayn. mlf., “İbrahim b. Mesûd-i Gaznevî”, *DİA*, XXI, 321; Sıddıqui, “Gurlular”, s. 208.

³¹³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 331; İng. çev. I, 330.

³¹⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 332; İng. çev. I, 332-333; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85; Sıddıqui, “Gurlular”, s. 208.

³¹⁵ Muhammed Kâsım Ferište, *Târîh-i Firişte*, s. 101; Sıddıqui, “Gurlular”, s. 208.

3.1.5. Melik Kutbeddin Hasan Dönemi

Kutbeddin Hasan döneminde Gûr-Gazne ilişkilerine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen kendisi de babasının tesis etmiş olduğu barışçıl politikayı devam ettirmiştir. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, Hasan'ın oğlunun Gazneli Mahmud'un korkusundan Hindistan'a kaçtığı şeklinde bir rivayet aktarmaktadır. Ancak adı geçen kişiler çağdaş olmadıkları için bu bilgi yanlıştır³¹⁶.

İki taraf arasındaki ilişkilerin durağan geçmesinin diğer bir sebebi olarak ise Kutbeddin Hasan döneminde Gûr'daki kabilelerin kendi aralarındaki savaşları ve yönetime karşı asi tavırları gösterilebilir. Nitekim iç meselelerle meşgul olunması, Gazneliler ile rekabet edilmesini ve askerî mücadeleleri imkansızlaştırmıştır.

3.1.6. Melik İzzeddin Hüseyin Dönemi (1100-1146)

Melik İzzeddin Hüseyin, Sultan Sencer ve Gazneli Behram Şah'ın çağdaşıdır.³¹⁷ Onun döneminde Selçuklular ve Gazneliler ile siyasî ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Gazneliler bu periyotta Sencer'e itaat etmiş ve tabî olmuşlardır. Buna bağlı olarak

³¹⁶ Muhammed Kâsım Ferişt, *Târîh-i Firişte*, s. 101; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 323-324. *Târîh-i Güzîde*'de şu şekilde bir rivayet anlatılmaktadır: “Onun torunu, Mahmud'un korkusundan Hindistan'a gitti ve orada bir puthaneye yerleşti. Sûrî'nin Sâam adında bir oğlu vardı. O, Müslüman oldu ve Delhî'ye gitti. Ticaretle meşgul oldu. Gûr'un yolunu tuttu. Çok miktarda mal biriktirdi. Haramiler denizden kumaş getirdiler. Sâam ucuzluğu sebebiyle onları satın aldı. Harama helale bakmadı. Onun Hüseyin isminde bir oğlu vardı. Bütün hünerlerle donanmıştı. Sâam oğluyla ve adamlarıyla ne var ne yoksa satın aldı. Deniz yoluyla Gûr'a yöneldi. Muhalif bir rüzgâr çıktı ve gemi battı”.

³¹⁷ Onun Gazneli İbrahim'in çağdaşı olduğuna dair yanlış bir bilgi mevcuttur. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî'nin anlattığı rivayete göre Hüseyin babası ile Hindistan'dan Gûr'a dönerken gemileri batmış ve bir tek Hüseyin sağ kurtulabilmiştir. Ancak sonra yedi yıl zindan da kalmış ve oradan da kurtulduktan sonra Gazne hududuna varmıştır. Burada bir yanlış anlaşılma sonucu Gazneli İbrahim tarafından idamına karar verilmiştir. Ancak sonradan masum olduğu anlaşıldığından serbest bırakılmış ve İbrahim onu haciblik mertebesine getirmişti. Sonrasında Gaznelilerden bir kadınla evlendirilerek Gûr emirliği ona vermişti. Ancak İzzeddin Hüseyin, Gazneli İbrahim'in değil Behram Şah'ın çağdaşıdır. (*Târîh-i Güzîde*, s. 323-324); Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 785.

Gûrlular da Sencer'e bağlanmışlardır. Her yıl verginin yanında zırh, çelik başlıklar ve Gûr'a özgü köpekler Selçuklu başkentine gönderilmiştir³¹⁸.

İzzeddin Hüseyin ilk yıllarında Gazneliler ile münasebetlerinde barışçıl bir tavır sergilemiştir. Nitekim Gazneli Behram Şah, Sultan Sencer'e isyan ettiğinde İzzeddin Hüseyin ve oğullarıyla antlaşma yapmıştır³¹⁹. Ancak daha sonrasında taraflar arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Buna rağmen kaynaklarda İzzeddin Hüseyin döneminde Gazneliler ile yapılan bir savaşın varlığından bahsedilmemektedir. Öte yandan uzun bir dönem Gûr idaresini elinde tutan İzzeddin Hüseyin döneminde Gûrluların diğer şubesi olarak kabul edilen Bâmiyân kolu Fahreddin Mes'ûd liderliğinde kurulmuştur³²⁰.

3.2. Gûrlular Devleti'nin Kuruluşundan Sonra Gazneliler Devleti ile İlişkiler

3.2.1. Seyfeddin Surî Dönemi (540/1146-543/1149)

Gûrlular Devleti'nin asıl kurucusu olarak kabul edilen Seyfeddin Surî, İzzeddin Hüseyin'in üçüncü oğlu olmasına rağmen asıl bir anneden doğduğu için devletin başına geçmiştir. Bu paylaşımda İzzeddin'in bir Türk cariyeden doğan en büyük oğlu Fahreddin'e ise Bâmiyân verilmiştir. Seyfeddin Surî iktidara geldikten sonra, ülkeyi kardeşleri arasında paylaştırmıştır³²¹. Babasının yaptığı taksimatın ardından ikinci bir toprak ülüşüne neden ihtiyaç duyulduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Bu yeni dönemde Gûrlular arasında saltanat mücadeleleri yaşanmış ve bunun sonucunda Seyfeddin Surî'nin kardeşlerinden Kutbeddin Muhammed³²², Gazne'ye

³¹⁸ Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makale*, çev. Esin Eren Soysal, İstanbul 2016, s. 82; Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 121; ayn. mlf., "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 439; Sıddıquî, "Gurlular", s. 208; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2015, s. 262.

³¹⁹ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 785.

³²⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 334-335; İng. çev. I, 335-338; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 690-691.

³²¹ Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 691; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 360.

³²² Melik İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlundan biri olan Kutbeddin Muhammed'in annesi bir Türk cariyesidir. Diğer çocuklarının annesinin yardımcısı ve hizmetçisi konumundadır. Ağabeyi Seyfeddin Surî'nin kardeşleri arasında ülkeyi paylaşımının sonucunda Kutbeddin'e Cibâl bölgesinin idaresi düşmüştür. Daha sonra Gûr Devleti'nin başkenti olacak olan Firuzkûh şehrini ve kalesini kurmuştur. *Melikü'l-Cibâl* unvanını kullanmıştır (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 335-336; İng. çev. I, 338-339). Mehmet Altay Köymen, ağabeyi Seyfeddin Surî'nin *Emîr* unvanını kullanırken onun kendisine böyle bir unvan seçmiş olmasının Gûr tahtında gözünün olmasıyla alakalı olabileceğini söylemektedir (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 360).

Behram Şah'ın yanına gitmiştir. Onun Gazne'yi bir kaçış noktası olarak görmesinin sebebi Gazne hükümdarının kız kardeşiyle evli olmasındandır. Başka bir rivayete göre ise Kutbeddin, önce Firuzkûh'a gitmiş ve burada yerini sağlamlaştırdıktan sonra bir sultan gibi davranmaya başlayarak Gazne'yi ele geçirmeyi hedeflemiştir. Behram Şah niyetinden haberdar olunca onu yanına davet etmiştir.

Gazne'ye gelen Kutbeddin ahali ile yakın ilişkiler kurunca bu durumdan rahatsız olan Behram Şah onu zehirletmiştir. Sonuç olarak Gazneliler ile Gûrlular arasındaki nefret ve düşmanlık bu katletme vakası üzerine ortaya çıkmıştır³²³. Behram Şah, Muhammed'i ülkesinden çıkarabilecekken öldürmeyi tercih ederek sonrasında birçok sorunla uğraşmak zorunda kalacağı bir karar vermiştir. Onun bu tavrı, Kutbeddin Muhammed'i ciddi bir rakip olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Diğer yandan Kutbeddin'in Gazne tahtını ele geçirmek gibi bir niyetinin olup olmadığı kesin değildir. Behram Şah'ın sorgusuz sualsiz böyle bir karar vermiş olması iki devlet arasında büyük bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştur.

Nitekim Gûrluların hükümdarı Seyfeddin Surî bu haberi alır almaz büyük bir ordu toplamış ve kardeşleri Bahaeddin Sâm ile Alaeddin Hüseyin'i de yanına alarak Gazne üzerine yürümüştür. Behram Şah, Gûrlu kardeşlerin intikam için üzerine geldiğini öğrenince Kurramân'a³²⁴ kaçmıştır³²⁵.

Akabinde Gûrlular, onun ayrılmasından sonra rahatlıkla Gazne'yi ele geçirmişlerdir. Bu olay üzerine Seyfeddin Surî "Sultan" unvanını almıştır. Böylece ilk defa bir Gûr lideri söz konusu unvanı kullanmıştır. Gûrlular tarafından Gazne'nin ele geçirilişinin önemi aldıkları unvandan anlaşılmaktadır.

Gazne ahalisi ise Seyfeddin Surî'ye bağlılıklarını bildirmiş, Gûr lideri de onlara bağışlarda bulunmuştu. Gazne'de herkesin kendisine bağlı olduğuna inanan Surî buna

³²³ Kutbeddin cömert bir melik olduğu için Gazne'ye gittiğinde kısa sürede halkın sevgisini kazanmıştı. Ona duyulan bu sevgiyi çekemeyen bazı kimseler Behram Şah'a Kutbeddin'in onun yerinde gözü olduğunu söylemişlerdi. Bundan dolayı halka paralar dağıttığını ve isyan esnasında kendisine taraftar elde etmeye çalıştığını anlatmışlardı. Gazne Sultanı Behram Şah da bu söylentilere inanmıştı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, IX, 198-199; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 785; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 113; Yusuf Abbâs Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna: In Political, Cultural and Administrative Perspective*, Pakistan 1988, s. 150.

Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 361; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89).

³²⁴ Kurramân ya da Kurram adıyla bilinen bu yer, bugün Pakistan'ın kuzeybatı sınır bölgesinde yer almaktadır (Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89).

³²⁵ Pirneya - Âştıyânî, *Târih-i Kâmil-i İran*, s. 691; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 151; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 362; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89-90.

güvenerek Gûr'un idaresini kardeşi Bahaeddin Sâm'a bırakmıştı. Kardeşleri Bahaeddin Sâm ve Alaeddin Hüseyin'i de Gûr'a geri göndermişti. Kış mevsimi iyice bastırıp Gûr'dan destek gelmesi imkânsız hale gelince Gazne halkı gizlice Behram Şah'a mektuplar göndererek onu geri çağırmışlardı. Bunun üzerine Behram Şah üç oğlunu da yanına alarak Afganlar, Halaçlar ve Hintlilerden oluşan bir orduyla gelip Seyfeddin'e saldırmıştı. Üç dört gün süren öncü savaşlarda Seyfeddin Surî mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. 11 Mayıs 543/1149 tarihinde çatışmalar yeniden başlamış ve Kâbil civarındaki Tuğatekin'de yapılan savaşta Gûrlular hilelere başvurmuşlardı. Behram Şah'ın ordugâhının yakınlarına kadar sokularak onun bulunduğu yeri ok yağmuruna tutmuşlardı. Ordugâhın yakınlarında ateş yakarak garip sesler çıkarıp düşmanları arasında panik havası yaratmaya çalışmışlardı³²⁶.

Mamafih savaş Gazne lehine cereyan etmiş ve Gûrlular mağlup edilmiştir³²⁷. Seyfeddin Surî, veziri Mecdeddin Musevî ve yakın adamları ile kaçmaya çalıştıysa da kısa süre sonra yakalanmıştır. Nihayetinde o ve veziri (19 Mayıs 543/1149) Gazne'de eşeğe veya öküze bindirilerek teşhir edildikten sonra asılarak öldürülmüştür³²⁸.

Behram Şah, Seyfeddin Surî'ye karşı kazandığı başarıdan sonra Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sencer'in komutanlarından Kamac'a bir fetihname göndermişti. Burada aktarılanlara göre Surî çeşitli vaatlerle ordusuna Oğuzlar ve Gazne ahalisinin aşağı tabakasından insanları devşirmeyi başarmıştı³²⁹.

3.2.2. Bahâeddin Sâm Dönemi (543/1149)

Bahaeddin Sâm daha önce kardeşleri Kutbeddin'in intikamını almak üzere yola çıkan ağabeyi Seyfeddin'in yanında yer almıştı. Dolayısıyla Gazne'nin ilk ele geçirilişinin

³²⁶ Abdulghafur, *The Gorids*, s. 20; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 365; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89-90.

³²⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 366-367.

³²⁸ İbnü'l-Esîr'de Seyyid el-Mâhiyânî ile birlikte idam edildiği belirtilmektedir. Ayrıca İbnü'l-Esîr Alaeddin Hüseyin ve Seyfeddin Surî dönemlerini anlatırken bir kronoloji hatası yapmıştır. Önce Alaeddin Hüseyin'in Sencer'e esir düşmesini anlatıp sonrasında Seyfeddin Surî'nin Gazne halkının ihanetiyle Behramşah'a teslim edilmesi olayını anlatmıştır (*el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 199). Devletşah, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, çev. Necati Lugal, *Devletşah Tezkiresi*, I, İstanbul 1977, s. 117; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 691; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 151; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 362; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 89-90; Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s. 99.

³²⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 364-365.

şahitlerinden biriydi. Yukarıda da aktarıldığına göre Gazne’de hâkimiyet tesis edildikten sonra ağabeyi Seyfeddin, Gûr idaresini ona bırakmış ve oraya gitmesini emretmişti. Bununla birlikte ağabeyinin akıbetini öğrenir öğrenmez Gazne üzerine yola çıkmış ve Gûr idaresini kardeşi Alaeddin Hüseyin’e bırakmıştı. Ancak Gazne’ye ulaşamadan çiçek hastalığından ölmüştü³³⁰.

3.2.3. Sultan Alaeddin Hüseyin Cihansûz Dönemi (543/1149-556/1161)

Alaeddin Hüseyin ileri görüşlü ve ihtiras sahibi biri olarak yayılmacı bir politika gütmüş ve bunun sonucunda savaşlar yapmıştı³³¹. O da daha evvelden Gazne’nin Gûrlular tarafından ilk zaptında yer almıştı. Seyfeddin Surî, Bahaeddin Sâm’a Gûr’da padişahlık verince Alaeddin Hüseyin’de Herât’a gitmişti³³².

Ağabeyi Bahaeddin’in ölümünden sonra Gûr tahtına oturan Alaeddin, Seyfeddin Surî’nin ölüm haberini duyunca Gazne başkadısına şu rubaiyi göndermiştir:

“Cihân memleketlerinin âzâsıdır bedenim

Kendi düşmanını arayan ve ordu kıranım

Eğer Gaznî’ni kökümden sökmezsem

*Ben Hüseyin bin Hüseyin-i Hasan değilim”*³³³.

Sonrasında Behram Şah tarafından öldürülen iki kardeşinin intikamını almak için Gazne üzerine yürümüşü. Gazne hükümdarı da ona karşı büyük ordular toplamış ve Teginâbâd³³⁴ bölgesine kadar ilerlemişti. Taraflar Zemindâver ovasında karşılaşmışlardı. Savaş başlamadan önce Behram Şah burada Alaeddin’e sulh teklif etmişti. Gûrlu hükümdarına gönderilen elçiler ona babasının mülküne dönüp rahatça

³³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târîh*, IX, 199; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 369; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90; Sıddıqui, “Gurlular”, s. 208.

³³¹ Sıddıqui, “Gurlular”, s. 208.

³³² Kâdî Beyzâvî, *Nizâmü’t-tevârîh*, nşr. ve çev. Haşim Karakoç, *Kâdî Beyzâvî ve Nizâmu’t-Tevârîh’inin Edisyon Kritiği ve Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998, s. 111; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 322; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 2018, s. 200. Bir rivayete göre, o esnada Behram Şah ölmüştür. Ancak bu yanlış bir bilgi olup Alaeddin’in savaştığı Gûr hükümdarı Behram Şah’tır. İbnü’l-Esîr’de Hüsrevşah ile savaştığı yazmaktadır (*el-Kâmil fî’t-târîh*, IX, 219).

³³³ Reşîdü’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’ü’t-Tevârîh*, s. 120.

³³⁴ Teginâbâd, bugünkü Kandehar bölgesidir (Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90).

oturmasını aksi takdirde Gazne ordusunun fillerine karşı koyamayacağını iletmişlerdi. Alaeddin Hüseyin elçilere cevap olarak “*senin fillerin varsa benim de Harmil adlı iki pehlivanım var. Sen kardeşlerimi öldürmekle büyük hata ettin oysa ben senin ailenden kimseyi öldürmedim*” diye cevap vermişti. Behram Şah’ın Alaeddin’e elçi göndermesi önemlidir. Gazne hükümdarının savaş yanlısı olmadığını göstermektedir.

Alaeddin Hüseyin elçilerle görüştüktan sonra Harmilleri yanına çağırarak onların her birinin bir fil öldürmesini istemişti. Nitekim bunlar savaş sırasında birer filin altına girerek onların karınlarını yarmışlardı. Ancak içlerinden biri öldürdüğü filin altında kalarak hayatını kaybetmişti³³⁵.

Alaeddin savaş esnasında eğer ki yaralanırsa bu durumun anlaşılmaması ve askerlerinin savaşı bırakmaması için önceden elbiselerinin ve silahlarının üstüne koyu kırmızı bir pelerin giymişti. Ayrıca Gûrlular burada her zaman kullandıkları ve Kârveh³³⁶ dedikleri bir savaş metodunu kullanmışlardı.

Gûrlular kalkanları ve Harmil isimli iki savaşçının gösterdiği kahramanlık sayesinde Gaznelilerin fillerine karşı kendilerini koruyabilmişlerdi. Onların yaptıkları şiddetli saldırılar sırasında Behram Şah’ın Devlet Şah adlı oğlu da ölmüştü. Bu durum Gazneli ordusunun kontrolünü kaybetmesine sebep olmuş ve Behram Şah çekilmek zorunda kalmıştı. Alaeddin Hüseyin, geri çekilen Gaznelileri takip etmiş ve Gazne önünde yapılan üçüncü savaşta da Behram Şah’ı bir kere daha mağlup etmeyi başarmıştı. Gazneli sultanı için Hindistan’a kaçıktan başka çare kalmamıştı³³⁷.

Savaşın galibi Alaeddin Hüseyin ise Gazne’yi ele geçirdikten sonra halkı kılıçtan geçirip şehri yedi gün yedi gece yakarak kardeşlerinin intikamını almıştı³³⁸. Gazne’yi yakmasından dolayı da “dünyayı yakan” anlamındaki “*Cihansûz*” lakabını almıştı.

³³⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 341-342; İng. çev. I, 350-351; Bosworth, *The Later Ghaznawids*, s. 116; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 369-371; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90.

³³⁶ Bu usul, piyade askerler tarafından savaşlarda kullanılırdı. Sığır derisini pamukla doldururlar, üstüne de bir kumaş geçirirlerdi. Yayalar bu örtüyü önlerinde tutarlardı ve baştan aşağı kendilerini oklardan korurlardı. Bu yayalar yan yana geldiğinde ise okların tesir etmediği bir duvar oluşturmuş olurlardı (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 342-343; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 371).

³³⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 343; İng. çev. I, 352-353; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 25; Bosworth, *The Later Ghaznawids*, s. 116; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 371; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90.

³³⁸ Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makale*, s. 44-45; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 353. İbnü’l-Esîr, üç gün üç gece şehrin yakıldığını bildirmektedir. Ayrıca Seyfeddin Surî’yi esir alan grupların Alevilerden oluştuğunu onların da uçurumdan atıldıklarını ve kardeşleri aleyhinde şarkılar söyleyen kadınların bir hamama kapatıldığını söylemektedir (*el-Kâmil fi’t-târîh*, IX, 220); Bosworth, *The Later Ghaznawids*, s. 117; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 152.

Bununla birlikte Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, onun için bir tehdit oluşturduğundan Gazne'ye tam manasıyla hâkim olmayı hedeflememişti. Alaeddin, dönüşü sırasında Büst şehrini de harap etmişti. 546/1152'de Sultan Sencer'le savaşır esir düşünce Behram Şah Gazne'yi yeniden ele geçirmişti. Mamafih o da çok yaşamamış ve 551/1157 yılında ölmüştü³³⁹.

Alaeddin'in, Sencer'in yanında esir olduğu sıralarda Gûr tahtına yeğeni Melik Nâsırüddin Hüseyin oturmuştu. Alaeddin ülkesine geri dönünce Gûrluların ileri gelenleri Melik Nâsırüddin'i öldürmüşler ve eski liderlerini yeniden tahta çıkarmışlardı³⁴⁰.

Alaeddin ağabeyinin intikamını almaya ve Gaznelilere karşı kazandığı başarılarla çok büyük önem vermiştir. Nitekim Gazne seferinden sonra kendisi için şiirler yazdırtıp bunları besteleterek okutturmuştur. Ancak içinde bulunduğu zafer sarhoşluğuna rağmen hala Sencer'e bağlı konumda kalmıştır. Öte yandan gösterdiği bütün şiddete rağmen Gazne'yi ele geçişinin sekizinci gününde genel af ilan etmiştir. Alaeddin Gûr'a dönerken beraberinde götürdüğü seyyidlerin sırtına çuvallarla Gazne toprağı yükletmiştir. Onlar bu yüklerle Firuzkûh'a getirilmiş ve burada öldürülmüştür. Kanları ve Gazne toprağı karıştırılarak Firuzkûh'ta kuleler yaptırılmıştır³⁴¹.

Alaeddin Hüseyin daha sonrasında Behram Şah'ın oğlu Hüsrev Şah ile savaş yapmak için ordu topladıysa da Gazne hükümdarı Hint diyarına kaçmıştır. Bunun üzerine yeğeni Gıyaseddin Muhammed'i naibi olarak Gazne'de bırakan Alaeddin Hüseyin Herât'a geri dönmüştür³⁴². Bu şehri kendisine başkent yapmış ve devletini 554/1160 yılındaki ölümüne kadar buradan idare etmiştir³⁴³.

³³⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, İng. çev. I, 354-355; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, I, 786; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 692; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 372; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara 2012, s. 128; İqtidar Husain Sıddıqui, "Alaeddin Cihansûz", *DİA*, VII, 544; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 26; Nizami, "The Ghurids", s. 181. Gazne hanedanlığından almak istediği intikamın Gazne halkına da etki etmesinin sebebi olarak Mehmet Altay Köymen halkın da savaşa katılmış olmasını göstermektedir. Savaş, Gazne'de ciddi bir tahribata sebep olmuştu. Rivayetlere göre yangınlardan dolayı çıkan dumanlar sebebiyle Gazne'de gündüzler gece gibi geceler gündüz gibi olmuştu. Gazne hükümdarlarının kemiklerini mezarlarından çıkartıp yaktırmıştı. Bir rivayete göre sadece Gazneli Mahmud'un başka bir rivayete göre ise Gazneli Mahmud ve Mes'ûd'un mezarına dokunmamıştı. Kardeşleri Kutbeddin Muhammed ve Seyfeddin Surî'nin de cenazelerini yanına alarak Gûr'a götürmüştü.

³⁴⁰ Sıddıqui, "Alaeddin Cihansûz", s. 545.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 220; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 344; İng. çev. I, 355-356; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 118; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 153; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 373.

³⁴² Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 323.

³⁴³ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, ölüm yılını 1156 olarak vermiştir (*Târîh-i Güzîde*, s. 324).

Gaznelilere karşı gerçekleştirdiği vahşete ve katliama rağmen Alaeddin kaynaklarda zeki, hazırcevap, nüktedan ve şairane biri olarak tasvir edilmektedir. Ölümünden kısa bir süre önce İsmâîlîliği kabul ettiği sanılmaktadır. Cûzcânî'deki kayıtlara göre Alaeddin Hüseyin, İsmâîlî dâîlerini Fîrûzkûh'a davet ederek propaganda yapmalarını istemiştir. Fakat ölümünden sonra yerine geçen ve koyu bir Sünnî olan oğlu Seyfeddin Muhammed bunları öldürttüğü gibi yine İsmâîlîlerin bir kolu olan Karmatîler'i de itaat altına almıştır³⁴⁴. Alaeddin Hüseyin öldükten sonra Gûr'un emîrlerinin, meliklerinin ve önde gelen adamlarının kararıyla oğlu Seyfeddin Muhammed³⁴⁵ Firuzkûh tahtına oturmuştu³⁴⁶.

3.3. Gûrlular-Gazneliler İlişkilerinde Selçukluların Rolü

Gûrluların, Selçuklular ile münasebetleri ilk olarak Melik İzzeddin Hüseyin döneminde başlamıştır. Kaynaklarda taraflar arasında yaşanan bir mücadeleden bahsedilmemekle beraber İzzeddin Hüseyin'in Sencer'e itaat ettiği ve hâkimiyetini kabul ettiği ifade edilmektedir. Hatta Gûr lideri, Sencer'e her yıl zırh, çelik başlıklar savaş malzemeleri ve Gûr köpekleri göndermiştir³⁴⁷.

Sencer daha meliklik döneminde Gûrlular üzerine sefere çıkmış ve onları Selçuklu Devleti'ne bağlamıştı. Gûrlular başlangıçta sadık bir vassal olsalar da Sencer'in iktidarının ilk yıllarında isyan etmekten geri durmamışlardı. Bu gelişme üzerine Sencer, 514/1121 yılında Tac Ferruhşâh, Feleküddin Ali ve Cemaleddin Mehmed-i

³⁴⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 362-363; Sıddıquî, "Alaeddin Cihansûz", 545.

³⁴⁵ Seyfeddin Muhammed, adaletli ve yardımsever bir Sünnî olarak nitelendirilmiştir. Gûr topraklarında yayılmaya başlayan İsmâîlîleri oradan çıkarmıştır. Oğuzlara karşı 1163 yılında başlattığı bir sefer sırasında Sipehsalar Vermiş Şisanî'nin küçük kardeşi Ebü'l-Abbâs tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Oğuzlar, Gûrlu ordusunu bozguna uğratmıştır. Seyfeddin'in hükümdarlık süresi iki yıldır. Öldürüldüğünde yaklaşık 20 yaşlarındadır. *Târîh-i Güzîde*'de saltanat süresi yedi yıl olarak verilmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 299, 315-316; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 324; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, I, 786; Pirneya - Âştîyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 693; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 254; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 42; Sıddıquî, "Gurlular", s. 208; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s. 87-88.

³⁴⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 365.

³⁴⁷ Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makale*, s. 82; Bosworth, "Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi", s. 439; Sıddıquî, "Gurlular", s. 208; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 262.

Yahya idaresindeki bir Selçuklu ordusunu Gûrlular üzerine göndermişti. Neticede bazı kaleler ele geçirilmiş ve Gûrlular yeniden itaat altına alınmıştı³⁴⁸.

Sonrasında Gûrlular 535/1141 Katvan bozgunundan faydalanarak Horasan'da ilerlemiş ve Herât'ı alıp Belh'e kadar gitmişlerdi. Selçuklu komutanlarından Kamac'ın idare ettiği ordu Gûrlulara mağlup olmuş ve Herât Gûrluların eline geçmişti. Bir rivayete göre Herât ahalisi Gûrluları şehre davet etmişti³⁴⁹. Burada alınan mağlubiyet Selçuklu Devleti'ni sarsmıştı.

Öte yandan Gûrlular ile Gaznelilerin aynı zamanda Selçuklulara tâbi olduğu dönemler olmuştur. Bu süreçte Selçuklular taraflar arasındaki mücadelelere ve savaşlara müdahale etmemişlerdir. Bununla birlikte Sencer akrabalık ilişkilerinden dolayı Gazneli Behram Şah'ı fiilî olmasa da desteklemiştir. Nitekim Behram Şah Gûrlular nezdinde kazandığı savaştan sonra bir fetihname ile Sencer'i haberdar etmiştir.

Ayrıca Gûr hâkimi Seyfeddin Surî, Gazne'yi ele geçirdikten sonra Sultan Sencer'in adını hutbeden kaldırmıştı. Bu ise bağımsızlığını ilan ve Selçuklulara karşı açık bir isyan anlamına geliyordu. Ancak bir süre sonra Behram Şah tahtını geri alır almaz hutbede Sultan Sencer'in adı yeniden zikredilmeye başlanmıştı. Hatta Gazneli sultanı hutbenin yeniden Sencer'in adına okunmasıyla ilgili bir merasim tertip ettirmiş ve hazinesinden altınlar saçtırmıştı³⁵⁰. Sencer'in iki devletin mücadelesinde ağırlıklı olarak Gaznelilere destek vermesinin sebebi iki tâbi devletten Gaznelilerin daha samimi bir bağlılık göstermeleri ve aradaki akrabalık bağı olmalıdır.

Sultan Behram Şah, Gûrlular ile yapılan savaşın fetihnamesini ve Gûr hükümdarı Seyfeddin Surî'nin kellesini Sultan Sencer'e göndermişti. Fahreddin Halid-i Herevî bu konuda şöyle bir beyit söylemiştir:

“Senin huzuruna nifak getiren kimseler, bütün ömürlerince başlarını eğdiler.

*Senin başından uzakta, Sâm oğlu Sâm öldü; şimdi Surî'nin başını Irak'a getirdiler”*³⁵¹.

³⁴⁸ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*, Selçuklular ile ilgili kısımların nşr. ve çev. Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım*, I, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 178; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 156-157.

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, 210; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 353; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 2014, s. 280.

³⁵⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 368.

³⁵¹ Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 116; er-Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, 171; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 119; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 360-361; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 115; Muhammed Şebânkârî, *Mecmâü'l-Ensâb*, Selçuklular ile ilgili kısımların çev. Ahmad Hesamipour Khelejânî, “Selçuklular Kısım”, *Tarih Okulu*,

Aynı şekilde Alaeddin Hüseyin Gazne'yi ele geçirdikten sonra Sencer'e karşı isyankâr tavırlar sergilemişti. Göndermesi gereken vergiyi ödememiş ve Sultan unvanını kullanmaya başlamıştı. Hatta başının üzerinde Selçuklu sultanları gibi çetr taşımaya başlamıştı³⁵². Ayrıca Gûr hükümdarlarının tâbîlik gereği yılda bir defa Sultan Sencer'i hediyelerle ziyaret etmeleri geleneğini de kaldırmıştı³⁵³.

Gûrlu-Gazneli ilişkilerinin en çok gerginleştiği dönemde iki tarafında yüksek hâkimi konumunda olan Sencer sessizliğini koruyarak tepki vermemişti. Behram Şah'ın Kutbeddin Muhammed ve Seyfeddin Surî'yi öldürmesine, Alaeddin Hüseyin'in Gazne şehrini yedi gün yedi gece yakmasına müdahale etmemişti. Ancak Alaeddin'in isyankâr tavırları üzerine ordusuyla birlikte güneye doğru harekete geçmişti.

Sencer, Herât ve Gûr taraflarına yürümeye karar verdiği zaman Sistan Meliki Taceddin Ebû'l-Fazl Nasr'a elçi olarak Selçuklu komutanlarından Alp İnanc'ı göndermişti. Ondand elinden geldiğince büyük bir orduyla yardıma gelmesini istenmişti³⁵⁴.

Sistan hâkiminin de kendilerine katılmasıyla güçlenen Selçuklu ordusu Nâb denilen yerde Gurlularla karşı karşıya gelmişti³⁵⁵. Savaş öncesinde Alaeddin Hüseyin kendi ordusunun arka tarafındaki arazinin sular altında bırakılmasını emretmiş ve kaçacak olanların bu bataklıkta boğularak öleceklerini söylemişti. Ancak Gûrlu ordusundan yaklaşık 6000 kişilik Oğuz, Türk ve Halaç grubu kaçarak Sencer'in tarafına geçmiş ve Sultan zayıflayan düşmanına karşı sert bir taarruzda bulunmuştu. Neticede yenilen Gûr ordusundan 30.000 kişi öldürülmüştü. Selçuklu birlikleri çok miktarda para ve silah

IV (2009), s. 151; Hândmîr, *Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer*, Selçuklular ile ilgili kısımların çev. Ahu Deniz, *Habîbü's-Siyer Adlı Eserin Selçuklularla İlgili Kısımının Çeviri ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 189.

³⁵² Çetr taşımak hükümdarlık alametlerindendir. Alaeddin, çetr taşımaya başlayarak bağımsız bir hükümdar olduğunu ortaya koymak istemiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, IX, 221; Bosworth, "Ghurids", *Encyclopædia Iranica*, X, 588; Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007, s. 104).

³⁵³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 375, Abdullah Bayındır, "Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/1 (2017), s. 123.

³⁵⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 356-358; ayn. mlf, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları", *DTCFD*, VII/4 (1951), s. 564.

³⁵⁵ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh*, s. 121. Cûzcânî, savaşın Herât ile Firuzkûh arasındaki Nâb'da cereyan ettiğini söylerken Fasîhî savaşın Herât yakınındaki Avbe'de cereyan ettiğini bildirmektedir. Bazı kaynaklarda ise Ovbe şeklinde geçmektedir. Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makale*, s. 110; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, IX, 219; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 376-377; Pirneya - Âştıyânî, *Târih-i Kâmil-i İran*, s. 693; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 280; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 129; Abdullah Bayındır, "Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri", s. 123.

elde etmişti. Diğer taraftan Katvan mağlubiyetinden sonra kazanılan bu zafer ile Sencer sarsılan itibarını yeniden tesis etmiştir³⁵⁶.

Sultan savaş sırasında ele geçirdiği eski Herât valisi Ali Çetrî'yi derhal öldürmüştü. Bu arada Alaeddin de esir edilmişti³⁵⁷. Alaeddin Sencer'in yanına götürülünce bir isteğinin olduğunu bildirmişti. Sencer'i esir etmesi halinde altın zincirlere vurmayı planladığını ve dolayısıyla kendisine de aynı muamelede bulunulmasını rica etmişti. Sultan, bunu kabul etmiş ve ayağına altın zincirler taktırıp deveye bindirtmişti³⁵⁸.

Ancak bütün düşmanlık ve mücadeleye rağmen Alaeddin esir kaldığı süre içinde kendisini Sultan Sencer'e sevdirmeyi başarmıştı. Bunda onun şiire meraklı biri olmasının da etkisi olmuştu. Alaeddin o dönemde zekâsı ile bilinen biriydi. Bu durum Sencer'in de kulağına gelmişti. Esir alınmasından birkaç gün sonra Alaeddin'i huzuruna çağıran Sultan ona mücevherler hediye etmişti. Bunun üzerine Alaeddin, Sencer'e şu rubâîyi yazıp arz etmişti:

“Her ne kadar kesin olarak öldürülecek biri olsam da

Şâh beni yakaladı, fakat öldürmedi, düşman saffında olsam da

Sonra ona inciyle tepsi sundum,

*Benim bağışladıklarım için, o da beni bağışladı; öyleyken böyle yaptı”*³⁵⁹.

Neticede esir Gûrlu hükümdarı kısa sürede Sultan Sencer'in yanından ayırmadığı bir nedimi olmuştu. Bir gün içkili bir davet sırasında Alaeddin Hüseyin, Sultan'ın ayağının altındaki beni görünce onu öpmüş ve bu konuda şu iki beyit söylemişti:

“Ey Sultan Sencer, senin sarayının kapısının tozu benim tacımdır.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 219; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 359; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 378-379; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 31; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2013, s. 16.

³⁵⁷ Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 116-117; Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, 172; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh*, s. 120; Şebânkârî, *Mecmû'ül-Ensâb*, s. 152; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 786; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 361; Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017, s. 74-75; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, s. 189-190; Devletşah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, II, 322; Abdulghafur, *The Gorids*, s. 31; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 280; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, s. 106. Devletşah *Tezkiretü's-Şuarâ*'da (II, 322) savaşı ve esir düşenin Muizzeddin olduğu yazmaktadır.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr gümüş zincirler olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu olaydan sonra Alaeddin'in serbest bırakıldığını söyleyerek yanlış bir bilgi vermiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 220; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 360; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, haz. Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I, İstanbul 2017, s. 146; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 380; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281.

³⁵⁹ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, Türkçe çev. s. 188.

Senin bendelik halkan benim ziynetimdir;

Tabanının ben'ine bûse kondurduğum zaman,

İkbal de benim başımın üzerine bûse kondurur”³⁶⁰.

Sultan Sencer bundan çok memnun kalmış ve onu ülkesine geri göndermeye karar vermişti.³⁶¹. Muhataplar arasındaki ilişkiler hakkında bu olaydan sonra kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir.

3.4. Gûrluların İkili Saltanat Dönemi

Gûrlu tahtına Alaeddin Hüseyin'in ölümünden sonra oğlu Seyfeddin Muhammed'in geçtiğinden yukarıda bahsetmiştik. Adı geçen hükümdarın kısa süreli iktidarından sonra ise Bahaeddin Sâm'ın oğlu Gıyaseddin hükümdar olmuş ve çok geçmeden de Gazne'yi ele geçirerek kardeşi Muizzeddin'i oranın sultanı yapmıştı. İki kardeşinin ülkeyi Gazne ve Firuzkûh merkezli olarak ikili bir şekilde yönettikleri bu dönem Gûrlular Devleti'nin ikili saltanat dönemidir.³⁶²

Öte yandan Mîrhând, Gûrlularda ikili devlet teşkilatının daha Alaeddin Hüseyin ve Seyfeddin Surî zamanında ilk olarak yaşandığını bildirmektedir. Nitekim Gazne ilk defa Surî tarafından ele geçirildikten sonra Gûr idaresi kardeşi Bahaeddin Sâm'a bırakılmıştır. Dolayısıyla Mîrhând'ın verdiği isim yanlış olsa da haklılık payı vardır³⁶³.

Gıyaseddin hükümdar olmadan önce amcası Alaeddin Hüseyin tarafından kardeşi Muizzeddin Muhammed ile birlikte Gûr'daki Sencer şehrine vali tayin edilmişti. Vali

³⁶⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, İng. çev. I, 360-361; Pirneya - Âştıyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 693; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 381-382; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 280.

³⁶¹ Hatta bir rivayete göre aralarındaki savaştan elde edilen ganimetleri de ona iade etmişti. Ayrıca Cûzcânî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Sencer Oğuzlar üzerine harekete geçeceğinden kendi hazinelerini ve mal varlığını da Alaeddin'e bırakmıştı. Eğer ki Oğuzlara yenilirse ülkesinin ve mallarının onların eline geçmesindenense Alaeddin'e kalmasını istemişti. Bu rivayet Gûrluların sarayında yetişmiş bir tarihçi tarafından verildiği için ayrıca devletlerarası ilişkilere ve akla uygun gözükmeyişi için yanlıştır. Mehmet Altay Köymen, Gûrluların Selçukluların topraklarında mirasçı olarak kendilerini gördüklerini ve buna zemin hazırlamak için böyle bir iddiada bulunduklarını söylemektedir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, İng. çev. I, 361; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 382.

³⁶² Bosworth, “Ghurids”, *Encyclopædia Iranica*, X, 589.

³⁶³ Mîrhând, Gazne'yi ilk olarak Alaeddin tarafından ele geçirildiğini ve orada kardeşi Seyfeddin Surî'yi bıraktığını söylemektedir (*Ravzatü's-safâ*, II, 786). Ancak Gazne'de ilk olarak hâkimiyet kuran kişi Seyfeddin olup orayı idaresini kendisi almış ve Gûr'un idaresini de kardeşi Bahaeddin Sâm'a bırakmıştır.

olduğu dönemde Gıyaseddin; Şemseddin, Muizzeddin ise Şihabeddin unvanını kullanmışlardı. Bu iki kardeş adaletli yönetimleriyle kısa sürede büyük ün kazanmışlardı. Ancak bir müddet sonra muhalif gruplar tarafından amcaları Alaeddin Hüseyin'e şikâyet edilmişlerdi. Gûrlu Alaeddin Hüseyin yeğenlerini yanına çağırdıysa da onlar buna uymayıp isyan etmeyi tercih etmişlerdi. Bunun üzerine Harveş el-Gûrî isimli bir kumandanını yeğenlerinin üzerine gönderen Alaeddin'in birlikleri mağlup edilmişti. Ardından bizzat kendisi, asi yeğenlerinin üzerine sefere çıkmıştı. Amcalarını mağlup ve esir etmeyi başaran Gıyaseddin ve Muizzeddin buna rağmen onu yeniden tahta oturtmayı ve kendisine bağlı kalmayı tercih etmişlerdi. Yeğenlerinin tutumundan fazlasıyla etkilenen Alaeddin kızını Gıyaseddin ile evlendirmiş ve kendisine veliaht tayin etmişti³⁶⁴.

Sonraki süreçte yeğenleri ile arası tekrardan bozulan Alaeddin onların Veciristan kalesinde hapsedilmelerini emretmişti³⁶⁵. Ancak 554/1160 senesindeki ölümü sonrasında yerine geçen oğlu Seyfeddin Muhammed kısa iktidarı sırasında kuzenlerini serbest bırakmıştı. Esaretten kurtulan Gıyaseddin, Seyfeddin'in hizmetine girerken Muizzeddin'de diğer amcası Bâmiyân idarecisi olan Fahreddin Mes'ûd'un yanında kalmıştı³⁶⁶. Bir süre sonra Seyfeddin Muhammed öldürülünce Gıyaseddin Muhammed onun yerine Gûr tahtına çıkmıştı.

Gıyaseddin'in hükümdarlığında (557-598/1163-1202) Gûrlular zirve dönemlerini yaşamıştır. Birçok şehrin fethiyle beraber sınırlar genişlemiştir. Gıyaseddin'in hükümdar olduğu dönemde kardeşi Muizzeddin ordu komutanı olarak ağabeyine bağlı kalmayı tercih etmiştir. 568/1173'te Gazne'nin ele geçirilişiyle beraber kardeşler ülkelerini ikili bir yönetimle idare etmişlerdir. Gıyaseddin büyük hükümdar olarak Gûr'da otururken Muizzeddin Gazne tahtında oturmuştur. Ağabeyi öldükten sonra Gûr ve Gazne hükümdarı olarak onun yerine geçmiştir.

Muizzeddin saltanata geçtikten sonra özellikle Hindistan'da birçok fetih yapmıştır. Sind, Multan ve Hindistan'ın kuzeyini fethetmiştir³⁶⁷. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî onun 40 yıl emîrlik yaptığını ancak dört yıl saltanat sürdüğünü bildirmektedir. Daha

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 219-221.

³⁶⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. çev. I, 357.

³⁶⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, s. 786-787; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 254.

³⁶⁷ Sultan Gıyaseddin Muhammed, 1162 yılında Gazne'de ölmüştür. 40 yıl padişahlık yapmıştır. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 326; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 788; Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s. 103.

sonra Batınîler tarafından gerçekleştirilen bir suikastle öldürülmüştür (602/1206). Bir rivayet ise onun Kukerî Hintlilerinin fedaileri tarafından öldürüldüğüdür. Ancak Muizzeddin'in cinayetini bizzat Nizarîler üstlenmiştir. Bunun sebebi olarak ise onların Hârizmşâh Alaeddin Muhammed'in desteğini kazanmak istemeleri gösterilmiştir³⁶⁸.

İkili saltanat döneminde Gazne'nin ele geçirilişi ve çok geçmeden de Gazneliler Devletine son verilmesi Gûrlu-Gazneli ilişkileri açısından önemlidir. Nihayetinde taraflar arasındaki siyâsî ilişkiler bu dönemde son bulmuştur.

3.4.1. Gûrluların Gazne'yi Ele Geçirmesi

Gûrlular, Gazne'yi ilk olarak kardeşi Kutbeddin Muhammed'in intikamını almak üzere yola çıkan Seyfeddin Surî zamanında ele geçirmişlerdi. Ancak şehir kısa bir süre sonra yeniden Gaznelilerin eline geçmişti. Ağabeyi Seyfeddin'in intikamını almak için Gazne üzerine yürüyen Bahaeddin Sâm yolda ölmüştü. Daha sonra Gûr tahtına geçen Alaeddin kardeşlerinin intikamını almak için Gaznelilerle savaşmıştı.

Behram Şah ile yaptığı üç savaş sonucunda Gazne'yi zapt etmeyi başarmış ve şehri yedi gün yedi gece yakarak kardeşlerinin intikamını almıştı. Gazne'nin ikinci kez ele geçirilişi de uzun sürmemişti. Alaeddin 546/1152 yılında, Sencer ile savaşıp esir düşünce şehir tekrar Behram Şah'ın eline geçmişti. O da şehri 5 yıl elinde tuttukten sonra ölmüştü³⁶⁹. Sonrasında Gazne'de Oğuzların hâkim olduğu görülmektedir.

Bu arada Behram Şah öldükten sonra oğlu Hüsrevşâh Gazne hükümdarı olmuştu. Onun tahta geçtiği sıralarda Gûrluların Gazneliler üzerine baskıları da devam etmişti. Gaznelilerin güç kaybetmesi ve Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edilmesi Gûrluların bölgede önemli bir kuvvet haline gelmesine sebep olmuştu. Onlar, hâkimiyet sahalarını Horasan'a kadar genişletmişti. Büst, Zemindâver ve Teginâbâd şehirlerini Gaznelilerden almışlardı.

³⁶⁸ Alâüddin Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 289; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 120; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 327; Kâdî Beyzâvî, *Nizâmü't-tevârih*, s. 112; Pirneya - Âştîyânî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, s. 700; Farhad Daftary, İsmâililer, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017, s. 567.

³⁶⁹ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90.

Gıyaseddin Gûrluların başına geçtikten on yıl sonra kardeşi Muizzeddin'in komutasındaki bir orduyu Gazne üzerine göndermiştir. Ancak Gûrlu, Halaç ve Horasanlı askerlerden oluşan bu kuvvet Oğuzlarla yaptığı savaşta mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Yine de Muizzeddin mücadeleyi devam ettirerek Gazne şehrine girmeye muvaffak olmuştur. Neticede 568/1173 yılında Gûrlu iki kardeş Gazne'yi Oğuzlardan almış ve Gıyaseddin, kardeşi Muizzeddin'i Gazne sultanı yapmıştır. Bundan sonra Muizzeddin *Sultan-ı muazzam* unvanını kullanmaya başlamıştır³⁷⁰.

Sonrasında Kirman, Şenevrân şehirlerini alarak Behram Şah'ın oğlu Hüsrevşah'ın bulunduğu Lahor şehri üzerine hareket etmiştir. Ancak Hüsrevşah onun Sind Irmağı'nı geçmesine engel olmayı başarmıştır. Bunun üzerine güzergâhını değiştiren Muizzeddin Harşâbûr, Hind Dağları ve Afgan şehirlerini ele geçirmiştir³⁷¹. Akabinde Gazneliler varlıklarını bir süre daha Lahor'da devam ettirebilmişlerdir. Gazne şehri ise yıkılışlarına kadar Gûrluların elinde kalmıştır³⁷².

Gûrlular her ne kadar Gazne'yi Oğuzların elinden almış olsalar da Gazneliler için önemli olan bu şehri ele geçirerek onlara psikolojik bir darbe vurmuşlardır. Ayrıca adı geçen şehrin alınmasıyla beraber Gûrluların ikili devlet teşkilatını benimsemiş olmaları da önemlidir.

3.4.2. Gûrluların Gazneliler Devleti'ne Son Vermesi

575/1180 yılına gelindiğinde Muizzeddin, Pencâb bölgesi üzerine gitmeye karar vermişti. Burası son Gazneli Sultanı Hüsrev Melik'in hâkimiyet sahasıydı. Adı geçen zat Gaznelilerin yıkılış sürecini durduracak kabiliyet ve yetenekten uzak biri olarak tasvir edilmektedir. Bu ise Gûrluların rakiplerini ortadan kaldırmasını kolaylaştıran bir etken olmuştu.

Gazne ele geçirildikten sonra burada Muizzeddin Muhammed'in hükümdar olduğu yukarıda anlatılmıştı. Sonrasında Gazne'de güçlenen Muizzeddin 577/1182 yılında Lahor'a giderek Hüsrev Melik'in oğlu Melikşâh'ı esir alıp Gazne'ye dönmüştü.

³⁷⁰ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, s. 275-276; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 255; Nizami, "The Ghurids", s. 179.

³⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 222.

³⁷² Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 90-91.

Muizzeddin'in oğlunu esir alması ve güçlü bir kabile olan Hokarların topraklarına girip Sialkot kalesini üssü haline getirmesi Hüsrev Melik'i de harekete geçirmişti. Öncelikle Sialkot'u geri almak için Hokarlarla anlaşmıştı. Ancak Cammû Racası'nın Muizzeddin'in tarafına geçerek Hüsrev Melik'e ihanet etmesi üzerine bütün çabası boşa çıkmıştı. 578/1183 yılında Muizzeddin yeniden Lahor üzerine sefere çıkmıştı. Şehirde bulunan Hüsrev Melik'e eğer biat ederse malına ve canına dokunulmayacağına dair eman vermişti. Ayrıca Gıyaseddin adına hutbe okutursa kızını Hüsrev Melik'in oğluyla evlendireceğini söylemişti. Ancak Hüsrev Melik bu teklifi kabul etmeyince şehri kuşatma altına almıştı. Muhasaranın şiddetlenmesi üzerine şehir halkı Hüsrev Melik'i desteklemeyi bırakmıştı. Bu durum üzerine Hüsrev Melik, Muizzeddin'e elçi göndererek eman istemişti. İsteği kabul edilmiş ve sonrasında Gûrlular şehre girmişti. Lahor'un ardından Pencâb'ı da ele geçiren Muizzeddin 581/1186 yılında Gazneliler Devletine son vermişti³⁷³.

Esir edilen Hüsrev Melik oğluyla beraber önce Gazne'ye ardından da Firuzkûh'a götürülmüştü. Bu durumlarına rağmen Peşâver'e vardıklarında şehir halkı tarafından hürmetle karşılanmışlardı. İki ay Muizzeddin'in yanında kalan Hüsrev Melik sonradan Gıyaseddin tarafından Firuzkûh'a çağırılmıştı. Bunu öğrenince Muizzeddin'e "*Ben senin kardeşini tanımiyorum; benim muhatabım sensin*" demişti. Ancak Muizzeddin hazırlıkları tamamladıktan sonra onu ve oğlunu yollamıştı. Peşâver'e vardıklarında şehir halkı tarafından gözyaşları ile karşılanmışlardı. Yanlarındaki muhafızlar ise "*Bir sultan başka bir sultanı ziyarete gidiyor, neden ağlıyorsunuz?*" diyerek halka engel olmuşlardı. Hüsrev Melik, Gûr şehrine ulaştığında Gıyaseddin onunla görüşmemiş ve esirlerin Garcistan'daki Balarvân kalesine götürülmesini emretmişti. Daha sonra Hüsrev Melik ve oğlu burada öldürülmüştü³⁷⁴.

Böylece Muhammed b. Surî'nin oğluyla beraber Gazneli Mahmud tarafından esir edilip Gazne'ye götürülüşünün intikamı 150 yıl sonra Muizziddin Muhammed'in

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, IX, 222-223; Abdullah Sirhindî, *Târîh-i Mübarekşahî*, çev. Henry Beveridge, *The Tarikh-i Mübarakshahi*, Delhi 1986, s. 7; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 130; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, III, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 733; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 172-174; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 91; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, s. 214.

³⁷⁴ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, s. 276; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 258; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 91.

Hüsrev Melik ve oğlunu esir ederek Gazne'ye götürmesi ve devletlerine son vermesiyle alınmıştır.

SONUÇ

Hanedanlığa ismini veren Gûr bölgesi uzun bir müddet putperest kavimlerin yaşadığı bir coğrafya olarak kalmıştır. İslâmiyet'in burada geç bir dönemde yayılmasına bağlı olarak söz konusu bölge uzun bir süre tarihçi ve coğrafyacıların ilgisini çekmemiştir. Ancak İslâmiyet'i kabul ettikten sonra İslâm tarihî kaynaklarında onlardan bahsedilmeye başlanmıştır. Müslüman olmaları geç bir döneme denk gelse de sonraki süreçte Hindistan'ın Müslümanlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır. Gaznelilerin bu misyonunu devam ettirmişlerdir.

Öte yandan Gûrluların ne zaman Müslüman oldukları konusu da net değildir. Cûzcânî onların Hz. Ali zamanında İslamiyet'i kabul ettiklerini söylerken Utbî, Gazneli Mahmud'un 400/1010 yılında yaptığı sefer sırasında hala Müslüman olmadıklarını bildirmektedir. Cûzcânî'nin oldukça erken bir tarihte İslâmiyet'i kabul ettikleri iddiasını vermesi ise onları yüceltme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Şensebânî ailesinin etnik kimliği meselesi kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği sebebiyle belirsiz kalmıştır. Onların Afgan, Hint, Arap, Fars ve Türk olduklarına dair bilgiler mevcut olmakla beraber tarihî kaynaklar ve efsanelerin verdiği bilgiler doğrultusunda özellikle Fars ve Türk olmaları iddiaları ön plana çıkmıştır. Şensebânî ailesinin mensuplarının kendilerini İran'ın efsanevî hükümdarlarından Dahhâk'ın soyuna dayandırmaları, Fars olduklarını bizzat kendilerinin kabul etmesi önemlidir. Öte yandan bölgedeki yoğun Türk nüfusu, Gûrluların devlet yönetme şekilleri ve veraset anlayışları dikkate alındığında onların Türk kökenli olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

Hanedanlığın erken dönem tarihleri hakkında tek kaynak olan *Tabakât-ı Nâsırî* müellifi Cûzcânî'nin aktardıkları dışında bilgiye ulaşılamamıştır. Bu hanedanlık İslâm tarihinin önemli devletleri ile siyasî ilişkiler geliştirene kadar tarihî kaynaklarda göz

ardı edilmiştir. Özel tarihleri hakkındaki bilgiler ise sınırlı olmasına karşın kıymetlidir. Onların ilk tarihî şahsiyetleri ve ilk emîrleri hakkında aktarılanlar erken dönem tarihleri hakkında bir fikir sahibi olunmasını sağlamıştır.

Gûrluların resmî devlet olarak kuruluşu hakkında da pek bir bilgimiz yoktur. Ancak İzzeddin Hüseyin veya Seyfeddin Surî devletin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Adı geçen hükümdarlar Gaznelilerin yanı sıra Selçuklularla da siyasî ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle Seyfeddin Surî “sultan” unvanı kullanarak tâbiliğin dışında davranmış ve bu dönemde onlar bağımsız bir devlet gibi hareket etmişlerdir. Bunun dışında İzzeddin Hüseyin’in oğulları sonrasında Seyfeddin Surî’nin de kardeşleri arasında ülke topraklarını paylaşması dikkat çekicidir. Bu duruma tam olarak neyin sebep olduğuna dair özel tarihleri içerisinde bilgiler yetersizdir. Diğer taraftan Türk tarzı bir veraset sistemi geliştirmeleri dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gûrlular ve Gazneliler ilişkilerinin başlangıç evresi incelendiğinde Gazneli nüfuzunun ağır bastığı görülmektedir. 400/1010, 405/1015 ve 410/1020 yıllarında Gûr bölgesine düzenlenen seferler sonucunda bölge ahalisi Gaznelilerin yüksek hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak Gûrlular yakaladıkları her fırsatta içlerinde bulundukları durumdan kurtulmaya çalışmışlardır. Gûrlular nezdinde bu konuda ilk teşebbüs Abbâs tarafından gerçekleştirilmiş olsa da zulümleriyle halkının tepkisin çeken bu hükümdar Gaznelilere karşı başarılı olamamıştır. Gazneliler ise kendilerine bağlı olan Gûrlu şehzadeleri devletin başına geçirerek Gûr bölgesinde otoriteyi kendi ellerinde tutmayı hedeflemişlerdir. Özellikle Ebû Ali, Emîr Muhammed ve Kutbeddin Hasan dönemleri buna güzel bir örnektir. Zira adı geçen hükümdarlar devrinde Gazneliler ile ilişkiler çoğunlukla dostane devam ettirilmiştir.

Her iki devletin Büyük Selçuklu Devleti’ne tâbi olduğu dönemlerde de mücadeleleri devam etmiştir. Sultan Sencer, Gûrlular-Gazneliler ilişkilerinde doğrudan Selçuklu Devleti’ni ilgilendirmede herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bununla birlikte akrabalık ilişkilerinden dolayı Gazneli hükümdarı Behram Şah’ı desteklemiştir. Ancak Behram Şah’ın Gûrlu Kutbeddin Muhammed ve Seyfeddin Surî’yi öldürmesine ya da Alaeddin Hüseyin’in Gazne’yi yakıp yıkmaya sessiz kalması dikkat çekicidir. Sencer’in bu duruma sessiz kalmasındaki en önemli etken ise Selçuklu Devleti’nin içinde bulunduğu askerî ve siyasî sıkıntılı süreçtir. Mamafih

tâbilik-metbûluk ilişkileri esas alındığında Sultan Sencer'in tepkisizliği olağan bir durum değildir.

Sultan Sencer, Alaeddin Hüseyin vergi vermeyi bırakıp bağımsız bir hükümdar gibi “*sultan*” unvanı ve çetr taşımaya başladıktan sonra Gûrlular üzerine yürümüştür. Nâb'da yapılan savaşta Alaeddin Hüseyin Cihânsûz esir edilmişti. Ancak onun kısa sürede Sencer ile yakın ilişkiler kurması ülkesine geri gönderilmesine sebep olmuştur.

Diğer taraftan Sencer, Gazne-Gûr ilişkilerinde doğrudan etkin bir rol oynamamakla beraber, Gûrlular üzerine düzenlediği sefer ile Gazneliler Devleti'nin yıkılış sürecini de yavaşlatmıştır. Gûrluların bozguna uğratılmasıyla Büyük Selçuklu Devleti Katvan bozgunuyla sarsılan saygınlıklarını yeniden kazanmışlardır. Selçuklular ile Gazneliler açısından nispeten olumlu sonuçlanan Nâb Savaşı'nda Alaeddin'in esir düşmesi, Gûrluların bölgede ilerleyişinin duraksamasına sebep olmuştur. Alaeddin'in esareti sırasında Gûr tahtına yeğeni Melik Nâsirüddin Hüseyin oturmuştu. Alaeddin ülkesine geri dönünce Gûrluların ileri gelenleri Melik Nâsirüddin'i öldürmüşler ve eski liderlerini yeniden tahta çıkarmışlardı.

Alaeddin'in ölümüyle beraber yerine geçen oğlu Seyfeddin Muhammed döneminde ise Gazneliler ile olumlu veya olumsuz bir ilişki geliştirildiğine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Sonrasında hükümdar olan Gıyaseddin Muhammed ile Gûrlular ve Gazneliler arasındaki rekabette dengelerin değiştiği görülmektedir. Gûrlu hükümdarı Gıyaseddin Muhammed 568/1173 yılında kardeşi Muizzeddin'i Gazne üzerine göndermiş ve şehir üçüncü kez Gûrlular tarafından ele geçirilmiştir. Gazne şehri her ne kadar Oğuzların elinden alınmış olsa da Gûrlular şehrin ele geçirilişini önemsemişlerdir. Hatta Gıyaseddin ve Muizzeddin kardeşler ülkelerini ikili bir şekilde Gazne-Firuzkûh merkezli olarak idare etmişlerdir.

Sonrasında Oğuzlara karşı mukavemet gösteremeyen ve Lahor'a sığınan son Gazneli hükümdarı Hüsrev Melik üzerine yürünmüştür. Adı geçen zat önce esir edilmiş ardından da öldürülmüştür. Netice'de Gûrlular Gazneli Devleti'ne son vermişlerdir. Taraflar arasında yaklaşık iki asır süren mücadelenin sonucunda Gûrlular, Gazneliler karşısında galip gelmişlerdir. Ayrıca Hüsrev Melik ve oğlunun esir edilip sonrasında öldürülmesiyle Gûrluların ilk hükümdarı Muhammed b. Surî'nin kendisini öldürmesine sebep olan hadisenin de intikamı alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Kaynaklar

Abdullah Sirhindî, *Târîh-i Mübarekşahî*, çev. Henry Beveridge, *The Tarikh-i Mübarakshahi*, Delhi 1986.

Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, haz. Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I, İstanbul 2017.

Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, *Fütûhu'l Büldân: Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013.

Cüveynî, Atâ Melik, *Târîh-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013.

Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, I-II, çev. Necati Lugal, *Devletşah Tezkiresi*, İstanbul 1977.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal, haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2019.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l Fidâ Coğrafyası*, İstanbul 2017.

el-Bîrûnî, Ebû Reyhân, Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, Ankara 2015.

el-İsfizârî, Muhammed b. Abdullah Herevî Muinüddîn-i Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâf-ı Medineti'l-Herât, II, tsh. M.K. İmam, Tahran 1339.

Firdevsî, *Şehnâme*, I, çev. Necati Lugal, Meb Yay., İstanbul 1994.

Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, nşr. Abdülhay Habibi, Tahran 1327.

Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvînî, *Nüzhetü'l-kulûb*, ed. Guy le Strange, Fuat Sezgin, London 1915.

Hamdullah el-Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018.

Hândmîr, *Habîbü's-siyer fî ahabîri efrâdi'l-beşer*, Selçuklular ile ilgili kısımların çev. Deniz, Ahu, *Habîbü's-Siyer Adlı Eserin Selçuklularla İlgili Kısımının Çeviri Ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî*, Selçuklular ile ilgili kısımların nşr. ve çev. Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısımı*, I, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2017.

Hudûdü'l-âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib, çev. Abdullah Duman - Murat Ağarı, İstanbul 2008.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2016.

İbn Haldun, *Mukaddime*, I, çev. Turan Dursun, İstanbul 2017.

İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, İstanbul 2014.

İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, İstanbul 2015.

İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-nefîse*, çev. Ali Fuat Eker, *Dünya Coğrafyası*, Ankara 2017.

İbnü'l-Belhî, *Farsname*, çev. Abdülhalik Bakır-Ahmet Altungök, "Farsname", *OTMDÇ*, I, haz. Abdülhalik Bakır, Ankara 2008, s. 23-147.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I-X, çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsay, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul 2016.

İstahrî, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, İstanbul 2015.

Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fi sînâ'ati'l-inşâ*, IV, Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987.

Kâdî Beyzâvî, *Nizâmü't-tevârîh*, nşr. ve çev. Haşim Karakoç, *Kâdî Beyzâvî ve Nizâmu't-Tevârîh'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998.

Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, çev. Ahsen Batur, *Murûc ez-zeheb: Altın Bozkırlar*, İstanbul 2017.

Minhâc-ı Siracî Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, tsh. Abdulhay Habîbî, Tahran 1363; İng. çev. Major H. G. Raverty, *Tabakat-ı Nasiri: a general history of the Muhammadan dynasties of Asia, including Hindustan; from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, I, New Delhi 1970.

Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-safâ fi sîreti'l-enbiya' ve'l-mülûk ve'l-hülefa*, II, tsh. Abbâs Zeryab, Tahran 1375; Gazneliler ile ilgili kısımların çev. Erkan Göksu, *Ravzatü's-safâ: Gazneliler*, İstanbul 2017.

Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsîm*, çev. Ahsen Batur, *İslâm Coğrafyası*, İstanbul 2015.

Muhammed b. Mansur b. Said Mübarekşah, *Adabü'l-harb ve ş-şecaa*, tsh. Ahmed Süheyli Hansari, Tahran 1346.

Muhammed Kasım Ferište, *Târîh-i Firişte (Gülşen-i İbrâhîmî)*, çev. John Briggs, *History of the rise of the Mahomedan power in India: till the year A.D. 1612*, Lahore 2004.

Muhammed Şebânkârî, *Mecmâü'l-ensâb*, Selçuklular ile ilgili kısımların çev. Ahmad Hesamipour Khelejânî, "Selçuklular Kısımı", *Tarih Okulu*, IV (2009), s. 137-161.

Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makale*, çev. Esin Eren Soysal, İstanbul 2016.

Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 2016.

er-Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmet Ateş, Ankara 1957.

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014.

Sadi, *Bostan*, çev. Hikmet İlaydın, İstanbul 1950.

el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâlikü'l-emsâr*, çev. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul 2014.

Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I, İstanbul 1991.

Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, XVIII, çev. Michael G. Morany, *The History of al-Tabari*, Los Angeles 1987; XXV, çev. Khalid Yahya Blankinship, *The History of al-Tabari*, Washington 1989.

Târîh-i Sistân, çev. Vural Öntürk, İstanbul 2018.

Togan, Zeki Velidi, *Reşideddin Oğuznamesi: Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1982.

Utbî, *Târîhu'l-Yeminî*, çev. Abdurrâb Yelgar, (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercüme); İng. çev. James Reynolds, *The Kitab-i Yamînî, Historical Memories of the Amîr Sabuktigin and The Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1858.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, Dâru Sadr, Beyrut 1977.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017.

Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, İstanbul 2018.

Zekerîyya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*, Farsça trc. Muhammed Murad b. Abdurrahman, *Terceme-i Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*, II, Tahran 1373.

2. Araştırma Eserleri

Abdulghafur, Muhammed, *The Gorids-History, culture and administration*, 543-612/1148-1215-16, Doktora Tezi, Hamburg Üniversitesi, Hamburg 1960.

Albayrak, Nurettin, “Cem”, *DİA*, VII, 279-280.

Ansari, A. S. Bazmee, “Cûzcânî, Minhâc-ı Sîrac”, *DİA*, VIII, 98-99.

Avcı, Casim, “Sugur”, *DİA*, XXXVII, 473-474.

Avcı, Casim, “Takvîmü’l-Büldân”, *DİA*, XXXIX, 492-493.

Ayan, Ergin, “Gurluların Menşei Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVI/4 (2011) s. 38-45.

Ayan, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2013.

Ayan, Ergin, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara 2017.

Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 2017.

Bayındır, Abdullah, “Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/1 (2017), s. 115-128.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, I, Ankara 1987.

Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, XI, 75-77.

Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 2018.

Bosworth, C. Edmund, *The Ghaznawids: Their empire in Afghanistan and eastern Iran: 994-1040*, Beyrut 1973.

Bosworth, C. Edmund, *The Later Ghaznawids: Splendour and Decasy: The Dynasty in Afghanistan and Northern India: 1040-1186*, Edinburgh 1977.

Bosworth, C. Edmund, “Ghurids”, *Encyclopædia Iranica*, X (2001), s. 586-590.

Bosworth, C. Edmund, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, çev. Hande Canlı, İstanbul 2005.

Bosworth, C. Edmund, “Erken İslâm Dönemi Gur Tarihi”, çev. Abdülhalik Bakır-Pınar Koçoğlu, *OTMDÇ*, I Ankara 2008, s. 435-453.

Cöhce, Salim, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 2002, s. 689-730.

Daftary, Farhad, *İsmaililer*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017.

Dames, M. Longworth, “Gazne”, *İA*, IV, 741-742.

Demirci, Kürşat, “Dahhâk”, *DİA*, VIII, 408-409.

Eberî, Asgar Furûgî-yi, *Târîh-i Gûrîyân*, Tahran 1387.

Erdem, Sargon, “Anka”, *DİA*, III, 198-199.

Fayda, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, 319-320.

Göksu, Erkan, *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ*, İstanbul 2017.

Halil Edhem [Eldem], *Düvel-i İslamiyye*, İstanbul 1927.

Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi: Abbâsilerin İkinci Dönemi*, çev. İsmail Yiğit, IV-V, İstanbul 1986.

Hashmi, Yusuf Abbâs, *Successors of Mahmud of Ghazna: In Political, Cultural and Administrative Perspective*, Pakistan 1988.

Hillenbrand, Robert, “The Architecture of the Ghaznavids and Ghurids”, *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth-The Sultan’s Turret: Studies in Persian and Turkish Culture*, II, ed. Carole Hillenbrand, Leiden 2000, s. 124-206.

Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, III, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.

Husain Sıddıquî, İqtıdar, “Gurlular”, *DİA*, XIV, 207-211.

İzgi, Cevat, “Kazvînî, Zekerîyyâ b. Muhammed”, *DİA*, XXV, 160.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2012.

Karatay, Osman, *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara 2003.

Konukçu, Enver, “Gazne”, *DİA*, XIII, 479-480.

Kortel, Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006.

Köprülü, M. Fuad, “Firizkûh”, *İA*, IV (1988), 655.

Köymen, Mehmet Altay, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları”, *DTCFD*, VII/4 (1951), s. 537-648.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, Ankara 2017.

Kurtuluş, Rıza, “Hudûdü’l-Âlem”, *DİA*, XVIII, 304.

Kutlu, Sönmez, “Kerrâmiyye”, *DİA*, XXV, 294-296.

Le Strange, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri Mezopotamya, İran ve Orta Asya, İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, çev. Adnan Eskikurt – Cengiz Tomar, İstanbul 2015.

M. Longworth Dames, “Gur”, *İA*, IV, 82.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007.

Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara 2012.

Merçil, Erdoğan, “İbrahim b. Mesûd-i Gaznevî”, *DİA*, XXI, 321-322.

Merçil, Erdoğan, “Mes’ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXIX, 346-347.

Merçil, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXVII, 362-365.

Merçil, Erdoğan, “Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr”, *DİA*, XLII, 236-237.

Nizami, K. A., “The Ghurids”, *History of civilizations of Central Asia: The Age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century the historical, social and economic setting*, IV, ed. Asimov, M. S.-Bosworth, C. E., Paris 1998, s. 177-190.

Nizami, Khaliq Ahmad, “Fahreddin Mübârek Şâh”, *DİA*, XII, 87.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara, 2003.

Öntürk, Vural, “Ravzatü’s-Safâ ve Habibü’s-Siyer’e Göre Gurlular”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIV/11(2018), s. 129-161.

Özaydın, Abdülkerim, “Ebü’l-Fidâ”, *DİA*, X, 320-321.

Özaydın, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, XV, 454-455.

Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr, İzzeddin”, *DİA*, XXI, 26-27.

Özaydın, Abdülkerim, “Râvendî, Muhammed b. Ali”, *DİA*, XXXIV, 471-472.

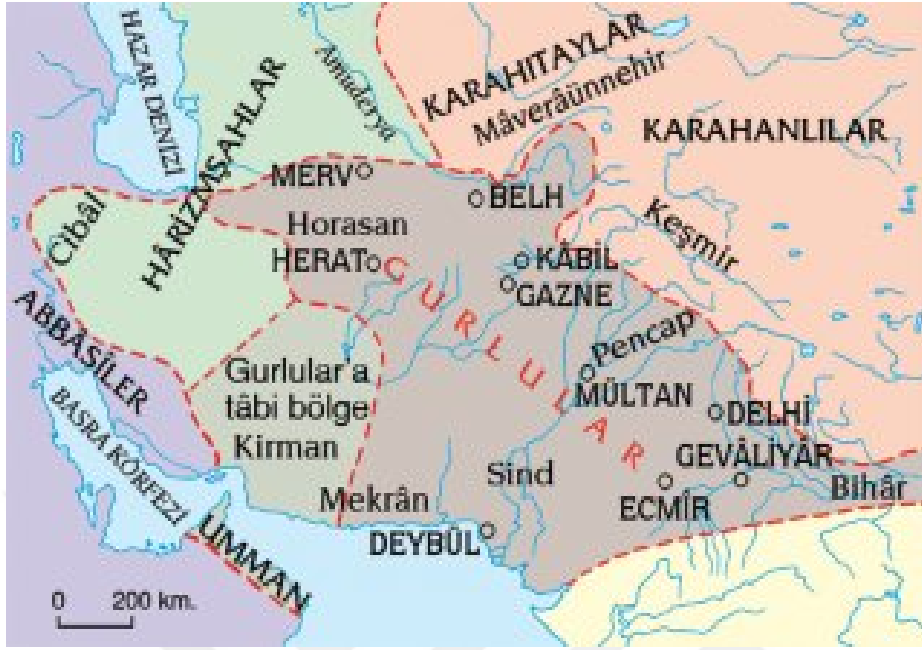
Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İstanbul 2015.

- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, 19-21.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Zahîrû’ d-dîn-i Nîşâbü’rî”, *DİA*, XLIV, 102-103.
- Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri: Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara 1996.
- Pirneya, Hasan – Âştıyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Kâmil-i İran*, haz. Said Kani, Tahran 1382.
- Salman, Hüseyin, “Karluklar”, *DİA*, XXIV, 509-510.
- Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, I, 401-408.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 2014.
- Sıddıqı, İqtıdar Husain, “Alaeddin Cihansûz”, *DİA*, VII, 544-545.
- Şahin, Mustafa, *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2013.
- Şeşen, Ramazan, “İbn Havkal”, *DİA*, XX, 34-35.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul 2017.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar*, İstanbul 1970.
- Tolmacheva, Marina, “İstahrî”, *DİA*, XXIII, 203-205.
- Uslu, Recep, “Herât”, *DİA*, XVII, 215-216.
- Usta, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâ mânîler*, İstanbul 2013.
- Yazıcı, Tahsin, “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, VI, 63-64.
- Yazıcı, Tahsin, “Cûzcân”, *DİA*, VIII, 96-97.
- Yazıcı, Tahsin, “Ferîdun”, *DİA*, XII, 396.
- Yazıcı, Tahsin, “Ferîgûnîler”, *DİA*, XII, 398-399.
- Yıldırım, Nimet, “Rüstem-i Zâl”, *DİA*, XXXV, 294-295.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebû Müslimi Horasânî”, *DİA*, X, 197-199.

Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti*, Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

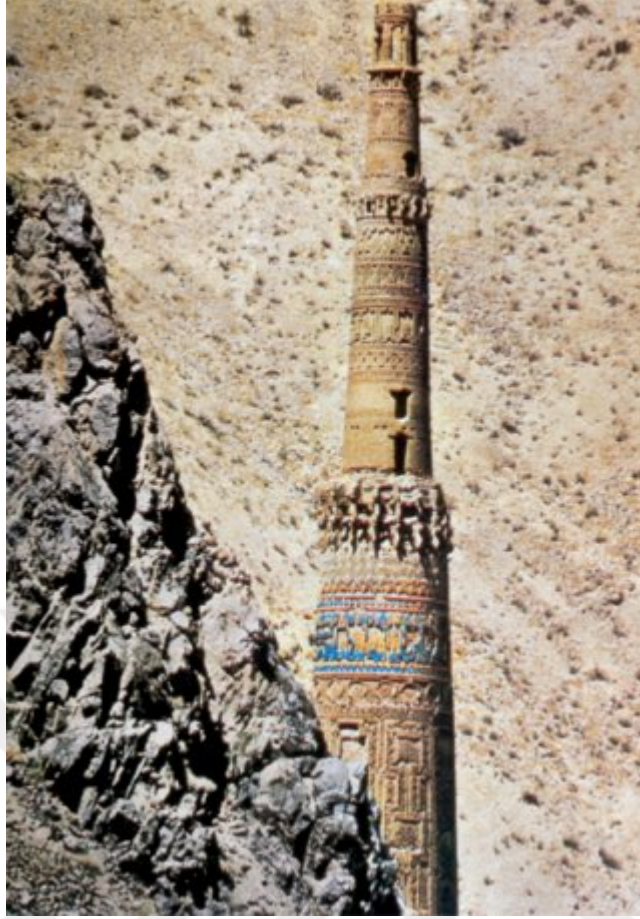

EK I. Gûrluların yaşadığı bölgeyi gösteren bir harita (Sıddıqı, “Gurlular”, 207).

EK II. XI. yüzyılda Gazneli Devletinin sınırlarını gösteren bir harita (Merçil, “Gazneliler”, 484).

EK III. Gıyaseddin Muhammed b. Sâm'ın Câm'da inşa ettirdiği minare - Firuzkûh/Afganistan (Sıddıqı, "Gurlular", 208).

Afganistan'ın dağlarla çevrili bir vadisinde bulunmaktadır. Cam'daki çift sarmal merdivenler iniş çıkışlarda insanların karşılaşmamasını sağlamaktadır. Asıl pencerelere ek olarak, tamamen pişmiş toprak süslemeyle kaplı olan ekstra pencereler ve tasarımlı birkaç panel taşımaktadır³⁷⁵.

³⁷⁵ Robert Hillenbrand, "The Architecture of the Ghaznavids and Ghurids", *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth-The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture, II*, ed. Carole Hillenbrand, Leiden 2000, s. 157.

Gûr ve Gazne Kolu	
Muhammed b. Sûrî	390/1000
Ebû Ali	401/1011
Şîs	Bilinmiyor.
Abbâs	451/1059
Muhammed	458/1066
Kutbeddin Hasan	492/1099
İzzeddin Hüseyin	492/1100
Seyfeddin Sûrî	540/1146
I. Bahâeddin Sâm	544/1149
Alaeddin Hüseyin Cihansûz	544/1149
Seyfeddin Hüseyin	556/1161
Gıyaseddin (Şemseddin) Muhammed	558/1163
Muizzeddin (Şehâbeddin) Muhammed	599/1203
Gıyaseddin Mahmud	602/1206
II. Bahâeddin Sâm	609/1212
Alaeddin Atsız	610/1213
Alaeddin (Ziyâeddin) Muhammed	611-612/1214-1215
Bâmiyân ve Toharistan Kolu	
Fahreddin Mes'ûd	540/1145
Şemseddin Muhammed	558/1163
Bahâeddin Sâm	588/1192
Celaleddin Ali	602-612/1206-1215

EK IV. Gûrlu Hükümdarları Listesi (Sıddıqı, “Gurlular”, 207).

Alp Tegin	352/963
Ebû İshak İbrahim b. Alp Tegin	352/963
Bilge Tegin	355/966
Böri (Pîrî) Tegin	364/975
Sebük Tegin	366/977
İsmail	387/997
Mahmud	388/998
Muhammed (I. dönem)	421/1030
I. Mes'ûd	421/1030
Muhammed (II. dönem)	432/1041
Mevdûd	432/1041
II. Mes'ûd	440/1049
Ali	440/1049
Abdürreşîd	440/1049
Ferruhzâd	443/1052
İbrahim	451/1059
III. Mes'ûd	492/1099
Şîrzâd	508/1115
Arslan Şah	509/1116
Behram Şah	511/1117
Hüsrev Şah (önce Gazne ve Hindistan, sonra Hindistan hâkimi)	552/1157
Hüsrev Melik (Hindistan hâkimi)	555-582/1160-1186

EK V. Gazneli Hükümdarları Listesi (Merçil, “Gazneliler”, 484).

ÖZGEÇMİŞ

03.09.1993 tarihinde İstanbul'da doğdu. 2012 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne girdi. Aynı yıl içinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu'na kayıt yaptırarak 2015 yılında mezun oldu. Tarih Bölümü'nden ise 2016 yılında mezun olarak aynı yıl içinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına kabul edildi. Ders dönemini tamamladıktan sonra 2017 yılında Prof. Dr. Aydın Usta danışmanlığında tez çalışmasına başladı. Orta seviyede İngilizce ve Farsça bilmektedir. Ayrıca Atatürk Üniversitesi Çocuk Gelişimi bölümü öğrenimime ise halen devam etmektedir.